Hungary

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK.
15. SZÁM.

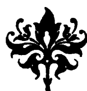
AZ ERDÉLYI SZÁSZ VÁROSOK KÖZGAZDASÁGI VISZONYAI A NEMZETI FEJEDELEMSÉG MEGALAKULÁSÁIG.

A PASQUICH-DÍJJAL JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.

BÖLCSÉSZETDOKTORI ÉRTEKEZÉS.

IRTA:

HORVÁTH JENŐ.

GYULA,
NYOMATOTT DOBAY JÁNOS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1905.

Fol Ty
H

TARTALOM.

Lap

Előszó . . . . VII.

Rövidítések magyarázata . . . . IX.

Irodalom . . . . XI.

BEVEZETÉS.

A város eredete. A kontinentális berendezkedés. A norman hatalmi korszak; az aragon korszak és az első szabadság levelek; az Anjou-korszak és Nagy Lajos reformjai; a kontinentális democratia kora. A renaissance és a nemzeti királyság alkonya. — A mértékekről 1

I. FEJEZET.

A mezőgazdaság.

A gazdálkodás természetéről. — Bányatermékek. Földtermékek. Erdőtermékek és erdőgazdaság. Terménygazdaság és terményhiány. Szénatermelés. Konyhatermékek. Hazai gyümölcsök és gyarmatárúk. Bortermelés. Olaj. Vízszabályozás. — Vadak. A sólyomvadászat és a polgárság. Vágó és igás állatok. Állati termékek. Méhészet. Élelmezés. Halgazdaság. Mezőgazdasági és birtokpolitika A törcsvári uradalom 10

II. FEJEZET.

Az ipar.

1. Ipar és iparágak. Fémipar. Óraipar, ötvösség és fegyveripar. Üveg-, kő-, tégla- és agyagipar. Ácsmesterség. Papirgyártás és könyvkötés. Malomipar. Fűrészmalmok. Sütőipar. Italkészítés. Hentesség. Bőripar. Legyezőipar. A szövőipar általános viszonyai. Külföldi posztók. Ruhák és szövött árúk. Kötélipar. Kalapipar . . .

2. Az iparososztály szervezkedése. Nagy Lajos czéhreformja. A czéhek a városi védelemben. Visszaélések és czéhviszályok. Az ipar exlusiv jellege. Az iparososztály helyzete 23

III. FEJEZET.

A közlekedésügy.

Lap

A közlekedés és kereskedelem a termelés eredménye és értéke között áll. Közlekedési eszközök. Ló, kocsi, hajózás. Utak és hidak. Fuvar és fuvardíjak 41

IV. FEJEZET.

A kereskedelem.

I. Vásárjog és kereskedelmi szabadalmak. A vásárjog Erdélyben; Torda, Toroczkó, Besztercze és Brassó vásárjoga. A kereskedelem védelme. Nagy Lajos és Zsigmond intézkedései: Kolozsvár, Szeben, Brassó és Besztercze. A nyugati kereskedelem szabadalmai: Bécs, Prága, Olasz-, Német- és Lengyelország. A keleti kereskedelem természete 44

II. A forgalom természete. Forgalmi arányok. Értékeloszlás. Árúeloszlás. A forgalom nemzetiségi eloszlása. A belső forgalom természete: Szeben, Brassó, a Bárczaság, Erdély többi részei. A külső forgalom: Németország, Románia: 1. Havasalföld *a)* Szeben érdekköre, *b)* a közös érdekkör, *c)* Brassó érdekköre. 2. A moldvai forgalom természete: romániai és bukovinai Moldva. Törökország . . . 50

III. Kereskedelmi eljárás és vámpolitika. 1. A természetben lefizetett huszad értékesitése. A kereskedők védelme. Medgyes és Brassó viszálya a vásártól való eltiltás miatt. Üzleti értesültség. Megbizások és közvetitések. A kereskedő állása és politikai szereplése. Kedvezmények és megtorlások. — 2. A huszad. Visszaélések a vámszedéssel. Egyoldalú vámintézkedések. Vámügy a nyugati és keleti forgalomban. Az 1412. keleti tarifareform. 67

V. FEJEZET.

A pénzügy.

1. Pénzügy és pénzgazdálkodás. A polgár és a pénz. Királyaink pénzügyi politikája és a városok 74

2. A pénzérték. Agio és hamis pénz. Pénzváltás. Városi fizetések és napidíjak. Kölcsönforgalom és fizetési megbizások. Pénzkezelés . . 77

3. A helyi befektetések fedezése. A procuratori költségvetéstételei; építkezések, fizetések, városi védelem. A villicusi költségvetés jellege. A városi adó kivetése, beszedése és nemei. Királyi és helyi adók. A villicusi költségvetés fedezete. A huszadjövedelem. Pénzügyi számadások 82

VI. FEJEZET.

Az anyagi művelődés eredményei.

Lap

1. A fejlődés szabadságából kifolyó eredmények. Gazdagság és vagyonosodás. Közművelődés. Társadalmi viszonyok Ethikai vonatkozások. Az iparos. Vidéki munkások. A városi munkásosztály és a létminimum 89
2. A fejlődés hatalmi vonatkozásai. A nemzeti polgárság lehetősége és hiánya 94

Név- és tárgymutató 97

ELŐSZÓ.

E tanulmány a budapesti kir. magy. tudományegyetem bölcsészettudományi karán az 1904—5. tanévben a Pasquich-alapból kitűzött magyar művelődéstörténelmi pályatételre készült és a kar a birálat alapján a jutalomra méltónak igérte.

Művemet azóta ujra átdolgoztam s hálás köszönetet kell mondanom mélyen tisztelt tanáromnak, Nagyságos *Békefi Remig dr.* Urnak, a ki tanácsaival támogatott.

Gyula, 1905. aug. 15.

Horváth Jenő.

RÖVIDÍTÉSEK MAGYARÁZATA.

Archiv = Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.

Korr. = Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.

M. D. = Marele Dictionar Geografic al Rominiei.

Qu. = Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen.

R. = Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. 1. Abtheilung: Rechnungen 1. kötet.

U. = Zimmermann—Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.

IRODALOM.

1. A városról általában.

Below György: Die Entstehung der deutschen Stadtgemeinde. Düsseldorf. 1889.

U. az: Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum. Monogr. zur Weltgeschte VI. Bielefeld és Lipcse 1898.

Boos Henrik: Geshichte der rheinischen Städtekultur. 2. kiadás. 2 kötet, Berlin 1897.

Hegel K.: Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter. I. Lipcse 1891.

Hetényi János: Honi városainknak nemzeti fejlődésünkre befolyásuk. 1837. akadémiai pályamű.

Keutgen F.: Untersuchungen über den Ursprung der deutschen Stadt. Lipcse 1895.

Sohm R.: Die Entstehung des deutschen Städtewesens. Lipcse 1890.

2. Az erdélyi városélet.

Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. I. Abtheilung: Rechnungen 1. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermanstadt und der sächsischen Nation. I. Szeben 1880. XX. és 679. l.

Zimmermann Ferencz és *Werner Károly:* Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. 3 kötet. Nagy-Szeben 1892. és köv.

*

Archeologiai Értesitő évfolyamai.

Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde évfolyamai. Nagy-Szeben.

Die städtische Volkstracht der sächsischen Frauen zur Zeit des Honters. Siebenb.-deutsches Tagblatt 7404. sz. 1898. ápr. 24.

Eder József Károly: Politischer Zustand der Sachsen vor der engeren Vereinigung der drei Nationen. Archiv, régi folyam I. 2. 34—57. l.

Ein Bruchstück aus dem Bericht vom K. Ferdinand I. im Jahre 1552. zur Untersuchung der Siebenb. Staats-Einkünfte ausgeschickten Kommissäre Paul Bornemisza, Weszprimer Bischofs und Georg Werner, kön. Rathes. Archiv, uj folyam VII. 1866. 402—13. l.

Kis Bálint: Az erdélyi szászság multja vagyoni önkormányzatára vonatkozólag. Gyulafejérvár 1900. 203 l.

Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Nagy-Szeben, 1878. és köv. évf.

Kővary László: Erdély története. 6 kötet. Koiozsvár 1859—67.

Lindner Gusztáv dr.: Ruland-oszlopok a szepesi és erdélyi szászoknál. Századok 1884. 48—64. l.

Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle évfolyamai. Budapest.

Milhoffer Sándor: Magyarország közgazdasága. Budapest. 1904. I. kötet.

Nemzetgazdasági (utóbbi Közgazdasági)

Szemle. 1877. és köv. évf. Budapest.

Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádok korában. 2 kötet. II. kiadás. Budapest 1899.

Schuller Frigyes: Aus sieben Jahrhunderten. Acht Vorträge aus der siebenbürgischer Geschichte Nagy-Szeben 1895.

Századok. 1867. és köv. évf. Budapest.

Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története. I—V. kötet Budapest 1895—7.

U. az: Erdélyország története tekintettel művelődésére. 2 kötet. Pest. 1866.

Teutch Frigyes: Wie oft hielten die „Hundertmannschaften" Sitzungen? Korr. IV. 1881. 42. l.

U. az: Bilder aus der vaterländischen Geschichte. Nagy-Szeben 1895.

U. az: Aus der Zeit des sächsischen Humanismus. Archiv, uj folyam XVI. 1880. 227—77. l.

Teutsch Gyërgy Dániel: Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. 3. kiadás. I. Szeben 1899. XII. és 523. l.

*

Amlacher Albert: Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos. Nagy-Szeben 1879.

Baumann Ferdinánd: Zur Geschichte von Mühlbach. Szászsebesi gymn. progr. értt. 1881—2.

Bedeus József: Ein Medwischer Stadtbuch aus dem XVI. und XVII. Jahrhundert. Archiv, új folyam III. 1. füzet.

Berger A.: Urkunden-Regesten aus dem alter Bistritzer Archive 1203—1490. Besztercze 1893.

Festgabe der Stadt Bisztritz. Beszterczе 1897. 100 l

Graeser A.: Geschichte der Stadt Mediasch. Nagy-Szeben 1862.

U. az: Erbauungszeit der Mediascher Stadt- und Ringmauern. Archiv, új folyam I. 2. füzet.

Herbert Henrik: Der Pranger in Hermanstadt. Korr, VII. 1884. 134—5. l.

Jakab Elek: Kolozsvár története. 3 kötet. Budapest 1870—88.

Kádár József: Deés és Deés-Akna története. Szolnok-Doboka vármegye monografiája. III. kötet. Deés 1900.

Kramer Frigyes: Aus der Gegenwart und Vergangenheit der königlichen Freistadt Bistritz. Nagy-Szeben 1868.

U. az: Bistritz um die Mitte des XVI. Jarhunderts. 1547—53. Archiv, új folyam XXI. 1887. 28—86. l.

Orbán Balázs: Brassó. Székelyföld leirása. VI. Pest 1873. 203—354. l.

Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. Herausgegeben auf Kosten der Stadt Kronstadt mit dem mit der Harausgabe betrauten Ausschuss. Brassó. Eddig négy kötet.

Reissenberger Lajos: Ueber die ehemaligen Befestigungen von Hermanstadt. Archiv, új folyam XXIX. 1900. 315—417. l.

Rieger Ferencz: Die Entwicklung Hermanstadts in kultureller und militärischer Bedeutung. Organ der militärwissenschaftlichen Vereine. LIII. 1896. 213—234. l.

Schuller Fr.: Zur ältern Geschichte der Königsrichter von Broos. Korr. IV. 1881. 49—51. és 65—67. l.

Seivert Gusztáv: Die Stadt Hermanstadt. Nagy-Szeben 1859.

Seraphin Fr W.: Kronstadt zur Zeit des Honterus. Brassó 1898.

Teutsch Frigyes: Der städtische Haushalt Kronstadt s am Anfange des XVI. Jahrhunderts. Korr. XV. 1892. 1—8. 17—22. és 33—8. l.

U. az: Aus dem sächsischen Leben vornehmlich Hermanstadt am Ende des XVI. Jahrhunderts. Archiv, új folyam XIII. 1876. 176—228. l.

Teutsch György Dániel: Zur Geschichte von Bistritz. Archiv, új folyam IV., 1860. 256. l.

U az: Um 1562. Bilder aus Mediaschs Vergangenheit. Transsilvania, új folyam II. 1862.

U. az: Ueber die ältesten Schulanfänge und damit gleichzeitige Bildungszustände in Hermanstadt. Archiv, 1872. évf.

U. az: Ueber Honterus und Kronstadt zu seiner Zeit. U. ott 1876. évf.

Wittstock H.: Bistritz in der Mitte des XVI. Jahrhunderts. K. M., új folyam II. 3—4. sz.

Zimmermann Ferencz: Die Wirtschaftsrechnungen der Stadt Hermanstadt in dem Archiv der Stadt Hermanstadt und der sächsischen Nation. Archiv, új folyam XVI 1880. 629-51. l.

3. Mezőgazdaság.

E. Dorner Béla: Húsélelmezési harczok a középkorban. Budapesti Szemle CXV. 1903. 215—48. l.

Fronius Fr. Fr.: Bilder aus dem sächsischen Bauernleben in Siebenbürgen. Ein Beitrag zur deutschen Kulturgesichte. 3. kiadás 1885. 252 l.

Herepey Árpád: A deésaknai sóbányászat történetének vázlata. Bányászati és Kohászati Lapok XXIV. 1891. évf.

Schuller G. A.: Aus der Vergangenheit der siebenbürgischen Landwirtschaft. Korr. 1895. 130. l.

Teutsch Frigyes: Zur Entstehung des Eigenlandrechts. Korr. III. 1880. 38 l.

U. az: Siebenbürgisch-sächsische Bauern in alter Zeit. Kalender des Siebenbürgischen Volksfreundes. Szeben 1897—98. évf.

U. az: Ein urkundlicher Beitrag zu unserer Agrargeschichte. 1546. Korr. 1898. 49—52. l.

Trauschenfels D. C.: Zu Rechtslage des ehemaligen Törzburger Dominiums. Brassó 1871.

Weingartenarbeiten in XVI. Jahrhundert. Szeben 1528. Korr. IX. 1886. évf.

4. Ipar.

A.: Die Sonnenuhr an der Hermanstädter Kirche. 1561. Korr. VI. 1883. 85—9. l.

Altsächsiches Kunstgewerbe in Siebenbürgen. Budapester Tagblatt 1899. szept. 30. sz.

Arbeiten des Hermanstädter Goldschmieds Sebastian Hann. Melléklet a Kirchliche Denkmäler aus Siebenbürgen III. füzetéhez. 1883.

Ballagi Aladár: Brassai ötvösök és ötvösművek. 1526—40. Arch. Értesitő 1890. 385—402. l.

Deák Farkas: Rajzok a kolozsvári ötvösczéh életéből. Századok 1886. 562. l.

Fraknói Vilmos: Der älteste Hermanstädter Druck. Archiv, új folyam XIII. 1876. 709—10. l.

Holzmann Ignácz: Czéhek és ipartestületek a középkorban. A bácsbodrogvármegyei tört. társ. évk. XVI. 1900. Zombor. 101—5. l.

Horváth Mihály: Az ipar és kereskedés története Magyarországon a XVI. század közepéig. Pest 1862.

Ipolyi Arnold, Pulszky Ferencz és *Szendrei* művei a magyarországi ötvösművekről.

Meltzl O.: Ueber Gewerbe und Handel der Sachsen in XIV—XV. Jahrhundert. Nagy-Szeben 1892.

Mihalik S.: A szebeni ötvösczéh pecsétjéről. 1559. Arch. Értesitő 1897. 191. l.

Reissenberger Lajos: Siebenbürgisch-deutsche Bildhauer, Goldschmiede und Siegelstecher. Korr. VIII. 1885. 133—7. l.

Resch Adolf: A brassai ötvösczéh be-

mondó táblája 1556-ból. Arch. Értesitő. 1887. 289 - 93. és 383. l.

U. az: Die Kronstädter Gold- und Silberarbeiter 1516—1600. Korr. VII. 1884. 19—23. l.

Ss.: A brassói papirmalomról. Korr. 1898. 62. l. a Magy. Gazdaságtört. Szemle 1898. 91. l. után.

Szádeczky Lajos: A czéhek történetéből Magyarországon. Értt. a törtt. köréből. Budapest 1889.

U. az: Muzeum a Zálogházban. Erdélyi Muzeum XVI. 1899. 247—9. l.

U. az: Erzsébetvárosi történeti emlékek. U. ott 399—402. l.

U. az: Régi ezüst poharak Erzsébetvárosról. U. ott 402—3. l.

Teutsch Frigyes: Der älteste Hermanstädter Druck. Korr. III. 1880. 15—6. l.

U. az: Hermanstädter Goldschmiede. U. ott 92—3. l.

U. az: Ein sächsischer Bildhauer u. ott 116. l.

U. az: Die Hermanstädter Buchdrucker und Buchhändler. Korr. IV 1881. 1—4. l.

Teutsch és *W. S.* u. az u. ott VII. 1884. 141. l. VIII. 1885. 72—4. l, IX. 1886. 32—34. 39—41. 116—7. l.

U. az: Neue Beiträge zur Hermanstädter Buchdruckergeschichte. Korr. VIII. 1885. 121—123. l.

Teutsch György Dániel: Nachträge zur ältern siebenbürgischen Glockenkunde. Korr. VI. 1881. 27—8. l.

— *th.:* Glockenguss für die Marienkirche in Kronstadt. 1512—14. u. ott 78. l.

Vass Miklós dr.: Kolozsvári ötvösműtörténeti adatok. Erdélyi Muzeum XVI. 1899. 232—4. l.

Wolff Theobald: Zwei Urkunden zur Geschichte des sächsischen Zunftwesens. Korr. VIII. 1885. 39—42. l.

W. S.: Einige sächsische Goldschmiede aus der Zeit vor 1700. Korr. VII. 1882. 33—4. l.

Zimmermann Ferencz: Das Register der Johannes Bruderschaft und die Artikel der Harmanstädter Schusterzunft aus dem XVI. und XVII. Jahrhundert. Archiv, új folyam XVI. 1880. 355—425. l.

5. Kereskedelem.

Baicoianu Konstantin: Geschichte der rumänischen Zollpolitik seit dem XIV. Jahrhundert bis 1874. Stuttgart 1896.

F. Z.: Huzulemberger Tuch in Hermanstadt. 1544. Korr. XVI. 1893. 7. l. Nem fejti meg; szerintem hosszú lembergi posztó.

Hann Fr.: Zur Geschichte des siebenbürgischen Handels. Archiv, régi folyam III. 2. és 3. füzet.

Horváth Mihály i. m.

Hunfalvy Pál: Az oláhok története 2 kötet. Budapest 1894.

Marele Dictionar Geografic al Romîniei. Bukarest. 5 kötet. 1898—1902.

Meltzl O. i. m.

T.: Langwerder Tuch. Korr. XV. 1892. 39. l. (Anvers, Antwerpen).

Teutsch Frigyes: Zur Geschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen. I. Die vorreformatorische Zeit. Annalen für Geschichte des deutschen Buchhandels. IV. 1879. II. 1500—1700. VI. 1881. Lipcse.

6. Pénzügy.

A.: Der Cementgewinn der Hermanstädter Kammer in den Jahren 1565—70. Korr. X. 1887.

Archiologiai Értesitő: Uj folyam II. 36—47. l.

Reissenberger L.: Ein neuer Münzenfund. Korr. IV. 1881. 130—1. l.

Seivert Gusztáv: Zur Geschichte der Hermanstädter Münzkammer. Archiv, új folyam VI. 2. és 3. füzet.

Strieder J.: Zur Genesis des modernen Kapitalismus. Lipcse 1904., az augsburgi városi számadások alapján.
Teutsch Frigyes: Zur Steuergeschichte der Hermanstädter Provinz im XV· Jahrhundert. Korr. V. 1882. 29—32· 41—43. 109—111. és 121—124. l.
Zimmermann Ferencz: Das schässburger Steuerregster aus dem Jahren 1504—8. Korr. II. 1879. 11. l.

7. Eredmények.

Gusbeth Ede: Zur Geschichte der Sanitätsverhältnisse in Kronstadt. Brassó 1884.
Herbert Henrik: Die Gesundheitspflege in Hermanstadt bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts. Archiv, új folyam XX. 1885. 5—46. l.
Kalenderbruderschaften. Korr. I. 1878. 15—16 l.
Lindner Gusztáv: A kolozsvári kalandos-társulatok. Kolozsvár 1894.
Marienburg Lukács József: Kriegsverfassung von Kronstadt oder der alten Kronstädter Bürgergewehre. Blätter. Brassó 1838. IV. 418. l.
Majláth Béla: A „Kalandos társulatok". Századok 1885. 563—78. l.
Seivert Gusztáv: Die Brüder des heil. Leichnams in Hermanstadt. Archiv, új folyam X, 315—55. l.
— *th.:* Das Inventar des Kronstädter Gasthauses im Jahre 1519. Korr. IV. 1881. 43. l.
T. F.: Kalandsbruderschaft in Bistritz. Korr. I. 1878. 132. l
Zimmermann Ferencz: Das Register der Johannes Bruderschaft stb. Archiv, új folyam XVI. 1880. 355—425. l.
U. az: Die Nachbarschaften in Hermanstadt. U. ott XX. 1885. 47—202. l.

BEVEZETÉS.

A város eredete. A kontinentális berendezkedés. A norman hatalmi korszak; az aragon korszak és az első szabadságlevelek; az Anjou-korszak és Nagy Lajos reformjai; a kontinentális demokráczia kora. A renaissance és a nemzeti királyság alkonya. — A mértékekről.

A VÁROS a középkorban kiváltságokkal felruházott terület, melyen a munkásosztály szabadon szervezkedik. A feltevések mellett, hogy a kiváltság és a szervezkedés közül melyik előzte meg a másikat, kiváló fontossággal bir egy harmadik, mely az antik városélet közvetlen kapcsolatát hirdeti.

A római kapcsolat.

Különösen problematikus az alakulás oly területeken, melyek a római kultura centrális erejét leginkább érezték. A Rajna és Duna mellett a castrumok zárt sora huzódott és Róma bukása után ez a vidék nyerte Német- és Magyarország püspökségeinek nagyobb felét. A Rajna-vidék adta az első német várost és az első német polgárokat; ezért nem volt nehéz a városelméletben a római emlékek felújítása, holott a czéhek és a római collegiumok kapcsolata sem igazolható.[1]) Erdélyben a helyi emlékek is kevésbé támogatják a kapcsolatot. E városok is római területen feküsznek, de az egyetlen Kolozsvár épült akkor is fontos colonia helyén. Dacia mindhárom tartománya kormányzatilag és kulturszempontból is nyugatibb vonalra támaszkodott, mint Beszterczé, Szeben és Cedonia azonos helyét ma is

[1]) V. ö. Below egyik birálatát Sybel's Historische Zeitschrift XCI. 1903. 446—7. l.

vitatják,[1]) a folytonosság bizonyitékai sehol sem birnak oly történelmi erővel, mint a nyugaton.

Kontinentális berendezkedés.

A római birodalom romjain a kereszténység és a germánság új világot alkottak s itt kell keresnünk a város csiráit is. A két tényező közül az előbbit inkább szellemi, universális gondolat vezeti; a germánság első sorban anyagi természetű, széttört, egyénekből álló társadalom. Nagy expansiv erejét csak időlegesen tudja érvényesiteni a hadvezér, azután szétfolyik a hóditó folyam és beolvad a helyi társadalmakba. A kereszténység a hadvezért örökös királylyá teszi és erejével támogatja. A király a maga embereit birtokokkal és jogokkal ruházza fel, országát kerületekre osztja s azok élére a maga tisztjeit teszi. A munkások a fogyasztókhoz közel, a várak alatt huzódnak meg s a kontinentális berendezkedés mindenütt két osztályt alkot: a harczost, a ki úr és a munkást, a ki szolga. Nyugaton a Karolingokkal, keleten csak a XI. század végén, részben később záródik e korszak.

A norman hatalmi korszak.

Az állam a minden önfeláldozás formába öntése, a társadalom a minden önzésé. Az államnak mind a két osztály legbecsesebbjét áldozza fel, a harczos életét, a munkás verejtékét, de a társadalomban két hova-tovább fejlődő és a fejlődés révén elváló tényező alakul. A berendezkedés egyensúlya megbomlik s a harczban már tekintély és szabadság állanak szemben. Nyugaton a tekintély uralma nyitja meg az uj korszakot a nagy latin problémákkal; a korszak egész folyamán a királyi beosztás természete, a gau és comitatus érintetlen marad, de a háborúk gazdasági szükséglete a munkásosztályt kiemeli szolgai helyzetéből s a császárság elszigeteltsége létre hozza az első kiváltságokat, melyeket polgári telepeknek adnak. Az egész alakulás bizonytalan jellegű, mert nem a polgártól indul ki, hanem

[1]) Király Pál: Dacia provincia Augusti. Nagy-Becskerek I. 1893. 388. l.

az uralkodótól. Adómentesség, szabad biráskodás és a tanács felállitása együtt, néha csak egyenkint jellemzik.[1]) A rajnavidéki város fölött ott van még a király jogköre, melyet nevében a gróf gyakorol.[2]) Korjellemző a városok alapitása is, a mi az alapitó számára a jogok egész sorozatát alkotja meg. Igy a régi Lübecket a holsteini szlávok fejedelme alapitja, az újat egy századdal utóbb a holsteini gróf.[3]) Csak a hová az uralkodó ereje hatni nem tud, fejlődik intenziv polgári élet. Bruges és Ypres, a flandriai városkultura ebbe az időbe esik. Nálunk a királyi erő korszakában, Kálmántól III. Béláig nincs városalakulás. Az egész nemzet harczos és vele szemben az idegen iparos megvetett foglalkozást űz és nevében (»vendég«) a türelem is kifejezésre jut; a többi munkás szolga. De ez az az idő, melyben az európai munkásosztályt már »lappangó dicsvágy jellemezte, mely annál izzóbb volt, mert teljes fényében nem ragyoghatott. Élénken érzi, hogy felemelkedhetik; szemeivel láthatta, hogy az emelkedését gátló régi korlátokat egymásután söpri el az idő.«[4])

Sokkal jelentősebb az aragon rendiség kora, melyben a helyi szempontok és az egyéniség jutnak erőre. Az egyház irányzatát a kolduló rendek vezetik be és sokan az egyéni szabadság jelszavával ellentétbe helyezkednek az orthodoxiával. A városból indul ki a mozgalom, mely az elgyengült királyi erőt az olygarchia nyomása alól felszabaditja, de helyi biztositékok fejében. E korszak alkotja meg a városi intézményeket, melyek napjainkig fennállanak. A királyi korszak szabadalmai kimerültek a vásárjogban, most a szabaddá és gazdaggá lett polgár mögött az önalkotta szervezetek szövevénye áll, mely az egész ipari Az aragon korszak.

1) Below: Das ältere deutsche Städtewesen. 4. l.

2) Boos i. m. I. 206. és köv. l.

3) Holm A.: Lübeck die Freie — und Hanse-Stadt. Bielefeld és Lipcse 1900.

4) Ballagi Aladár: Colbert. I. Budapest 1887. 32. l.

termelést magához ragadja; kereskedelme révén szövetségekben egyesiti a környék legnagyobb városait s e ligák erejéhez sem a király, sem az olygarchia, sem az elnyomott kisnemes ereje nem mérhető. Mindenütt a városok viszik a szabadság zászlóját. Angliában a Magna Charta egyetlen pontja sem állitható szembe Lordon érdekeivel s a flandriai és aragon polgárság virágzása ekkor adott mintát az európai városoknak. Németországban a császári hatalom ereje igazán soha sem ért a tengerig; Flandria városai és a Hansa — városok mérhetlen ereje csak igy érthető meg. Az aranybullában nincsen szó városokról és polgárokról, de az Andreanum, a mint a szászok II. Endrétől kapott kiváltságlevelüket nevezik, kiveszi az erdélyi vendégeket a királyi közegek alól s immunis területet alkot, melyen a polgári eszmék szabadon működhetnek. Alapul adja az oklevél a város legősibb jogát, a szabad vásártartást és a szabad kereskedést.[1]) Az Árpádok kihaltáig a szász községek székekben oszlanak meg, de a nagyobb telepek egyenkint jogokat nyernek a biráskodás és közterhek terén, nevezetesen *Deés*[2]) kivétetik a szolnoki ispán alól, szabad biróválasztást kap a budai és esztergomi polgárok és a szatmári vendégek mintájára és hetipiaczot; *Besztercze*[3]) adómentességet. *Torda*[4]) a deésaknai, széki és kolosi németek jogait és *Toroczkó*.[5]) A *város* elnevezés nem fordul még elő, Szebent 1292. is villanak irják,[6]) az egyetlen Toroczkó az, melyet libera villa néven megkülönböztetnek.[7])

Az Anjou-korszak. Az angevin korszak, melyben a nápolyi Anjouk a siciliai normannok, a Valoisk a Karolingok és a Plantagenetek

1) U. I. 32—35. l.

2) 1236. 1261. 1279. 1283—4. 1290. 1291. 1293 U. I. 65—6. 84—6. 140. 146. 166. 169—70. 180—1. és 193—4. Kádár József i. m.

3) 1286—9. 1291. U. ott 149—50. 166—7. 171. l.

4) 1291. U. ott 181—2. l.

5) 1291. U. ott 182—4. l. — Milhoffer i. m. I. 25. l.

6) U. ott 192. l.

7) U. ott 182. l.

az első normann királyok souverain erejét akarták visszaállitani, hazánkban és különösen a délkeleti felföldön kifejlett, erős polgári életre talált. Az Árpádok alatt a falvak a királyi szabadalmak árnyékában huzódtak meg, a város már állandó békét és állandó erőt keresett. Károly Róbert és Nagy Lajos uralkodása, a magyar Anjouk egész hatalma szorosan összefügg a szász városokkal és szorosan összefügg a béke gondolatával, melyet nem az olasz és balkáni csatamezőkön, hanem Szeben és a többi város fölött akartak megvalósitani.[1]) — Az interregnum alatt először érzi a magyarországi polgárság, hogy magában áll s egyre nő a szüksége annak, hogy a meglevő erőket egyesitsék. A szászsebesi tanács 1301. szabad kereskedést ad a szebeni polgároknak és Szászsebes birája, esküdtei és minden vendége (iudex, iurati et universi hospites de Sebus) sóhajtva kérik az Istent, hogy adja vissza mindnyájoknak a béke uralmát.[2]) — Nyugaton a királyi restauratio csak az Anjouk országaiban sikerült. Az olasz-német harczokból nem a küzdőfelek egyike, hanem a lombardiai városok kerültek ki győztesen. A német hübérurak befolyása megszünt, a császári szabadalmak idejüket multák. Crecy és Morgarten mellett a lovagság virága elesett, a magyar Anjouk is oly ország fölött uralkodtak, melyben a királyi erő csak hagyománnyal rendelkezett. Ezért az Árpádok ereje és az Árpádok szabadalmai épen az Anjouk alatt szorosan összefortak s ha Nagy Lajos uralkodását fényesnek nevezzük, azt a kettő együttes fokozása által érte el. Nem is tudnám e kort szebben jellemezni, mint egyik legnagyobb gondolkodónk: »A nemzet a belső összhang korát éli, azt a ritka kort, a mikor egy nagy férfiu uralkodik, nem az erőszaknak,

[1]) Nagy Lajos 1370. a kolozsváriaknak adott szabadalmat e szavakkal okolja meg: »ut . . . cives velut honoris nostri speciales et providi zelatores in opulentia pacis sedeant et tranquillitatis pulchritudine quiescant« (U. II. 346. l.)

[2]) »Nos die noctuque Deum cum suspirio oramus, ut pacem tranquillam omnibus nostris reddat.« (U. I. 219. l.

hanem egyéniségének és a királyi állás mind jobban fénylő erkölcsi tekintélyének hatalmával.«[1]) Igaz, hogy első pillanatra a nápolyi, délszláv és oláh ügyek uralják a látóhatárt, de nem szabad felednünk — és sokan elfeledik,[2]) — hogy azon tényezők erejét is bölcsen és az egész korszak fölött kimagasló lélekkel szervezte, melyek nélkül a hatalmi politika, mint Crecy és Morgarten mellett, összeomlott volna. Károly Róbert egész uralkodását a gazdasági reformok uralják. A banderiumok és a Szent György lovagrend autokratikus jellegével párhuzamos a közös[3]) és községi szabadalmak megerősitése és kibővitése,[4]) a királyi erő és a polgári virágzás kapcsolata,[5]) az a mozzanat, hogy először jelenik meg történelmünkben az európai szinvonalon álló *város.*[6]) Közelebbről a város ujra megkapja a régi autonomiát; biráját és papját szabadon választja, vannak birtokai s a polgári birtok is adóalap, birtok révén meg van a kapcsolat a birtokos nemességgel s meg vannak a birtokellentétek; nagy súlylyal bir a szabad kereskedelem, de akként — és itt kell rámutatnom a nemzeti királyság erejére, mely a polgári élet legfényesebb éveiben nem türt hazánkban egyoldalú és idegen szempontokat, — hogy a városokban a magyar kereskedők szabadságát is biztositja; az adóról a király városonként intézkedik s e jogból kifolyólag tör-

[1]) Andrássy Gyula gróf: A magyar állam fönnállásának és alkotmányos szabadságának okai. I. Budapest 1901. 193. l.

[2]) A Milleniumi Történet ide vágó részei (III. 143. és 347—50.) egészen jelentéktelenek.

[3]) Teutsch kézikönyve I. 75. l.

[4]) *Deés* 1310. 1320. 1323. 1331. (U. I. 297—8. 346. 373. 446—7.) *Medgyes* (1315. 1318 u. ott 315—6. 331—2. l.), *Kolozsvár* (1316. 1322. 1326. 1331. 1336. u. ott 319—20. 361—2. 407. 443—5. 475—6. l.), *Offenbánya* (1325. u. ott 395—6 l) és *Besztercze* (1330. u. ott 437—8. l.)

[5]) 1316. Kolozsvár kiváltságlevele: »rex magnus super suas gentes is digne fari potest, qui multitudine populorum gratulatur gloriando, ut in pacis pulchritudine et quietis tranquillitate sedeat civitas plena populo et vita opulenta perfruatur« (u. ott 319. l.)

[6]) *Civitas* 1316. 1326. *Kolozsvár* (u. ott 319. és 407. l.), 1341. *Szászsebes* (u. ott 514—5. l.), 1366. *Szeben* (Archiv X. 1872. 325- 6. l.), *Civitatenses* 1320. (U. I. 346. l.)

tónnek az adó és vám alóli felmentések; végül régi szabadalom az idegen törvényhozás alóli felmentés is. — A magyarországi város tehát nem volt képes kiszakadni a kötelezettségek alól, melyek a földbirtokkal jártak; annak sem látjuk nyomát, hogy egyes városok a királyi hatalom rovására állami jelleget öltöttek volna. Város és falu, polgár és paraszt egyaránt érzik a királyi hatalom erejét. Nagy Lajos báróitól körülvéve ad szabadalmat a brassói polgároknak[1]) s hatalma fényét látja azok virágzásában.[2]) Királyi erő nyitja meg az oláh vajdaságokat a magyar kereskedő előtt[3]) oly szabadalmakkal, melyek a szász városokat a virágzás igen magas fokára emelték; kifejleszti a régi vásárjogot[4]) és a belkereskedelmet,[5]) keresztülviszi a czéhek reformját[6]) s délkeleti hadjárataival mindig együtt jár a városok látogatása és rendezése.

Az Anjoukat királyi erejüknek csak foszlányai élték túl és Zsigmond alatt az európai demokratikus irány a magyar várost is rendiségre emeli. Bár e törvény első sorban a királysággal kapcsolatos, helyi törekvések aknázták ki annak erejét. A 90-es évek viharai után a hatalom a főurak kezébe megy át. 1402. Miklós erdélyi vajda Szebenbe jön s a tanács a kereskedők védelmét kéri a bécsi úton, a mit a vajda megigér.[7]) Az 1412. tarifaterveket is helyi tényezők alkotják meg s a városokon és a vajdán kivül magasabb jogi személy nem intézkedik.[8]) Ez a keret a magyarországi városok életében mindvégig megmaradt. Nagy Lajossal nem csak a királyi hatalom igazi ereje tört össze, sokkal jelentősebb, hogy a nemzeti törekvések helyébe helyi és egyéni irányok léptek. Az anyagi polgárság a szellem legnagyobb alkotásait az anyag felé viszi s a

A kontinentális democratia.

1) 1353. U. II. 93—96. l.
2) U. ott 97. 212. 336—7. és 346. l
3) 1358. u. ott 152—3. l.
4) 1353. 1364. u. ott 97—9. 212—5. és 219—20. l.
5) 1361. 1368. u. ott 191—2. 308—9 l.
6) 1376. u. ott. 449 - 52. l.
7) U. III. 268. l.
8) U. ott 528. és 546. l.

cinquecento lángelméinek a nürnbergi mesterkupák a fiai; ugyanakkor önmagát emeli fel az eszme felé s a renaissance-ember nagyúri szkepszisét megragadva, előkésziti a reformatiot. Mióta VII. Henrik császár Sienában lehunyta szemeit, egyetlen gondolat uralkodott az egész német földön s ez az egyéniség elve, az igazi germán gondolat. Zsigmondnak zsinatoktól és eretnekségektől, nemesi és polgári uralomtól tarka uralkodása ültette át hazánkba a polgári hatalom gondolatát. A hatalmilag szervezett törökség elől fut mindenki, mert a királyi erő már kihalt. Egyetlen ember, tartja fel ezt, az első Hunyadi, a ki az ország élére került. Fia a kontinentális irányzat lépcsőin sietett a hatalom felé, de ez az irányzat demokratikus. Nem a császárok kora ez, hanem Strassburgé, Kölné és Baselé. Ezért omlik össze az erőtlenség csoda mértékével az a hatalmi politika, melyet Mátyás liberális alapra épitett. A Jagellok alatt mindent eltemetnek, a mi királyi s a szász városok elvesztették azt az egyetlen kapcsot, mely őket a király révén a nemzethez füzte. Az első, a mit a polgárság érez, a munka veszélye. A királyi védelem helyét a királyi támadás foglalja el s a Jagello-pénzügy minden átka a munkaközpontokra nehezedik. A többi magától jön: a német iskolázás, a német humanismus, a német reformatio és a német politika. Ezért mondják — mert innen és a következő évekből veszik adataikat, — hogy a városok és a polgárság a nemzettel összeolvadni nem képesek.

A renaissance.

*

E tanulmány élére új fejezetet kellett volna tennem a *mértékekről*, mert a városi élet alapjellege az, hogy mérlegelhető. Minden mozzanatot, a mit feltárni fogunk, bizonyos egységhez mérték, a mely súlyban, hosszúságban és ürben csak arányok szerint különbözött. Mértékegységek

Mértékek.

súlyban: canthnarius, canthnaro, centenarium = mm.,[1]) *libra*,[2]) *loto*,[3]) *lyttra* csak selyemnél fordul elő, *marca*,[4]) *masa* = mm., magyar szó, *massa*,[5]) *nehézség*[6]) (nehesyg) = pisetum, *pisetum*,[7]) *pondus* = font, *quartale*,[8]) *quinto*[9]) és *therhe*;[10]) *űrben: cubulus*,[11]) *modius*[12]) = *octava* és *octoale*, *talentum*[13]) és a *genarium* végzetüek;[14]) *hosszban: cubitus*[15]) *pecia* szöveteknél, *quartale ulnae* és *cubuli*,[16]) *ulna* = rőf. *Egyéb mérték: ligatura* = köteg, nyaláb. Ezek ellenőrzésére meg van a mértékhitelesités is.[17])

1) Qu. III. 98. l.

2) *l. Hungaricalis* (1467. R. I. 9. l.), *levis* (Qu. I. 210. 1515.) és *gravis* (u. ott).

3) = 1/16 márka.

4) = 48 pisetum.

5) pl. massa saccari = süveg czukor.

6) = 1/50 márka.

7) = 1/50 márka.

8) = 1/4 mm.

9) = 1/4 lot. (Qu. III. 597—8. l.)

10) Qu. III. 1—2. l.

11) 1520. 1540. Qu. I. 269. és III. 26 l. — *C. Gallinus* (1507. Qu. I. 121. l.) és *lapideus* (1520—1. u. ott 269. és 319. l.)

12) 1545. 1547. Qu. III. 285. és 389. l.)

13) mint ürmérték Qu. III. 25—26. és 70. l. = octoale.

14) Vas quadragenarium és quinquagenarium (1503. Qu. I. 90. l.) és octogenarium (u. ott 89. l.)

15) Qu. III. 123--4. l.)

16) u. ott 285 és 389. l. 1545. és 1547. l.

17) 1550. u. ott 544. l.

I. FEJEZET.

A mezőgazdaság.

A gazdálkodás természetéről. — Bányatermékek. Földtermékek. Erdőtermékek és erdőgazdaság. Terménygazdaság és terményhiány. Szénatermelés. Konyhatermékek. Hazai gyümölcsök és gyarmatátúk. Bortermelés. Olaj Vizszabályozás. — Vadak. A sólyomvadászat és a polgárság. Vágó és igás állatok. Állati termékek. Méhészet. Élelmezés. Halgazdaság. — Mezőgazdasági és birtokpolitika. A törcsvári uradalom.

A gazdálkodás természetéről.

VÁROS és polgárság csak ott lehet, a hol a müvelődés alapjai régóta szilárdan állanak, a hol a földhöz kötött munkaerő az iparban és kereskedelemben felszabadul s a birtoklás régi, arisztokratikus természetével a szervezkedés helyi, sokkal anyagibb és demokratikus eredményeit állitja szembe Nem szabad hinnünk, hogy a birtoklás ellentéte kizáró jellegű. A város piaczán — és ez a hely a leghívebb tükre minden polgári mozgalomnak, — az iparárú csak egy részét teszi a forgalomnak, gabona és gyümölcs, vágó és igás állat és ezek termékei szorosan összekötvék a polgári élet legnagyobb kérdéseivel. A földbirtok háttérbe szorul, de előtérbe lépnek termékei, mert a szaporodó polgárságra elsőrendü fontossággal birnak. Fokozatosan nő a vágy, hogy az anyagiak felhalmozását az anyagiak pazarlásával tüntessék fel s a mily szerényen él a család, oly pazarul költekezik, mikor a központi hatalom emberei meglátogatják. A lakodalmak fényét is a lakoma nagyságával mérik s a környék falvai egyre szorosabban simulnak a falakhoz, melyek a gazdag fogyasztót magukba zárják. Nagy szerepet visz a házi gazdálkodás is, de a várossal

kapcsolatos termelő községek szerepe jóval jelentősebb. E kapcsolat gazdasági jellege lassan jogivá alakul át s a székekből vagy a székek fölött kialakul egy új beosztás, a melyet a történelem soha el nem ismert, hogy Szeben, Brassó és Besztercze körül tartományok és tartományi jogok keletkeztek.[1]) Az egyéni jellegü nemesi birtoklás igy megy át a közös polgári birtoklásba. A város a birtokos és ezen az alapon rendez be uradalmakat, melyek a tanácstól és a birótól függnek.

Bányatermékek.

A termelés során a *bányatermékek* csak az iparral kapcsolatban jelennek meg, de ezen a réven jelentőségük mindig nagy marad. A bányaművelés teszi lehetővé a produktiv városi munkát s a »gazdasági forradalom,« a mint Below a XII. század német reformjait nevezi,[2]) első sorban ezt lenditette fel. Erdélyben Toroczkó tisztán bányatelep.[3]) Az ipari kultura legmagasabb fokán a fényűzési czikkek gyártása áll és a kiterjedt szász ötvösség első sorban is a *nemes fémek* forgalmát növelte. Az arany és ezüst nagy mennyiségben és közkézen forog. Értékük állandó hullámzása[4]) a nagyban vitt anyagi élet hű tükre. A város maga is elad ezüstöt[5]) és ötvöseitől sokszoros érték fejében veszi vissza azokban a finoman metszett kupákban, melyek majd a budai udvar királyi asztalára kerülnek és a melyekkel az oláh vajdák lakomáikon tüntetni fognak. — A *többi fémek* közül a réz kereslete állandóan nagy. Brassó

Nemes fémek.

Nem nemes fémek.

[1]) Hogy e tévedés mennyire megcsontosodott, elég idéznem Teutsch György Dániel kézikönyvét és fiának, Frigyesnek összefoglalását (Pallas nagy Lexikona XV. 1897. 451. l.) és Lindner i. értekezését, különösen Századok 1884. 52. l. („szász gyarmatosok"), 53. l. („erdélyi szász gyarmat", „gyarmatjogállás", „gyarmatterület.")

[2]) i. m. 7—8 l.

[3]) 1291. U I. 182 4. l.

[4]) Egy márka arany értéke 11. (R. I 210. l.) és 14 frt. (Qu. III 165. l.), az ezüsté 6 (1494—5. R. I. 174. és 283. l.) és 15 frt (1538. Qu. II. 613—4. l.) között váltakozik.

[5]) 1539. (Qu. II. 627. l.).

1523. Szebenből vesz[1]) s maga is ad el.[2]) Az ólom jelentőségét hadi szükséglet emeli. Ezért a város nagyban veszi,[3]) úgy magánosoknak[4]), mint községeknek[5]) és testületeknek[6]) árusitja és a zsoldosoknak kiosztja.[7]) Az ón is magas árakon szerepel. Iparilag nagyobb jelentősége van a vasnak; Brassóban 1538. a középitkezéseknél felhasznált vas értéke 239 15 frt. — A *nem fémek* közül szerepel a kén szintén a hadi szolgálatban[8]) a földtermékek közül az agyag, homok és kövecs; az épűletkő,[9]) mész[10]) és a kősó.[11]) A sókérdés szorosan fűződik az élelmezés és gazdaság szükségleteihez. Ezért már az első kiváltságlevelek rendezik a sóügyet. Az Andreanum szerint a szászok Szent György, István és Márton napok körül 8—8 napig szabadon vághatják a sót.[12]) A szolnokmegyei gazdag sóbányák fölöslegét a deési vendégek árusithatták s ebben V. István, mint ifjabb király is megerősiti őket.[13]) III. Endre a deésaknai németeknek új szabadalmakat ad és meghatározza a sóvágók illetékét;[14]) ugyanily jogokkal ruházza fel a széki és kolosi németeket is.[15]) 1376. a désaknai sómunkások (hospites, laboratores ac excisores salium) kapnak szabadalmat.[16])

Nem fémek.

Erdőgazdaság.

Az *erdők* szabad használatát is a legrégibb kiváltságlevelek, első sorban az Andreanum, magokban foglalják.[17])

1) U. ott I. 478. és 1541. II. 647. l.

2) A veresmartiaknak (1541. Qu. II. 645. l.), Szávának Targovisteába (1544. Qu. III. 6 6. l.), az erdélyi vajdának (1521. Qu. I. 297. l.) és a havasalföldinek (1527. Qu. II. 30. l).

3) Brassó 1536. (u. ott 432. l.)

4) 1521. és 1526. (Qu. I. 298. és 637. l.).

5) 1521—2. (u. ott 297—8. és 376. l.).

6) 1524. (u. ott 564. l.).

7) 1526. (u. ott 638. l).

8) 1529. a fogarasi várnagy Brassóból szerzi be készletét.

9) Kőbányák nagy számmal vannak és jobbára a városon kivül. Brassó épületköre 1544. 142·82 frtot adott (Qu. III. 657. l.)

10) Brassó mész szükséglete 1545. 180·46 frt, melyet városi (1528. Qu. II. 65. l.) és vidéki (1525. Qu. I. 599.) mészégetőktől szerez be.

11) A városi sókezelés fölöttes hatósága az erdélyi sóispán (1496. R. I. 213. l. és 1520. Qu. I. 271. és 273. l.).

12) U. I. 32. l.

13) U. I. 85. l.

14) 1291. U. I. 170. l.

15) U. ott 181-2. l.

16) U. II. 453—4. l.

17) U. I. 32. l.

Később is az erdő és viz joga képezik az első szabadalmat.[1]) Erdőtermékek első sorban a tüzi- és épületfa. Az előbbi értékét évszak és egyéb körülmények erősen befolyásolják. Legolcsóbb a nyári hónapokban és aránylag legdrágább tél idején. Egyes években (1520.) ára állandóan magas. A folytonos épitkezés következtében szakadatlan az épületfa behozatala [2]) A városnak is van erdeje,[3]) melyben szolgáival végezteti az irtást,[4]) vagy ácsmestereit küldi ki annak vezetésére[5]) és erdőőröket tart,[6]) különben a faszükségletről is a környék népe gondoskodik. Fontos, hogy a város szükségletei beszerzésében teljes szabadsággal rendelkezik-e és áldozatot is hoz azért, hogy a szomszéd urak az erdők jogtalan birtoklásától elálljanak.[7]) Másik erdőtermék a szén [8])

A közvetlen *terménygazdálkodás* másodrendü. Bár gyakran előjönnek szántóföldek,[9]) a termelés különféle mozzanatai[10]) és eszközei,[11]) a gabonaforgalom[12]) és gabonaárak, de az, a miben a város szerepet visz, az egész termelés szervezése és értékesitése.[13]) Környék és termelés[14]) alá vannak rendelve a városnak, mely azt magába szívja. Mikor a király gabonát kér, a szászság pénzt ad[15]) s a város őrei és kiküldöttei zaklatják a kör- Terménygazdaság.

[1]) 1353. U. II. 93—6. l.

[2]) Brassóba 1522. 1699. db. deszkát hoztak s a középitkezésnél felhasznált épületfák közel ezer koronát képviseltek

[3]) 1353. Nagy Lajos a brassóiaknak az erdőhasználás jogát adja (U. III. 95. l.) és 1373. a székely grófot eltiltja attól, hogy a várost a területén levő erdő használatában háborgassa (u. ott 403—4. l.). 1377. a jogot az egész Bárczaságra kiterjeszti.

[4]) 1507. és 1521. Qu I. 119. és 368. l.

[5]) 1522. u. ott 378. l.

[6]) U. ott 384. l.

[7]) 1550. Brassó ügye Fogarassal (Qu III 539. l.).

[8]) Czigányok égetik (1522. Qu. I. 378. l.).

[9]) 1526. (Qu. II. 14. l.).

[10]) Cséplés (1530. u. ott 431 és 440 l.).

[11]) 1538. (u. ott 537. l.).

[12]) Brassó 153? több mint ezer köböl zabot használ el (u. ott 256. és 263. l.).

[13]) 1527. Brassó harmadfélezer koroua árú buzát ad el (u. ott 30—1. l.).

[14]) 1505. Ujfalu buzával tartozik Brassónak (Qu. I. 177. l.).

[15]) 1496. R. I. 210—2. l.

Termény-hiány.

nyék lakosságát, ha gabona kell.[1]) Mikor az anyagi élet alapján szervezett polgárságot az anyagiakban támadják meg, az egész vonalon elszánt és sokoldalu tevékenység veszi kezdetét; egy rossz év és az azt követő termény-hiány a város összes politikai vonatkozását a legnagyobb mértékben kiélesiti. Érdekes példája ennek az 1535 eset. A rossz termés után csak 1535. első napjaiban lett any-nyira érezhetővé a terményhiány, hogy Brassó hivatalosan intézkedett. Leghelyesebb, ha a dátumok természete állitja elénk azt az élénkséget, amit az anyagiakban érzékeny polgárság mutat. *Jan. 8.* a brassói tanács 3 zsoldost állit fel a Bárczaságban, hogy a gabona kivitelét megakadályozzák.[2]) *Jan. 17.* egy polgárt a pópával, aranykupával és gazdag ajándékokkal a havasalföldi vajdához küldi, hogy eszközölje ki — a mihez kevés remény volt,[3]) — hogy a buza behozatalát ne akadályozzák. *Jan. 20.* 2 polgárt küldenek ki, hogy falunkint irják össze a buza-készletet, amit azonnal végrehajtanak.[4]) A bárczasági gabonaőrökről tovább is intézkednek.[5]) Már máj. 6. az erdélyi vajdánál tesznek jelentést, mert a tanács semmi áron nem akarja megengedni, hogy a fogarasi oláhok gabonavétel végett a városba jöjjenek.[6])

Széna-termelés.

A *szénatermelés* is kisebb arányu; a környékről való állandó vétel a termelőket a városi védelem[7]) és a várostól való függés alá hajtja. A város őröket fizet, a kik a kaszálókat szemmel tartják,[8]) azokon a füvet, nádat, tövisbokrot felégetik,[9]) a rajtok átvezető utat keresztben felássák, hogy idegen ember kocsija kárt ne tegyen,[10]) de a

1) 1520. Qu. I. 265. l.

2) Qu. II. 394. l.

3) „si forte impetrare valeret“

4) U. ott 394. és 398. l

5) Márcz. 2, 31, máj. 1, 28, az uj termés után szept. 4, 11, 18, 25, okt. 2, 9, 16 és 27. (u. ott 399—425. l.).

6) U. ott 405. l.

7) 1539. Qu. II. 625. l.

8) 1520. 1542. és 1546. Qu I. 244. III. 161. és 340. l.

9) 1520. 1533. Qu. I. 232 és II. 304. l.

10) 1521. 1538. 1542. Qu. I. 304. II. 560. és III. 161. l.

széna behordása után erdő[1]), sőt börtönőrökül[2]) is felhasználják őket. Kaszáláskor[3]) sem a polgárság vonul ki, hanem a város lovas embere a környéken keres kaszáló embereket.[4]) Értéke nagy ingadozást mutat. 1550. Brassó szénaszükséglete 12 frt volt.[5])

Konyhatermékek.

A *konyhatermékek* közül leggyakoribb a köles, borsó, zöldség és káposzta.

Hazai gyümölcsök.

A *hazai gyümölcsök* közül a szilva, cseresznye és a baraczk emlithető, a *virágok* felhasználását a rózsaviz[6]) mutatja.

Gyarmatárúk.

Külföldi konyhatermék, füszer és gyümölcs sokkal inkább vezetnek. Már Nagy Lajos egyik utolsó intézkedésében védi a szebeni füszerforgalmat az idegen kereskedők versenyétől.[7]) Gyakori a rizs, a *füszerek* általában[8]) és egyenkint, mint a kömény, sáfrány, bors, szegfübors és a gyömbér. Amint a *déli gyümölcsből* nagyobb szállitmány érkezik, a város elajándékozza.[9]) Értéke állandóan magas. Másik gyarmatáru a *szivacs*, mely hivatalos használatban fordul elő.[10]) E czikkek elárusitója a füszeres.[11])

A gyümölcstermelésnél is előtérbe lép annak gyakorlati, mondhatnám iparszerü kezelése. Az olaj, a bor, a sör, a pálinka és az eczet minden termelésnél nagyobb szerepet visznek. — A *bortermelés* a környező hegyeken[12]) mindig kiterjedt, a városi szabadság egyik sarkköve és a városi igazgatásnak soha sem mostoha gyermeke volt.

Bortermelés

1) 1538. Qu. II. 558. l.
2) U. ott 549. l.
3) 1521. Qu. I. 353. l.
4) 1539. Qu. II. 625. l.
5) Qu. III. 561. l.
6) 1534. Qu. II. 352. l.
7) 1382. U. II. 555. l.
8) A brassóiak 1520. egy füszerest 100 frt. árú füszer vétele végett Budára küldenek (Qu. I. 289. l.).
9) 1550. jun. a brassóiak 2300 db. czitromot ajándékoznak el, 1532. a királynak (Qu. II. 257.), 1496 a boszniai püspöknek (R. I. 215. l.), 1521. a fogarasi várba (Qu. I. 347 l.).
10) 1520. és 1550. Qu. I. 288. és III. 558. l.
11) Qu. I. 249. l.
12) Brassóban (Qu. I. 580. l.).

Magánosoknak, intézeteknek[1]) és testületeknek[2]) egyaránt volt szöllőjük. Ezek után kilenczedet[3]) és tizedet[4]) fizetnek, de egyéb megadóztatás ellen a királyig mennek.[5]) Beszterczében részletesen intézkednek a borgazdaságról és pedig akként, hogy a szöllősgazdák[6]) az iparosokkal,[7]) tehát az exclusiv szervezkedés legmagasabb fokán álló osztálylyal kapcsolatban jelennek meg és innen a határozat egyoldalu volta, amely csak a polgárság egy részének érdekeit tartja szem előtt és senki másét. Hogy szürettől a következő év jul. 25-ig csak azok a polgárok hozhatnak be bort, akiknek a város határán kivül saját szöllőjük van és csakis onnan; más polgár, falusi és nemes ember bora. ökre, vagy lova a város tulajdonába, vagy azon faluéba megy át, amelyben elfogták. A városon kivül bort összevásárolni senkinek sem szabad és végre a tanács évről-évre meghatározza, hogy a bormérőknek mennyiért adják ki a bort.[8]) 1387. Zsigmond a szászvárosiaknak hasonló jogot ad.[9]) A város[10]) és magánosok pinczéi[11]) mindenütt nagy szerepet visznek[12]); a havasalföldi vajda pinczéjét is brassóiak látják el czinedényekkel.[13]) A szüret mindig városi ünnep és elég költséges,[14]) a borkészlet pedig kamatozó tőkévé lesz, mely a város pénztárába időnkint nagyobb összegeket szállit[15]) és lehetővé teszi, hogy a város összeköttetései érdekében gazdag ajándékokat tehessen,[16]) másrészről gyakori a havasalföldi borbe-

1) A brassói kórháznak (1526. Qu. II. 13. l).

2) Qu. I 240. l. „Vinarium pellificum."

3) 1409. Zsigmond ez alól felmenti a kolozsváriakat (U. III. 475—6. l.).

4) 1377. U. II. 462—3. l.

5) U. ott.

6) Vinitores.

7) Mechanici.

8) 1367. U. II. 280—1. l.

9) U. ott 615—6 l

10) 1520. Qu. I. 261. l

11) 1506. u. ott 108. l.

12) Qu. II. 193. l.

13) 1520. Qu. I. 282. és 285. l.

14) 1526. Qu. II 13. l.

15) Losoneh (Losung) vinorum 1506-1526: 2861·98 frt. és 1527—40: 1515·94 frt.

16) 1541. és 1545. Qu. III. 113. és 273. l.

hozatal is.[1]) A közönséges bor ára alacsony, az ó-boré és a válfajoké ellenben szokatlanul magas. Külföldi gyümölcstermék az olaj. Olaj.

Részben a termelés biztositására szolgált a vizszabályozás.[2]) Viz-szabályozás

Az állattenyésztés érdemleges tárgyalása előtt meg kell emlitenünk, milyen állást foglal el a város a *vadakkal* szemben, melyekben Erdély határvidéke bővelkedik. A milyen magasan áll e vidék vadászszenvedélye a nemesség körében, amely a Wesselényiekben napjainkig klasszikus példát adott, oly kétségbeesett az az erőfeszités, melylyel a hegyekbe ékelt városok a kóbor medvék ellen küzdenek, mert a polgárság és harcz ellentétes fogalmak. Formális tarifa volt a városokban egyenesen arra a czélra, hogy az elejtett vadért mennyi jutalmat adjanak s a bárczasági paraszt örömmel vette fel forintját a medvéért[3]) és fél forintját a farkasért[4]) a városgazdától, a ki a nevezetes eseményt sietett megörökiteni. A keresztényujfalusiak egy télen 300 korona borravalót szedtek össze.[5]) Mindig sikertelen maradt az a bajlódás, a mit a *sólymokkal* véghez vittek. A nyugat sólyomvadászata halványan élt a mi udvarunkban is s a brassóiak sokat vesződtek néhány sólyommal, melyekkel a királyt és a kincstartót akarták meglepni. Hónapokon át a legkomolyabb városi ügyek között megjelenik egy derűs adat, hogy a kiküldött városi lovas felverte a Székelyföldet a kincstartó sólymaiért,[6]) hogy sapkát varrtak nekik[7]) s mikor 1560. székely és oláh emberektől sikerült 5 darabot hetedfél forintért öszszeszedni,[8]) akkor megetettek velök 3 frt ára húst és

Vadak.

Sólyomvadászat.

[1]) 1505. Qu. I. 176. l.
[2]) 1520. 1533—4. Qu. I. 240. és II. 290., 387—8. l.
[3]) 1542. és 1550. Qu. III. 178. és 561. l.
[4]) 1535. és 1545. Qu. II. 407. és III. 259 l.
[5]) 1550. U. ott 560—2. l.
[6]) 1545. Qu. III. 270. l.
[7]) 1538. Qu. II. 563. l.
[8]) Qu. III. 551—3. l.

fogadtak egy török sólymárt, a ki a városnak 10 frtjába került.[1]) Hogy az ellentét teljes legyen, még e napokban Brassóba jöttek Martinuzzi csatlóslegényei, a kik 26 sólymot hoztak magukkal.[2])

Vágó és igás állatok.

Az állat csak annyiban számit, amennyiben gyakorlati értéke van és fajállatok csak abban az egy esetben fordulnak elő, mikor a város a királylyal vagy főúrral érintkezik. Hosszu sorozat az, a mire a *lovak* értéke kinyulik s e lassan emelkedő számok magasabb fokozatain azok az ajándékok állanak, melyekkel a királyt,[3]) a vajdát[4]) s a kincstartót[5]) megtisztelték. Egy héten egy lóra átlag 6 dénár értékü szénát számitottak.[6]) Az arab ló (akkor török ló, equus Turcalis) csak helyenkint fordul elő [7]) Minden időben fontos a lókivitel tilalma.[8]) A *szarvasmarha* tartása is korlátolt, a szükségletet részint a nagy bevitelből fedezik, részint a vidéken és a hegyek között[9]) csordát tartanak,[10]) a pásztorok élelmezéséről a tanács gondoskodik.[11]) Fajállatok itt is ritkán vannak.[12]) Ugyanezt mondhatjuk a *sertésről,*[13]) a *juhról,*[14]) *ürüről,*[15]) *bárányról* és a *kecskéről.*[16]) A *baromfitételek* gyakoriak.

Állati termékek.

A gyakorlati kihasználás folytán az állattenyésztés jelentősége emelkedik, bár a városi tenyésztés a vidéki mögött áll. *Termékei* a bőrök, a behozatal állandó tételei, a szalonna, a zsir és a hús; a tojás, tej, vaj és a sajt. A

1) U. ott 555—6. l.
2) U. ott 557—8. l.
3) 1538. és 1539. Qu II. 561. és 613. l.
4) 1494. R. I. 165. l.
5) 1547. Qu. III. 398. l.
6) 1534. Qu. II. 344. l.
7) Qu. III. 117. és 263. l.
8) 1397. U. II. 174. l.
9) 1521. Qu. I. 353. l.
10) 1535. Qu. II. 385. l.
11) 1520. Qu. I. 285. l.
12) 1467. R. I. 8. l. és 1532. Qu. II. 262. l. — A borjú dbja 35 és 90 den. (1494. R. I. 145. és 244 l.).
13) Sertéstized (1520. Qu. I. 286. l.).
14) 1377. Nagy Lajos Kolozsvárnak a város erdejében juhötvenedet ad (U. II. 478 l.).
15) Brassó 1534. 600 dbot ad el 155 frtért a havasalföldi kormányzónak (Qu. II. 361. l.).
16) 1532. a brassóiak 235 dbot adnak a kanczellárnak, Grittinek és az oláh vajdának (u. ott 264. l.).

méhészet is a várost környező falvakban virágzott igazán és termékei, a méz és a viasz[1]) soha sem a termeléssel kapcsolatban, hanem magukban jelennek meg. Méhészet

Szorosan összefügg ezzel az *élelmezés* kérdése; kezdetben itt is a közvetlen termelés volt a tulnyomó. De az ipari munka rohamos növekvése következtében a polgárság hamar a közvetitésre szorult. Különösen a húsélelmezésben hova-tovább tőle idegen termelők szerepelnek. A baromfi még a közel környékből és közvetlenül kerül a fogyasztó kezébe, Brassónál a Bárczaságból.[2]) Ha a húsfogyasztás mértéke a szerint mérlegelhető, mily nagy és milyen természetü a vágóállat behozatala, úgy fel kell tennünk, hogy az erdélyi szász városok húsélelmezése rendezett volt.[3]) A fogyasztó lakosság és a vágóállatok mennyisége fedik egymást[4]) és csak egyszer van adatunk arra, hogy a közvetitést gyakorló mészáros-szervezetek[5]) elhatalmasodtak.[6]) A húsárak részletesen meg voltak határozva, de azok önkényes emelése ellen inditott késhegyig menő harcz, mint a német városokban,[7]) nincs meg. Élelmezés.

Erre mutat a *halgazdaság* oly nagy virágzása is, hogy a nagyobb közösségek élelmezése nehézséget nem okozott. Királyi szabadalomlevelek már korán intézkednek a szabad halászatról s a polgárság az erdők mellett első sorban a vizre teszi kezét.[8]) A halászat idővel nagyobb és intenzivebb jelleget ölt. Halastavak felállitása egymást éri[9]) s Halgazdaság.

1) Nagy Lajos 1373. a szebeniek-nek és 1374. a brassóiaknak megengedi, hogy az általuk szabadon öntött viaszt saját jegyükkel ellátva az egész országban árusithassák. (U. II. 402. és 416—7. l.).

2) 1535. Qu. II. 413—5. l.

3) Besózás a hús conserválására (1510. Qu. I. 147. l).

4) 1503. Brassóba 1754 db. szarvasmarhát és 148 db. sertést hoztak.

5) 1503. Qu. I. 174. l.

6) L. alább az ipari szervezeteknél.

7) E. Dorner Béla id. értekezése.

8) 1353. Nagy Lajos a brassóiaknak (U. II. 95. l); 1370. Kolozsvárnak halastavat ad (U. ott 341—2. l.); 1412. Stibor vajda Beszterczének halászati jogot (U III 529—30.), a mit kevéssel azután Speierből Zsigmond is megerősit.

9) Halastó-készitő (1524. Qu. I. 581. l.); Brassóban 1541—50. 40 halastó volt.

annak tenyészhallal (pisces seminales és seminarii)[1]) és friss vizzel[2]) való ellátásáról gondoskodnak. E belterjes gazdálkodás egész sereg állást rendszeresitett. Az őrök[3]) állandóan és nagy számban fizetett emberek. A halfogás hálóval és horoggal történt; darabja után 1 dénárt fizettek a kifogáskor.[4]) Végül az elárusitás a halpiaczon[5]) és boltokban ment végbe.[6]) A halbehozatal még nagyobb arányokban történik,[7]) de meg van a városi halfölösleg kifelé irányitása is.[8]) Az egységárak eltérők.

Mezőgazdasági és birtokpolitika.

Ez egész gazdasági termelés fölött foglalhatjuk össze annak központi kezelését. A városi háztartás azon része, mely a gazdasági termelést magában foglalja, szorosan függ az ingatlanok birtoklásának természetétől.[9]) Nem lehet elvitatnunk, hogy a szász telepedés a királyi kiváltságok szerint a földbirtok alapján rendeztetett s a közös telepek egyformán és királyi jogon birtak területekkel.[10]) Csak a hol a közösségek a fekvés előnyei és a munka felhalmozása révén nagyobb fejlődésnek indultak, vehető észre a fejlődés iránya a folytonos elkülönülés és a földtől független produktiv munka felé. Érdekes egymás mögé állitanunk a fejlődés folyamán használt elnevezéseket. A *hospites* és a *villa* berendezése túlnyomóan agrár természetü. Bizonyos, hogy az eredetileg birt földet a *civitasban* is megtartották, de

[1]) Beszerzett mennyiségek Brassóban 1520: 21,400 db. (20·52 frt. Qu. I. 238. és 252. l.), 1523: 6,400 db. (u. ott 499—501. l.), 1524: 17,660 db. (u. ott 554., 565—6. l.) és a botfalusi halászoktól 9 frt értékben (u. ott 570. l.).

[2]) 1521. Qu. I 305. l

[3]) Custodes seu temptantes piscinam; temptans ripam; vigiliae nocturnae circa piscinam (Qu. I. 232. l.)

[4]) 14 heti halászatért 10·53 frtot (1534. Qu. II. 351 l.).

[5]) Forum piscium (1520. 1524. Qu. I. 229. és 550. l.

[6]) 1520. u. ott 234—5. l.

[7]) 1503. Brassóba több mint 2000 fontot

[8]) 1520. havasalföldiek Brassóban (Qu. I. 227. l.).

[9]) Ugy magánosok, mint egyházak, testületek és intézetek rendelkeztek birtokokkal. A magánbirtokkal ellentétben meg van a polgárság közös birtoka is, az allodium (1533. Qu. II. 294. l.).

[10]) 1352. és 1353. U. II. 89 és 91—93. l.

termelés és lakosság körei már nem fedik egymást s a lakosság nagyobb köre nagyobb, de közvetett birtokkört akar. Az eltérő ipari szervezkedés okozza, hogy ez akarat nem a birtoklás jogi természetében, hanem a termelés kizárólagos fogyasztásában állt. A város felszivja mind azt a mit körötte termelnek. Az állandó és biztos vétel a fogyasztók nagyobb köre mellett maga után vonja a termelő függését; e viszony hová-tovább gyűrűket alkot a város körül, mig nem az érdekszférák a gazdasági függés után politikai jelleget öltenek. Igy áll különösen a két szék Szebenhez és a Bárczaság Brassóhoz. A királyi oklevelek már a tényleges állapotot ismerik el, mikor a környéket a város birtokának nevezik.[1])

A törcsvári uradalom.

E vidékeken lép elénk a város gazdasági politikája, Szeben hosszú harcza Kerczért és utóbb ottani berendezkedése és az az érdekes gazdálkodás, melyet Brassó a törcsvári uradalomban vitt. E bő adatok világánál látjuk, mint húz a polgárság hasznot a termelés minden ágából; a kik soha nem termelnek, mint intézkednek e termelés fölött oly akarattal, mely ellenmondást soha nem tűr.

Soha nem tetszett a polgárságnak, ha valaki fölötte szuverénnek mutatta magát s az a két várnagy, a kit a tanács évről-évre Törcsvárba választ, nem egyszer iparos — Arcufex, Aurifaber, Funifex, Mensator, Sartor, — nem is tartózkodnak ott állandóan,[2]) de a mikor ott vannak, városi kényelemmel berendezkednek, szakácsnét is visznek magukkal és a 12 férfiből és 1 nőből álló személyzet a hús és főleg a bor[3]) nagy mennyiségét fogyasztja el. A várnagyok állása tiszteletbeli, de két helyettese, a gazda, a két őr, a szakácsné és az ezek mellé beosztott hét szolga jól vannak fizetve. Az alárendelt személyzet nagy

1) 1377. Királyi oklevél a bárczasági falvakat Brassóhoz tartozóknak (villae annexae) nevezi. (U. II.)

2) 1507. Qu. I. 117. l.

3) „Vinum quod bibitur per famulos."

része magyar, de a felügyeletet mindenkor szászok viszik. Meg van ez uradalomnak is a maga köre, mely a termelés révén a kiadásokat jóval felülmúlja.[1]) Világos, hogy itt nem a termelés módja számit, hanem az, a mire a termelést felváltják, a pénz. Mindennél fontosabb az a mozzanat, mikor a számadás vezetője a brassói tanács elé áll, az iparosok, kereskedők és pénzemberek neki fognak az összeadáshoz és kivonáshoz: mi marad a városnak.[2]) 43 év alatt (1504—47.) 760 ezer korona forgalom mellett a közvetlen haszon 130 ezer korona körül forog[3]); csak a gazdálkodás természete magyarázza meg, hogy ez összeg az egésznek valamivel több mint 1%-a.

[1]) 9 község tartozott az uradalomhoz. Általuk adott jövedelem: a rendes adó, a czigányok adója, birságpénz, makkosok, bor, len, malmok, földvári só jövedelme, a tizedek gabonától, báránytól, sertéstől és méztől és a törcsvár-havasalföldi forgalom vámja, melynek kezelésére a városi huszadhivatal külön embert küldött. (Qu. I. 86. l.)

[2]) Qu. I. 92. és 111. l.

[3]) 20,363.28 frt bevétel és 14,172·43 frt kiadás mellett a tiszta haszon 6,191·85 frt.

II. FEJEZET.

Az ipar.

1. Ipar és iparágak. Fémipar. Óraipar, ötvösség és fegyveripar. Üveg-, kő-, tégla- és agyagipar. Ácsmesterség. Papirgyártás és könyvkötés. Malomipar. Fűrészmalmok. Sütőipar. Italkészités. Hentesség. Bőripar. Legyezőipar. A szövőipar általános viszonyai. Külföldi posztók. Ruhák és szövött áruk. Kötélipar. Kalapipar.

2. Az iparososztály szervezkedése. Nagy Lajos czéhreformja. A czéhek a városi védelemben. Visszaélések és czéhviszályok. Az ipar exclusiv jellege. Az iparososztály helyzete.

HA a városra gondolunk, az ipar az első, a mi figyelmünket leköti. Mindenki tudja, hogy ebben van eredete és jövője a polgári életnek. A régi munkásosztály két elemből állott s az iparos volt az, a ki azt először odahagyta; a jobbágyság még századok mulva is oly viszony súlya alatt élt, melyet rabszolgákra raktak. A kiválást a keresztes háborúk nagy kereslete előzte meg és azon erők szervezése kisérte, melyek a birtokosok befolyása alól felszabadultak. E szervezkedés a czéhekben éri el tetőpontját.

A részletekben az iparnemeket is a termelés rendje szerint csoportositjuk.

A *fémipar* minden időben magas fokon és szervezetei az első helyen állottak. Toroczkó lakói is Eisenwurzelből (Felső-Ausztria) betelepitett vasiparosok és bányamunkások voltak.[1]) A kovácsok, lakatosok és késesek, az ónművesek és üstkészitők a városi iparszükséglet túlnyomó részét Fémipar.

1) 1291. U. I. 182–4. l.

maguk fedezik.[1]) — A *vasipar* termékei közül legkeresettebb az épitkezésnél használt fedél- és zsindelyszeg. Jelentősek azok a patkóküldemények, melyekkel időnkint a havasalföldi[2]) és moldvai[3]) vajdát ellátják. A kés elsőrendű exportczikk, csak 1503. 2.477,253 dbot vittek ki Brassóból. A közel fekvő vajdaságok késipara kezdetleges s bár házilag előállitott kései benn is piaczra találnak, teljes ipari függés észlelhető. E mellett gyakori a nyugatról behozott kés;[4]) egyes városok ez árú finomabb fajait is felhasználják ajándékozásra.[5]) — Az *aczélipar* az aczél forgalmában[6]) és a finomabb fémárúk készitésében merül ki. Az aczélárúk tökéletesbülése egészen a nagyiparhoz és a város fejlődéséhez van kötve s ezek hiánya kényszeriti a moldvai vajdát, hogy borotváját Brassóba küldje köszörülés végett.[7]) — *Rézárúk* a harang,[8]) a gyertyatartó[9]) és az üst,[10]) melynek készitése külön iparágat képez.[11]) — keresettebbek az *ónipar* termékei,[12]) melyek érték szerint is kiválnak. Ez iparágat műveli az ónműves.[13]) — A *bádog* csak épitkezéseknél fordul elő.[14])

Óraipar. Eltekintve a régibb szerkezetü homok-[15]) és napóráktól,[16]) a tulajdonképeni *óraipar* csak egyes városokban volt fejlett. Legalább erre mutat az a körülmény, hogy Brassóban a XVI. század második évtizedében segesvári órás[17]) dolgozik, a kész órát is Segesvárról viszik oda.[18]) A város a mester

[1]) 1520—6. Brassó közmunkáiban dolgozott: 9 kovács, 11 lakatos, 1 késes, 3 ónmüves és 4 üstkészitő.

[2]) 1546—7. Qu III. 216. és 375. l.

[3]) 1541. 9·80 frt értékben.

[4]) Nürnbergi, hamburgi és gráczi kések.

[5]) 1520. Qu. I. 282. l.

[6]) 1529. és 1535. Qu. II. 134. és 385. l.

[7]) 1542. Qu. III. 166. l.

[8]) L. az irodalmi rovatot.

[9]) 1542. Qu. III. 153. és 164. l.

[10]) 1545. U. ott 287. l.

[11]) 1521. Qu. I. 348. l.

[12]) Edény (1521. 1542. u. ott I. 366. és III. 178. l.) Kanna (1545. u. ott 275. l.), csésze (u. ott 269. l.) és tányér (1550. u. ott 543. l.)

[13]) 1524. Qu. I. 564. l.

[14]) 1528. Qu. II. 65. l.

[15]) 1540. u. ott 693. l.

[16]) 1535. u. ott 490. l.

[17]) Qu. I. 303. és 400. II. 74. l.

[18]) 1521—23. 203·44 frtot kap, u. ott 485. és 493. l.

számára műhelyt rendez be egy lakatosnál[1]) és eltávozása után a nyilvános óra kezelését Szebenben és Brassóban is[2]) lakatosmester, az óralapok kifestését festő végzi;[3]) az ütő készitését[4]) és a különböző diszitéseket[5]) (rézhold, kéz, csillagok) is lakatosokra bizzák. Előfordul a finomabb szerkezetü zsebóra,[6]) nyilván ebből ajándékoznak egyet a brassóiak 1542. a moldvai vajdának.[7])

A feldolgozott anyag természete és drágább volta is hozzájárult, hogy ez iparágak fölött az *ötvösség*[8]) tekintélyes magasságban áll. Az ipari élet annyiféle ága itt a művészettel szorosan összeszövődve jelenik meg. Az iparművészet – és az ötvösség az, a melyben akkor a legmagasabb szinvonalat elérte, -- a szellemi és anyagi művelődés áthidalása. Ha az anyagi polgárság igazán akar reprezentálni, kupákkal teszi azt. A kereskedelem fentartása, de különösen az iparilag fejletlenebb környék biztos megszerzése végett a vajdák asztalaira sűrű időközökben kerülnek a beszterczei, brassói és szebeni kupák. A szellemi élet anyagi oldalai annál kevésbé mellőzhetik ezeket. A városi és ezen a réven a falusi templomok is drága edényekkel telvék s a politikai kapcsolatok irányát az alkudó követek mellett az ötvös művek mutatják. Feltünő az a hirtelen szaporodás, melyet az ötvösök czéhei mutatnak. Gazdagság és tekintély dolgában ők az iparosvilág aristokratái. Alig van Brassóban a közügynek nagyobb mozzanata, melyben az Aurifaberek (Goldschmied) hires családja ne szerepelne. Nem szabad hinnünk, hogy a reformatio e költséges ipart csökkentette volna, sőt épen a német reformatio az, mely a városok külön fejlődését elősegitve lehetővé tette, hogy

Ötvösség.

1) U. ott 492. l.
2) 1494. 1523. R. I. 177. és Qu. I. 501. l.
3) Qu. II. 71. l.
4) U. ott 73. l.
5) U. ott 71. és 74. l.
6) 1537. 12 frt u. ott 525. l.
7) Qu. III. 167. l.
8) L. az irodalmi rovatot.

a polgárság igazán reprezentálhasson, a polgárság pedig ebben reprezentál. A polgári munka és polgári jólét látszik e kupákon, polgári izlés vezeti metszéseit, képei és használata a polgári békét jelképezik. Veszedelem idején a város minden erőditése és zsoldos csapatai mellett is első sorban a művészi formába öntött polgári pénzt viszi küzdelembe. Csak úgy érthetjük meg, hogy Brassónak 22 év alatt[1]) elajándékozott kupái meghaladták a 150 ezer koronát. Érdekes, hogy a város a hamis pénzt nyers réz gyanánt is eladja az ötvösöknek. Igy 1509. a havasalföldi vajda 127 márka és 7 pisetum súlyú pénzt szállit a brassói tanácsházba; ezt két ötvösnek adják, hogy belőle kupákat készitsenek.[2]) A kupafajokból ismerjük az ezüst,[3]) aranyozott ezüst,[4]) alakra nézve a kis kupát,[5]) az ezüst serleget[6]) és az ezüst poharat.[7]) Értékét súly szerint mérik; a legolcsóbb kupa 17, a legdrágább 110·25 frt.[8]) Az ötvösökkel együtt jelenik meg a drágakőmetsző.[9])

Fegyveripar. A fémiparral kapcsolatos a *fegyveripar*, a mely oly régi, mint a város maga,[10]) mert a polgárság természete magával hozza, hogy folyton lépést tartson a harczi eszközök fejlődésével. Az állandó polgári munka állandó védelme alkotta meg az állandó hadsereget azon új fegyver alapján, mely hova-tovább a tömegharczok felé fog vezetni. A lőfegyver a hadászatban az, a mi a polgárság a társadalomban; használata együtt tart a demokratikus eszme fejlődésével. Karddal csak egyeseket avatnak küzdelemre, a lőfegyvert bér fejében kiosztják mindenkinek. A XV. század

[1]) 1513. 1515. 1530—8. és 1540—50.
[2]) Qu. I. 190. l.
[3]) 1550. Qu. III. 565. l.
[4]) 1530. Qu. II. 212. l.
[5]) 1550. Qu. III. 538. l.
[6]) 1468. R. I. 18. l.
[7]) 1545. Qu. III. 257. l.
[8]) 1541—2. u. ott 104. és 120. l. Egyéb ötvösmüvek: a bubo (1549. u. ott 496. l.), — fibula — (1545. u. ott 268. l.), kanál (1541. u. ott 121. l.), sótartó (1549. u. ott 499. l.) és a könyvkapocs (1541. u. ott 122. l.)
[9]) 1526. Qu. I. 637. l
[10]) Már 1370. előjön a lőfegyverkiadás mint városi tétel. Seivert G.: Zwei Rechnungsfragmente. Archiv XI. 1873. 411. l.

végén már az erdélyi szász városokban is állandó tételek vannak fegyverek és ágyúk beszerzésére. A puskák[1]) eltérő nemei[2]) mutatják, hogy kisérletet végeznek velök és összehasonlitják őket. A kereskedelem föllendülése és egy kizárólag harczias fajnak, a törökségnek előre törése arra kényszeriti, hogy maga készitse fegyvereit. Ez ipar kezdetén vagyunk, mikor a beszerzett fegyverekhez helyben állitják elő a golyót,[3]) a lőport[4]) és a fegyverrészeket,[5]) de igen korán előjönnek a város saját fegyverkovácsai,[6]) a kik a kor szinvonalán állanak és nagy fizetést húznak. Az ágyú is a polgárság jelleméhez van mérve, mert a tüzérségi harcz teret nyit a számitásnak. Innen az a szoros kapcsolat a városi tanács és az ágyúmesterek között, a mi mellett a régi fegyverek, mint a nyil,[7]) a dárda,[8]) a pajzs[9]) és a faltörő kos[10]) előreláthatólag el fognak tünni. A háború állandó veszedelme magával hozza a városi csapatok állandó gyakorlását, a mi a germánság és polgárság természetének megfelelően a czéllövésben nyilvánul.[11]) Lovascsapatokat a

1) Qu. I. 400. és III. 581. l.

2) Puskák: egyszerü (Qu. III. 476. l.), kézi (u. ott. 56. 61—2. l.), kicsiny (u. ott 140. l.), horgas (u. ott 282. l), vas (u. ott 476. l.) és szakállas (u. ott 56. 66. l.), puska, a Merscher (u. ott 476. l.) és Stray (golyókkal és ólomdarabokkal vegyesen töltött fegyver, u. ott 581. l.), a hires csetneki (u. ott 63. l.) és a prágai puska (u. ott 56. 61—2. l.).

3) Puskagolyó (u. ott 480. és 582. l.), vasból (1494. 9000 db. 18 frt R. I. 177. l.), ólomból és kőből (Qu. I. 383. l.) Amazoknál az öntés (1527. Qu. II. 49—50.), ezeknél a faragás (Qu. I. 381. és 383. l.), a mit a város kőfaragómesterei végeznek.

4) Gyártják a környéken is, ha a városi művesek már nem győzik; lőpor őrlése (1524. I. 552. l.) és szárítása (u. ott. 553. l.) A felgyűlt mennyiséget e czélra berendezett házban tartják (1525. u. ott 596. l.), a fölös mennyiséget eladják (1521. u. ott 126. l.) Brassó lőporszükséglete 1530: 484·01 frt. — Ez lenditette fel a salétromkészitést is, melyet 1521. Váradról és Szebenből szereztek be a brassóiak (u. ott 313. és 320. l.), de azután otthon készitik.

5) Závár (Qu. III. 581. l.), kakas (u. ott 480. l.) és csőfedő (u. ott 70. l.); az ágyúnál a gyujtó lyuk (u. ott 69—70. l.) és a lafetta (u. ott 581. l).

6) Qu. I. 228. l.

7) 1550. Qu. III. 539. l.

8) U. ott 358. l.

9) 1468. R. I. 20. l.

10) 1503. Qu. I. 91. l.

11) Qu III. 113. és 282. l.

város maga részére nem, csak a királynak és a városon kivüli portyázásokra állit, a lovas felszerelések csak külső kapcsolatokban jelennek meg.[1]) A kard a tényleg használt fegyverek sorából a szimbolikus jelvények közé emelkedik és a pallosban a birói hatalom teljét képviseli.[2]) Az egész harczmód szertartásos, a mit a dob[3]) és a sokféle zászló alkalmazásában látunk kifejezve.[4]) Háború idején a fegyverkészlet kiegészitésére nagyobb szállitmányok érkeznek,[5]) a fegyverkovácsok és ágyúmesterek egész sereg iparossal és czigánnyal[6]) dolgoznak, a lőport időnkint zárt edényekben és palaczkokban a városi csapatok után küldik[7]) s a hadügyi kiadások felszökéséből[8]) az ipari tevékenység nagyobb és nagyobb aránya tünik elénk.

Üvegipar. A *földtermékek* feldolgozása révén áll elő az *üveg*[9])-építő- és agyagipar. A középitkezések számadását a procuratorok vezették s azok aránya a város fejlődésével fokozatosan növekedik. Ez arány már Nagy Lajos után, de különösen a XV. század közepétől az összes városi kiadásokét eléri. Az Anjoukorszak várépitései első sorban teszik szükségessé a procuratoria felállitását. Technikailag részt vesznek
Kőipar. az épitésben a kőtörők, kőfaragók, téglavetők és kőmüvesek; az ácsok és festők,[10]) ezek fölött pedig a tervező épitőmester.[11]) Legfejlettebb a szükséglethez képest a téglavetés
Téglaipar. és ácsmesterség. A téglát városi emberek, az állandó fizetést húzó lateratorok és vidékiek készitik.[12]) Brassó

1) 1550. u. ott 543. l.

2) 1520. Qu. I. 269. l.

3) A villicus számadások gyakori tétele.

4) R. I. 9. l Qu. II. 377. 380. és 382. l. III. 797. l.

5) 1536. Kassáról Brassóba (Qu. II. 438. és 440. l.).

6) 1524. Qu. I. 551. l.

7) 1529. Qu. II. 133. l.

8) Brassó 1536. lőporért 484·01 és fegyverért 490 83 frtot adott.

9) 1545. Qu. III. 281. és 286. l.

10) 1512. Qu. I. 114. l.

11) 1508. u. ott 185. l.

12) 1536. a keresztényfalusiak 16,900 darabot késziteuek a brassóiaknak. Szerszámaik közül emlitve van a forma (1521. Qu. I. 302. l.) és az égető kemencze (u. ott 312. l.)

téglaszükséglete 1536. 189,900 db. Az *agyagipar* kályhákat és durvább edényeket állit elő.[1] Agyagipar.

A növénytermékek feldolgozásában az épitkezéssel együtt emlithetjük az *ácsmesterséget;*[2] a faipar további ágai Ácsmesterség. az asztalosság[3] és esztergályosság[4] kevésbé jelentősek, talán a hordókészités[5] és a kocsigyártás[6] képez kivételt.

A reformatio elterjedése különös lendületet adott a *könyvnyomtatásnak* és a könyvvel kapcsolatos egyéb ipar- Könyvnyomtatás. ágakat is új alapokra fektette. Mig a hitvitázók nyomdái nagyrészt magánbirtokban voltak, addig a város azokat már a XVI. század negyvenes éveiben saját szervezetével hozta kapcsolatba. 1544. Szebenben oláh szentirást nyomnak s ez egyike a legelső szebeni nyomdatermékeknek.[7] A *papirgyártás* kezdetleges volta mellett az árak mindig Papirgyártás. magasak voltak. Egy rizs Szebenben 1·25,[8] Brassóban 1·40[9] és 1·80 frt. 1541. a brassóiak még Szebenből hozatták a papirt.[10] Csak mikor Brassó az erdélyi szász humanismus centrumává lett, Honterus nagy reformjai után állitják fel a városi papirmalmot. 1547. márcz. 7. mutatja be annak vezetője az első brassói papirt a biró és tanács előtt[11] s azonnal észrevehető a papirár esése. Már 1547. 1 1/2 rizsma 1·20 frt. s kötegje 1548. és 1550. 80 denár.[12] — A *könyvkötés* külön szervezetét nem ismerjük.[13] Könyvkötés.

Egészen más beszámitás alá esik a *malomipar,*[14] a Malomipar.

[1] 1520. 1522. Qu. I. 280. és 405. l.
[2] 1520. u. ott 229. l.
[3] 1523. u. ott 405. l.
[4] 1521 u. ott 307. l.
[5] 1550. Qu. III. 572. l.
[6] A kocsikészitő késziti a lafettákat is (1524. Qu. I. 552. l.) 1538. a királynak adott kocsi faragványai 70 frtba kerültek. (Qu. II. 566. l.) Van gyermekkocsi (Qu. III. 571. l.) társzekér és rugós kocsi melyből 1547. Mircse vajda Brassóban többet rendelt (u. ott 386. és 390. l.)
[7] Korr. III. 1880. 15—6. l
[8] 1494—5. R. I. 162. és 183. l.
[9] 1532. Qu. II. 254. l.
[10] Qu. III. 103. l.
[11] U. ott 340. l.
[12] U. ott 436. és 553. l.
[13] U. ott 559. l.
[14] 1345. 1349. és 1352. U. ott II. 33. 61—2. és 89. l.

mely az élelmezés kapcsolata révén a polgárság életkérdése.[1]) Magánosok,[2]) intézetek,[3]) egyházi személyek[4]) és világi testületek,[5]) de maga a város is külön malmot biztositanak maguknak; ez által az egész ipart helyi körök művelik, de akként, hogy városi illetékek fizetése és városi felügyelet a szoros összetartozást mindig fentartják. A környékbeli falvak liszttermelése mindig függ a városi termeléstől s gabonahiány idején e függés nagyon is egyoldalúvá lesz. Száraz[6])- és vizi malmok[7]) egyaránt szerepelnek. Hogy az ipartestületek mindenütt előnyt biztositottak tagjaiknak, élénken mutatja az, hogy Brassó harmincznál több malma közül 5 ilyenek birtokában van.[8]) Illetékük elég nagy, 1506—7. 8 malom 158 80 frtot és 294 köböl buzát ad a városnak [9]) Az ipar fejlettségére mutat még a malomkövek forgalma. Brassó évi szükségletét[10]) részint malmosaitól,[11]) részint a vidékről, két esetben épen magyar helyről[12]) szerzi be, a tőle függő községeket pedig maga látja el.

Fűrész-malmok. — Az erdőtermékek ipari előkészitését a *fűrészmalmok* végzik.[13])

Sütőipar. A liszt képez átmenetet *a sütőiparhoz.* Mig a falvak házilag és helyi szükségletre sütnek, a város iparszerüleg szervezet révén és nagyban végzi azt; ez által a finomodás és mesterkéltség el nem kerülhető s tényleg itt is a sütemények egész rangsora áll előttünk, azzal az aprólékos

[1]) Ezért a város egymás után megveszi a magánmalmokat. A XIV. században Szebenben csak magánosoknak van malmuk, 1543. Szeben megveszi az utolsó privátmalmot is (Archiv N. F. XI. 1873. 421. l.)

[2]) 1505. Qu. I. 176. l.

[3]) 1366. u. ott 243–4. l. és 1526. Qu. I. 176. l.

[4]) 1516. u ott 212. l.

[5]) A szebeni timárok már 1367. egy malmot. Seivert Gusztáv: Das älteste Hermanstädter Kirchenbuch. Archiv N. F. XI. 1873. 380. l.

[6]) 1520 Qu. I. 228. l.

[7]) 1526. u. ott II. 14. l.

[8]) Timárok (1506. Qu. I. 178. l.), pékek (1526. u. ott 665. l.) és lakatosok (1520. u. ott 239. l.)

[9]) U. ott 178—182. l

[10]) 1525. 100 frtért vesz (u. ott 594. l)

[11]) 1520. u. ott 237. l.

[12]) Deésről 1533. és 1540. u. ott II. 294. és 642. l.

[13]) 1504. Qu. I. 89. l.

elrendezéssel, a mit a városi élet minden ágában megtalálunk. Van zsemle,[1]) a mit azonban nagyobb czipóhoz kell mérnünk; kevésbé finom a barna búzakenyér,[2]) finomabb a fehér[3]) és az elsőrendű búzakenyér,[4]) és legfinomabb az, a melyet a tiszta szemes búzából sütöttek.[5]) A városi fogyasztás mindig jelentős, 1494. Szeben vendégeskedései 10,734 db. kenyeret emésztettek fel. Ez az ipar is egyike azoknak, melyekkel a város reprezentálni szokott.[6]) Szükség esetén a vidéki pékek is segédkeznek.[7])

Ugyanezt mondhatjuk az *italkészitésről.* A *mézes bor* főzése[8]) és különösen a *söripar* nagyon fejlett. A gyártás itt is a város körül alakul és a falvak termelése után illetéket szednek.[9]) Ezzel látja el a város a neki dolgozó iparosokat, sőt czigányait is;[10]) a tanács és a város vendégei, de küldemények révén a szomszédok is[11]) nagyban elősegitik a fogyasztást. Válfaja a márcziusi sör.[12]) — Az *eczetipar* inkább házilag szerepel,[13]) a *pálinkafőzés* már akkor elterjedt.[14]) Italkészités.

A húsélelmezéssel arányos a *hentesség* fejlettsége. Brassóban csak egy évben 10 hentes küldte a húst a hivatalos vendégeskedéshez.[15]) Hentesség.

Tárgyalásunkba itt kerül először a ruházkodás a *bőripar* révén. A lábbeli-készités magas szinvonalát a kivitel mértéke mutatja. Mellette a keztyü, suba és a lófelszerelés gyakori tételek. Iparosai a timár, szijgyártó és a csizmadia. Bőripar.

Itt emlitjük meg a *legyezőipart.*[16]) Legyezőipar.

1) 1468. és 1496. R. I. 20. és 213. l.
2) 1532. Qu. II. 264. l.
3) 1530. u. ott 208. l.
4) 1532. u. ott 251. l.
5) 1530. u. ott 196. l.
6) 1520. 1532. Qu. I. 259. és II. 253. l.
7) 1522. Qu. I. 438. l.
8) 1550. Qu. III. 566. l.
9) Brassóban 1506—26. 882·06 frt.
10) 1522. Qu. I. 379. l.
11) 1520. Qu. I. 279. l.
12) 1533. 1546. Qu. II. 305. és III. 353. l.
13) 1533. Qu. II. 316. l.
14) 1547. Qu. III. 388. és 392. l.
15) Qu. I. 35—6. l.
16) 1546. és 1550. Qu. III. 345. és 555. l.

Nem csak a szükségletek mindenkori aránya, hanem azok fejlődési tekintetében is az egész ipari termelésben első helyen a *szövőipar* áll. Ki kell emelnünk a vászonkészitést, a mely a helyi igényeket elégiti ki, bár nyugati behozatal is van.[1]) Brassó vászonipara épen a romániai szükséglet révén — mert a székelység házilag készitette, — nagy lendületet vett s a külön »brassói vászon« gyakran előfordul [2]) — A posztókészités és posztóforgalom aránytalanul nagyobb értéket képvisel és európai jelleggel bir. Lengyel-, Cseh- és Németország, a legszélsőbb nyugaton Flandria posztói a szász városokból úgy kerültek keletre, hogy a keleti népek egy nagy közösségtől vették át, melynek a szász városok is tagjai voltak. Mert nem szabad felednünk, hogy Magyarország, de az északi szláv országok polgársága is német. Boroszló, Nürnberg, Aachen és Lund, Lemberg és Iglau a kereskedelmi útvonal mellett azok a piaczok, a honnan az erdélyi szászság posztóit beszerezte, de azt is mutatják, hogy a német eredetű polgárság egész Európában egy nagy közösséget képezett, a melynek rokon termelése és kölcsönös forgalma hova-tovább az összekötő kapcsok új sorát állitotta fel. Sehol jobban ki nem mutatható, mint a posztógyártás terén, hogy a szétszórt németség mindenütt egynek érzi magát és faji természete ellenére, mert az ok mindenütt kivülről jött, sehol sem illett a nemzeti fejlődés keretébe. Nálunk a török hóditás és a német birodalom növekvő befolyása, Lengyelországban a nemesség exclusiv természete oly társadalmi köröket alkottak meg, melyek az idegen törekvéseknek mindenkor melegágyaivá lettek. Csak Rettenetes Iván abszolut, de nemzeti és hatalmi szempontból teljesen igazolt rendszabálya akadályozta meg ugyanezt a fejlődést az orosz állam területén. Bármennyire fejlettnek kell vennünk Beszterczе, Brassó és Szeben iparát,

Szövőipar általában.

Külföldi posztók.

[1]) 1542. u. ott 198. l. [2]) 1538. Qu. II. 556. l.

mert végeredményben ez a három vezet, hiányzott már itt valami, a mi az ipart a fejlődés terén az idegen verseny nyomása alól felszabaditotta volna, hiányzott itt a nemzeti ipari és kereskedelmi politika, az annak élén vezető királyi akarat. Nagy Lajos szabadságot és védelmet adott a brassói kereskedőknek, hogy áruikat az Al-Duna felé vihessék, de nem úgy értette azt, hogy a forgalom tárgya nürnbergi és aacheni posztó legyen. Egy délibb vonal egésziti ki a nyugati forgalmat, mely Bergamon[1]) és Veronán[2]) át az olasz[3]) posztóipar központjaiba vezet. Szerényen huzódik meg ezek árnyékában a brassói posztó, azóta ez is elveszett. — A szövőipar finomabb termékei közül a gyapjúszöveteket,[4]) a selyem[5]) és bársonykelméket emeljük ki. Egyéb posztónemek a bibor,[6]) isztár,[7]) karazsi,[8]) sáj,[9]) cseftye[10]) és végül a szürke posztó.[11]) — Iparosa a takács.[12]) Sokkal inkább helyi és intenziv a szövetek *ipari feldolgozása* a fehérnemüek, kendők, fátyol és felső ruhák és az ezekkel kapcsolatos egyéb szövött árúk, az abrosz, az ágyteritő, a mely mindig kedvelt nászajándék, a pokrócz és első sorban a szőnyeg révén, mert a szövő-iparnál ismét oda jutunk, a hol a város nem csak saját szükségletét fedezi, hanem reprezentál is. A szőnyegkészités 3 minőséget ismer: az olcsót, a mely alig fordul elő a hivatalos életben,[13]) a

Szövött árúk.

1) 1533. és 1550. Qu. II. 319. és III. 565. l.

2) 1467. R. I. 9. l.

3) 1535. Qu. II. 426. l.

4) 1543--7. A brassói huszadhivatalban 2905 ,vég bogasiát adtak el a természetben befizetett vámból és 1543—50. kivitelre került 89,878 vég. Előjön a mohar, finomabb gyapjúszövet.

5) Skarlát és gránát posztó; a tafota, a sciamito, magyarosan isztamit, sűrű szövésű nehéz selyemszövet), a damaszt (1543—9. a brassói hivatalban eladott damaszt értéke 20 ezer korona körül forog) és a kamuka.

6) 1545. Qu. III. 263. l.

7) 1544. u. ott 147—8. l.

8) 1545. u. ott 269. l.

9) 1547. u. ott 385. l.

10) 1545. u. ott 269. l.

11) 1538. Qu. II. 556. l.

12) 1520. Qu. I. 282. l.

13) 1538. Qu. II. 513. l.

közepest[1]) és a drágát,[2]) azokat a nagy szőnyegeket, melyekkel a város a pazarlásig költekezett. A finom keleti szőnyegek a polgárság kezéből kerülnek a király és a főurak termeibe, de a tanácsház falait is a legdrágábakkal díszitik. Alig 8 év alatt (1542 50.) a Brassó által elajándékozott szőnyegek értéke ezrekre rug. Az iparág fejlettségére mutat, hogy drága volta mellett is 6 év alatt (1543—4, 1546 -7. és 1549—50.) 300 db. szőnyeget vittek ki Brassóból. — A szövő-ipar mesterei a takács, a posztónyiró[3]) és a szabó.

Kötélipar.

A szövőiparral kapcsolatos a *kötélipar* fejlettsége, melynek állandó virágzást az egyéb ipari szükségletek adtak. Mesterei a kötélverők.[4])

Kalapipar.

A ruhaszükséglettel tart lépést a *kalapipar* fejlettsége, a mire a kalapok sokféleségéről következtethetünk.[5]) Ezen a téren erős a magyar[6]) és török[7]) divat befolyása; előfordulnak a pozsonyi[8]) és idegen, angol[9]) kalapok is. Sajátképeni városi divat az u. n. polgárkalap.[10])

*

Az iparososztály szervezkedése.

Ha azt a vázat akarjuk felállitani, melyen a polgárság egész rendszere épült, az izolált ipartermelés első szövetkezeteihez kell visszatérnünk. Milyen az ipar és kik a fogyasztók abban a társadalomban, mely a várost és a polgárságot csirájából kinőni látta? A kontinentális berendezkedés korában az egész európai társadalom az egyenlőt

1) 3 és 3·50 frt értékben.

2) 40 és 45 frt (1538—9. u. ott 550. és 613. l.

3) 1522. Qu. I. 413. l.

4) 1520. u. ott 257. l.

5) Bőr, — nyestszőr, — barna, kék. szürke, vörös és zöld kalap.

6) Huszáros kalap (1542. Qu. III. 155. l.)

7) 1500. u. ott 1. l.

8) 1541. és 1545. u. ott 120. és 269. l.

9) 1520. Qu. I. 281. l

10) 1530. és 1542. Qu. II. 187. és III. 165. l.

lenség elvére épült. A harczosok és azok, a kik a harczosok életét lehetővé tették, képezik abban a társadalomban a fogyasztók és termelők osztályát. Az első fénykorában a gazdasági munka megvetett és kezdetleges. Mezőgazdaság és ipar egymás mellett szorosan és közös czéltól áthatva jelennek meg: kielégiteni a minden kiváltságot élvező hatalmi osztályt. Csak a mikor az hanyatlásnak indult s a népmozgalmak és technikai haladás az egyéni ipart hova-tovább nehezebbé és meddővé tették, kezdődik a gyors távolodás az úr befolyása alól. A munka függetlensége: ez az iparososztály jelszava a városélet hajnalán. A hűbérúrral vívott elszánt küzdelem hozza létre a közvetlen kapcsolatot ez urak másik ellenfelével, az előjogokért küzdő uralkodóval és a második korszak jelszava a munka biztositása, de már itt meg kell mondanunk, hogy a királyi kiváltságok soha sem az iparra vonatkoznak. Nem a munka maga, mert az már szabaddá lett, hanem a munka kapcsolatai és a város, mint a kapcsolatok eszközlője jön számba, első sorban a kereskedelem. A polgárság most minden erejét az arányok fejlesztésére forditja és szívós nagy küzdelemre készül abban az uj háboruban, melyet város és város, az anyagi erők felhalmozása vív, a mely a gazdasági verseny szürke neve alatt nemzetek és fajok létét ma is koczkára veti. A harmadik korszaknak az a jellemző vonása, hogy a polgári rend a hatalom magaslatára kerül. A lovagságot mindenütt megverik s a renaissance absolut királyai a polgári pénzre támaszkodva, felépitik a modern államot. E korszak alkotja meg a czéhek ligáját és azt a hatalmi kört, melyben az iparosvilág a városi ügyek vezetésében elhelyezkedik. E korszak virágzásával záródik a királyság kora az erdélyi városokban.

Az Árpádkor iparos osztálya még szervezetlen, csak a vásárjogok gyakori adományozása sejteti velünk, hogy a városi alakulás közel van. A magyarországi polgárság-

nak örök időkre irányt adott a rövidebb, de eredményekben gazdagabb Anjou-korszak. Károly Róbert és Nagy Lajos királysága minden intézményre királyi bélyeget ütött. Város és czéh már a nyugati szervezetek magaslatán állanak[1]) s a korszak tetőpontján Nagy Lajos nevéhez fűződik az a nagy kodifikáczió,[2]) melyet 1376. királyi[3]) és városi[4]) megbizottak az erdélyi czéhekről készitettek. A tervezet korában nyugati mintára alakult városokkal állunk szemközt, de a polgárság rendi befolyása törvényeinkből még ki nem mutatható. A szabaddá lett polgári munka szervezkedése jellemzi ezt a korszakot. A szervezkedésnek az az iránya, mely a városon belül az ipari munkát iparágak szerint rendezi el és az isolált körök határait szorosan megvonja.[5]) Az egész tervezet a tagok jogszerűségén alapul, a czéhbe jutás pedig a szakszerű készültség mellett függővé lesz a kiegyenlités azon formájától, hogy a mesterjelölt a felvételt, bár symbolikus módon, megfizeti. A vétel fogalma kifejezésre jut a felvétel elnevezéseiben,[6]) de rendes árak e vétel természetét közelebbről is meghatározzák.[7]) Az Anjou-korszak polgársága hatalmas nagy szervezet, a mely a virágzás magas fokán megmaradt. De a királyi akarat mellett a jelleg mégis a külön szervezkedés.

Nagy Lajos czéhreformja

1) Szebeni czéhek Teutsch György Dániel i. m. I. 85. és 87. l.

2) 1376. nov. 9. Szeben. U. II. 449–452. l. és Teutsch i. m. I. 85—87. l. Milhoffer (i. m. l. 31—2. l.) semmit sem mond.

3) Goblinus erdélyi püspök és Scharffenek János lanczkroni várnagy.

4) „Cives et provinciales universi de 7 sedibus terrae Transsilvanae, universae fraternitates mechanicorum."

5) Felsorolt czéhcsoportok: kovácsok, (czéhek: íjkészitők, üstösök, kocsigyártók, pánt- és kardkészitők és lakatosok), késesek, fazekasok, pintérek, pékek, hentesek, timárok, a fehér bőr cserzői, vargák, keztyűsök, gyapjúszövők, takácsok, szabók és kötélverők.

6) Comparare, debet comparari; conferre; dare pro fraternitate, largiri, tribuere, vendere és emere.

7) Frt (1: kötélverő, 2: keztyűs és takács, 4: késes, timár és gyapjúszövő, 6: kovács, pék, fehér bőrkészitő és varga, 8: timár, 10: hentes) † viasz 2 font, csak a kötélverőknél 4 font † 2 urna bor † egy ebéd.

A nyers anyag beszerzése[1]) és a munka szabadsága,[2]) a tagok segítése[3]) és a zavart hozó elemek eltávolítása,[4]) végül a túlkapás,[5]) a mit az iparos a fogyasztóval szemben elkövethet, ez az egész, a miben a tervezet kimerül.

A harmadik korszak nálunk is az ipar enormis arányait és a művészies munka gyarapodását eredményezte.

Külön szervezetük mellett a czéhek a városi védelem tekintélyes részét is elvállalták. Kezdetben e védelmi szolgálat tényleg megvolt, de utóbb pénzbelivé lesz. Egy pillanatra úgy tünik fel, hogy a czéhtornyok épitése által a kiegyenlités elvét a legeredetibb polgári osztály is feladja, de a város védelménél az egész mozgalom megáll. A királytól követelt hadikontingenst már pénzben, vagy idegen zsoldosokban szolgáltatják be s a bástyák nagy száma és lelkes épitése mellett a nemzeti fejedelemség idejéig ritkán volt alkalom, hogy e kőtornyokat a czéhek maguk védelmezték volna. Inkább a töröktől való félelem és a polgárság természete siettették az épitést, melynek a német lovagrend nagy arányú erőditéseiben történelmi emlékei is voltak.[6]) A czéhek a városi védelemben.

Már az 1376. czéhtervezet előirja, hogy az iparos csak egy ipart űzhet, mégis a visszaélés elég gyakori.[7]) Visszaélések.

1) Minden mester tetszés szerinti mennyiségben.

2) Mindenki dolgozhat, árúit otthon és a piaczon szabadon eladhatja tetszés szerinti mennyiségben.

3) A felvételi összeg lefizetésére méltányos határidő tüzessék ki — A mester fiai, leányai és özvegye a felvételkor semmit sem fizet; ha az özvegy uj férje nem tag, csak fél dijat fizet s a szerződő városok mindegyikében tanult segédek is csak féldijat fizetnek.

4) Mester parancsára tett előzetes vizsgálat után.

5) Az iparos adósát nem zálogolja meg és nem akadályozza meg azt sem, hogy a másik iparos annak dolgozzék, hanem törvényes uton keresi követelését. A kovács patkolás adóssága miatt a lovat ne tartsa vissza; ha a lovat megsérti, ingyen tartozik gyógyitani és a szénát is maga fizeti. A ki egyszerre két vagy több ipart üz, 20 márka ezüst büntetést fizet.

6) Brassóban 1521—6. 18 czéhbástyát ismerünk.

7) 1361. a beszterczei szabók köv. te a városi szabók nevében panaszt emel a király előtt a hentesek ellen, mert azok az ő kárukra posztót szabnak; Nagy Lajos eltiltja őket és makacsság esetén a szabókat is felhatalmazza húsárulásra „pacifice et quiete.“ (U. II. 188—9. l.

Más beszámitás alá esik az, ha valaki más iparhoz kezd,[1]) vagy foglalkozásától eltérő szolgálatra alkalmazzák.[2])

Czéh-viszályok. A túlkapások révén a czéhviszályok is gyakoriak. A tárgyalás egész folyamán láttuk, hogy a polgárság élete következetes és folytonos törekvés az egyenlősités felé s e czélból mindenét a kiegyenlités elvére helyezte. Végeredményben azonban e czél utópisztikus, mert a kiegyenlités a történelmi példák szerint csak a közösségeknek kisebb közösségekre bontása útján volt lehetséges, a mi a külön szervezetek ellentétét sokszor kiélesitette. Nincs város, a hol a czéhek versengése hiányzott. Még a lombardiai czéhligák (mercadanza) is csak rövid ideig tudták a demokratikus törekvéseket a külső behatás veszélyeitől megóvni s évtizedek mulva, épen az ellentétek kifolyásaképen, már feudális főúr és zsarnok állott élükön. Minden megvolt Erdélyben, a mi a polgárság egységét emelte volna: nemes nem lakott a városban és a környék népe aránylag nagy mértékben elütött a varositól. A királyság már gyenge volt arra, hogy darázsfészekbe nyúljon s a háborúk állandó veszedelme a közös érdekeknek mindig újabb változatát alkotta meg. Ily viszonyok között csak az elszigetelt czéhek versenye magyarázza meg az egyenetlenséget.[3])

Az ipar exclusiv jellege. A háború veszélye sem volt elég fenyegető e viszályok elnémitására. Csak egy eset van, a mikor a vélemények különbözősége eltünik és a vetélkedő czéhek mesterei hallgatagon támogatják a városi tanács döntését: mikor az ipar exclusiv jellege forog koczkán.[4]) A vargák czéhe

[1]) 1520. Qu. I. 291. l.
[2]) 1521. u. ott 358. l.
[3]) 1520. Qu. I. 265—266. l.
[4]) 1369. a kolozsvári tanács akként itélkezik, hogy idegenek a városi bőriparosok elől ne szedhessék össze a bőröket. Legfőbb érve a többi város eljárása: cum .... in aliis civitatibus cives in eisdem incolatum et residentiam habentes prae hospitibus extraneis specialibus gauderent praerogativis, de quibus eaedem civitates efficacem percepissent et continuam perciperent meliorationem, s határozata ez előjogokat Kolozsvárott is törvényesiti. (U. II. 320—1. l.)

meg tudja osztani a véleményt Brassó polgárai között[1]) s a következő eset mutatja, hogy egy vidéki nemes vállalkozó kedve az egész polgárságot szemközt találta egy malom miatt, melyet soha fel nem épitett. 1537. decz. 15. Mikó János néhány székelylyel Brassóba jön Kálnoky Péter ügyében, a ki Prázsmár mellett malmot akar épiteni. A városi gazdálkodás már akkor oly szorosan magához fűzte a Bárczaságot, hogy város és vidék hallgatagon elismerték egy szorosabb viszony létezését, mely a gazdálkodó Bárczaságot az iparos Brassó érdekeinek kiszolgáltatta. A falusi malmok a brassói piacztól függtek s e függést a malomilletékek igazolják. Korán gondoskodott a város, hogy saját polgárainak a vidéken is legyen malma s e közvetlen dependentiák az egésznek gyarmatjelleget adtak. E viszony állandósult. Oly harmonia látszik e viszony életében, hogy a termelő emancipatiójára senki sem gondol. Az egész vidéken egy város van s az felsziv minden erőt és a környék minden törekvését oda fűzi a brassói tanácsház asztalához. Mint a tiszta vizbe esett kő, úgy hatott Mikó jövetele. A biró és az esküdtek még az nap a helyszinén megvizsgálják az ügyet, másnap 3 patricius és városi zsoldosok sietnek Prázsmárra és az épitést lehetetlenné teszik. Decz. 20. már az erdélyi vajdánál tesznek jelentést.[2]) Közben a hatóság aggódni kezd. Hiszen végeredményben malmot nem épitettek és nemes ellen erőszakot alkalmaztak. Válságos időben a szebeni tanácsot és a szászság vezetőit kérdezik meg s most is aggódva kérdezik, mit feleljenek ha Majláth István megidézi őket.[3]) Az ügy tisztázása végett még febr. 22. is küldenek követet Fogarasra Majláthoz.[4])

Az iparososztály helyzete.

A szervezetek aránya és növekvő befolyása révén az

1) 1520. Qu. I. 265—6. l.

2) Qu. II. 529—30. és 549. l.

3) 1538. u. ott 550—1. l.

4) U. ott 553—4. l.

iparos társadalmi állása fokról-fokra emelkedik. Meggyőz erről az a sűrű és fontos megbizás, melylyel a város felruházza. Az adóösszeirás[1]) és közmunkákra felügyelés,[2]) a tizedek beszedése[3]) és a városhoz tartozó területek megvizsgálása[4]) mellett gyakori a városi képviselet nem egyszer idegen fejedelmek udvaránál is.

1) 1520. Qu. I. 262. l.
2) U. ott 282. l.
3) 1522. u. ott 375. l.
4) 1521. u. ott 337. l.

III. FEJEZET.

A közlekedésügy.

A közlekedés és kereskedelem a termelés eredménye és értéke között áll. Közlekedési eszközök. Ló, kocsi, hajózás. Utak és hidak. Fuvar és fuvardijak.

A KÖZLEKEDÉS az eszköz, a melylyel, a kereskedelem a mód, a hogyan a helyileg külön fejlődő mezőgazdasági és ipari munka terméke értékké változik át. E két nagy kulturtényező fejezi be a közvetlen termelést; termék a termelőtől, gyártmány az iparostól elválik és ezek révén az anyagi élet egységére, a pénzre változik át, melynek egy része a társadalmi szervezeteket támogatja, a másik a termelőkre visszaháramlik. Innen az a nagy erőfeszités, melylyel a polgárság minden alkalmat megragad a közlekedési eszközök épségben tartására és a kereskedelem fejlesztésére. **A közlekedésügy természete.**

Eszközei közül a *lovat* a személy[1]) — és teherforgalom[2]) lebonyolitására egyaránt használták. A város lovas legényei a községekkel és városokkal, a vajdai és királyi udvarral állandó összeköttetést tartottak fenn. Külön ló volt beosztva Brassóban a bárczasági szolgálatra.[3]) **Ló.**

1) Equus dextrarius (1534—5. 1542. és 1545. Qu. II. és III.), manualis (1530. Qu. II. 186. és 188. l.). dextrarius seu manualis (u. ott 192. l.). leyd (leiten = vezetni, 1542. Qu. III. 115. l.)

2) Equus clitellarius (1545. 1547. u. ott 255. és 388. l.), currifer (1539., 1542. Qu. II. 610., III. 59. és 179. l.), onerarius (1542. u. ott 167. l.) és rhedalis (1527. és 1547. Qu. II. 34. és 389. l.)

3) Equus provincialis (u. ott 37. és 65—66. l.)

Kocsi. A *kocsi* is köznapi használatban van. A szászok gyakran küldtek a királynak, a brassóiak az oláh vajdáknak diszes fogatokat. Többször emlitett válfaja egy nehezebb és nagyobb fuvarral egybekötött kocsifaj, az élelemszállitó szekér[1].) Ismerjük a város kocsiját is[2]) és a bárczasági kocsi két faját.[3])

Hajózás. Kétségtelen, hogy a *hajózás* mindenütt csak helyi szerepet vitt.[4])

Utak. Az *utak* nagyobbára természetiek lévén nagyobb költséget soha sem okoztak, azért leginkább a városi utak javitására van adatunk[5]) Kissé nagyobb útépités volt az, melynek tervét a »szigeten« a brassói biró és néhány esküdt 1535. elején készitették el. A munka költsége közel 7 ezer koronát tett ki.[6]) Külkereskedelmi szempontból érdekes, de éles ellentétül is szolgál az az eset, hogy 1535. okt. a brassóiak a moldvai vajdát felszólitották az ojtozi szoros útjának kitisztitására[7]) és még 1536. okt. is ugyanazt sürgetik.[8])

Hidak. A *hidépitések* és *hidjavitások* munkálatai a számadáskönyvek állandó tételei. A város magánosokat[9]) és községeket[10]) egyaránt segit azok épitésében. Szeben 1494. közel ezer koronát költött a környékbeli hidakra, Brassó 1520—40. 12 ezer koronán felül a bárczaságiakra. Külön emlitést érdemelnek nagy tételeikkel a feketehalmi erdő hidjai.[11]) Az épitési munkát rőffel mérték,[12]) egy ilyen átlagos

1) Currus commeatus (1534. 1549. Qu. II. 358. és III. 512. l.), victualium (1534. Qu. II. 373. l.) vagy Thar (a magyar társzekér 1545. és 1550. Qu. III. 263. és 545. l.)

2) 1534—5. Qu. II. 373. és 412. l.

3) Currus provincialis (Qu. I. 280. l.), medius (u. ott 263. l.) és minor (u. ott 266. l.)

4) 1521. és 1524. Qu. I. 368. és 536. l.)

5) 1520—1. és 1533. Qu. I. 231. 272—3. 308. és 408. l.

6) Qu. II. 385—9. l.

7) U. ott 424. l.

8) U. ott 460 l.

9) 1496. R. I. 213. l.

10) 1494. 1496. u. ott 170. 174—6. és 212. l.

11) 1520—1. 1530. 1533-7. 387·70 frt.

12) Pl. pons viginti cubitus maiores longus.

munkadija 18–20 denár.[1] A városi utak és hidak építési és fentartási költsége a procuratorok, a vidékieké a villicus pénztárát terhelte.

A nagy forgalom és összeköttetések ellenére a *fuvardíj* minden egyes esetben külön állapittatott meg. A városi és országos fuvarokat a villicus, a városi építkezéseknél teljesitett fuvarokat pedig a procuratorok fedezték. Különösen kiküldetéskor sokat költöttek.[2] Jelentékenyebb összeg az épitkezéseknél kifizetett fuvardíj, mely pl. Brassóban 1520. a középitkezéseknél 2 ezer koronára rugott. Itt fordulnak elő a deszkák és fatörzsek szállitói,[3] részben vidékiek. — A kocsi átlagos díja egy napra 20 denár,[4] a vezetéklóé 6 denár,[5] mig a szolga, a ki a kocsi mellett Brassótól Budáig lovagol, csak 50 denárt kap.[6] Az utczák és terek tisztogatásánál napi 14[7] és 17[8] denár fuvar mellett kétkerekü talyigák (bigae) nyernek alkalmazást. Érdekes, hogy e fuvarosok nagy része magyar, hogy az intézményileg és nemzeti szempontból ís annyira szervezett szász társadalomnak is meg volt a maga alsóbb és szervezetlen osztálya. Fuvardíjak.

[1]) 1533. és 1537. Qu. II. 323. és 597. l.

[2]) Jelentősebb fuvartételek: *Szebenből* Medgyesre 1 frt (1495. R. I. 185. és 215. l.) Budára 2 frt (1496. u. ott 213. l.) *Brassóból* Hermányra 30 d n. (1530. Qu. II. 192. l.) és Fogarasra 50 den. (1546. Qu. III. 342. l.); 1520. a zsoldo oknak Földvárra szállitásáért egész éjjelen át 24 denárt fizettek. (Qu. I. 258. l.) Váradra 5 frt. (1545. Qu. III. 255–6., 259–60. és 270. l.), a Székelyföldre (u. ott 255. l.) és a Szepességre (u. ott 258. l.) 4 frt. Budára 5 frt (1520. Qu. I. 258. l.) A kültöldi fuvardíjak időtartam és rendeltetési hely szerint nagyon eltérők: Brassóból Havasalföldre 1 (1545. Qu. III. 259. l.), 2 (u. ott 258. l.) és 5 frt (u. ott 255. l.; Moldvába 4 (u. ott 256. l.) és 5 frt (u. ott 261. és 272. l.); Bukarestbe 2 frt (u. ott), Tatrusba (Moldva) 4 frt (u. ott 258. l.), Törökországba 6·35 frt, az Al-Dunáig 4 frt (u ott 282. és 342. l.) és Konstantinápolyba 43 frt (u. ott.)

[3]) Vectores asserum et truncorum.

[4]) 1530. Qu. II. 572. l.

[5]) U. ott 193. l

[6]) U. ott 213. l.

[7]) 1537. u. ott 500—1. l.

[8]) 1536. u. ott 441. l.

IV. FEJEZET.

A kereskedelem.

I. Vásárjog és kereskedelmi szabadalmak. A vásárjog Erdélyben; Torda, Toroczkó, Besztercze és Brassó vásárjoga. A kereskedelem védelme. Nagy Lajos és Zsigmond intézkedései: Kolozsvár, Szeben, Brassó és Besztercze. A nyugati kereskedelem szabadalmai: Bécs, Prága, Olasz-, Német- és Lengyelország. A keleti kereskedelem természete. — II. A forgalom természete. Forgalmi arányok. Értékeloszlás. Árúeloszlás. A forgalom nemzetiségi eloszlása. A belső forgalom természete: Szeben, Brassó, a Bárczaság, Erdély többi részei. A külső forgalom: Németország, Románia: 1. Havasalföld *a)* Szeben érdekköre, *b)* a közös érdekkör, *c)* Brassó érdekköre 2. A moldvai forgalom természete: romániai és bukovinai Moldva. Törökország. — III. Kereskedelmi eljárás és vámpolitika. 1. A természetben lefizetett huszad értékesitése. A kereskedők védelme. Medgyes és Brassó viszálya a vásártól való eltiltás miatt. Üzleti értesültség. Megbizások és közvetitések. A kereskedő állása és politikai szereplése. Kedvezmények és megtorlások. 2. A huszad. Visszaélések a vámszedéssel. Egyoldalú vámintézkedések. Vámügy a nyugati és keleti forgalomban. Az 1412. keleti tarifareform.

I. A gazdasági élet egész fejlődése a kezdetleges egyéni munkától a cooperativ testületek nagyarányú termeléséig mindenütt a munka szabadságát és a termelés biztos elhelyezését czélozza. Azért az értékesités szabadsága soha sem állott mögötte a munka szabadságának és azért a vásárjogot sokáig és napjainkig úgy értelmezték, hogy az a város fogalmával okozati kapcsolatban áll. A vásár szabadsága és a város önkormányzati függetlensége az a két tényező, melyben a polgárság egész élete, egy részt az anyagi munkának a termelő egyénekre visszaháramló sikere, másrészt a termelés és tőke közkormányzati elismerése által társadalmilag és politikailag kifejezve van.

Nem egy város nagyságát szerencsés fekvése mellett a vásárjog századok gyakorlata fejlesztette ki.

E jog hazánkban azon nyugati települések kapcsolatában jelenik meg, melyekből városaink alakultak. Már az *Andreanum* engedélyt ad a vásártartásra[1]; 1291. a *tordai* németek a deésaknai, széki és kolozsi kiváltságok mintájára[2]) és ugyanakkor *Toroczkó*[3]) is a szombati vásár jogát kapják. Nagy Lajos volt az, a ki e kiváltságok arányait kiterjesztette; *Beszterczе*[4]) és *Brassó*[5]) tőle kapják azokat. E jog egyenes átvételét az adómentesség és a szabad bíráskodás[6]) olyatén értelmezése mutatja, hogy a magyar és nyugati városélet kapcsolata a czéltudatos utánzás jellegével bir. A vásárjog Erdélyben.

Kétségtelen, hogy nyugaton e jog már oly időben adatott, mikor a magyar városéletnek még nyoma sem volt. A Rajna vonalától kiindulva e szabadalmak északnémet jellegüket még az aragon és portugál municipális szervezetben sem vesztették el és innen az egész nyugati városélet egységes természete. Vásárjog és város elválaszthatlan fogalmak és azok maradtak ama legkeletibb német telepeken is, melyek ez intézmények hazájával az ethnikai és kulturális összeköttetést mindig fentartották.

Századokon át e jog gyakorlása erőszakos nemesek és hivatalos tényezők által is nem egyszer megzavartatott, de csak a bomlás idejében volt eset, hogy az sikeres védelemre nem talált. Az első vásárjog adományozásával egy napon született meg a királyi rendelet, mely az erdélyi szász kereskedők előtt a birodalom minden részét megnyitotta[7]) és a város az eladási szabadság korlátlansága révén a nemesi adómentesség rangjába emelkedett. A kereskedelem védelme.

[1]) 1224. U. I. 35. l.
[2]) 1291. u. ott 181—2.
[3]) U. ott 184. l.
[4]) Budai mintára (1353. U. II 97-9. l.)
[5]) Budai mintára (1364. U. ott 212-3. l. és Teutsch György Dániel kézikönyve I. 98. l.
[6]) 1353. U. ott 98. l.
[7]) 1224. U. I. 35. l.

Sokkal inkább érvényre jutott a szabadság gondolata Nagy Lajos alatt. Úgy látszik, hogy a város egész gazdasági élete a kereskedelemben összpontosul. A kiváltságok szokatlan többsége erre vonatkozik; az erdélyi forgalom szinte monopoliummá fejlődött, a külföldi pedig kiterjesztetett a Felső-Duna vidékeire, a Közép- és Fekete-tenger felé. Különösen a tengeri kereskedelem szabadságát tekinthetjük a békés fejlődés biztositékának. Innen azon kiváltságlevél indokai is, melyben Nagy Lajos a tengeri és és külkereskedelemre támaszkodik.[1]) Belső és külső forgalom egyaránt magas fokon állott a városokban, melyek Beszterczétől Szebenig Kelet-Európa forgalmának nagy részét kezeik között tartották. E gyürü ereje hova-tovább a határokra huzódik. Szászsebes és Szászváros, de Medgyes és Segesvár is hosszú fejlődés után csak a helyi forgalomra szoritkoznak, még a gyűrű külső oldalán levő városok forgalma rohamosan nő.

Kolozsvár. *Kolozsvárnak* központi fekvése élénk részt adott a belső forgalom lebonyolitásában. Nagy Lajos és utódai előtt különös gondoskodás tárgya volt e város. Kiváltságlevelei egymást érik. Beszterczе felé mentes lesz a bonczidai,[2]) később a bácsi[3]) vámtól és a budai úton,[4]) mérsékeltebb vámtételeket[5]) és felmentést nyer a vámhelyeken szokásos kenyér és bor adása alól,[6]) kiváltságai fentartására királyi igéretet,[7]) ennek beváltására pedig a vajda védelmét.[8]) Zsigmond e jogokat egy nagyobb lóvásárlási engedélylyel bővitette ki, melyet a kolozsvári kereskedők az ország

[1]) A szebenieknek 1370. U. II. 338. l.

[2]) 1361. és 1368. U. II. 191–2. és 308—9. l.

[3]) 1374. és 1379. U. ott 417—8. és 504. l. 1377. csak a bácsi vám fizetése lesz kötelező a kolozsvári kereskedőknek (u. ott 455—6. l.) E kiváltság alapján tiltakoznak 1377. a Bánffi-Hunyadon szedett vám ellen (u. ott 463. l.)

[4]) 1375. u. ott.

[5]) 1379. u. ott 508—9.

[6]) 1380. u. ott 532—3. l.

[7]) 1366. u. ott 248—9. l.

[8]) 1378. u. ott 483—4. l.

összes vásárain élvezhettek.[1]) Kolozsvár kereskedelmi fontossága idővel azon nagy utak felé oszlott meg, melyek Szeben, Brassó és Besztercze vonalán Budát Moldvával és Havasalfölddel összekötötték. Kolozsvár is megpróbálkozott ez utakon, de a további fejlődés mutatja, hogy eredménytelenül. A Kárpátok vonalán nagy ipari központok és emporiumok keletkeznek. Mint Flandria forgalma hovatovább a tenger felé költözött, úgy Erdély kereskedelme Deés, Kolozsvár és Enyed vonaláról egy másik vonalra helyezkedett át, melyről az utak termékeny országok és műveletlen népek felé futnak. — E vonalon a *szebeni* kereskedők már az elsők között kapnak kiváltságot a szabad kereskedésre,[2]) melyet Zsigmond is megerősit,[3]) Borbála királyné pedig az egész birodalomra kiterjeszt [4]) Vámmentességükről a vajda,[5]) a félvám elengedéséről és biztos kiséretükről pedig a tárnokmester gondoskodik.[6]) Stibor vajda vámkedvezményei mellett a könnyü kocsi[7]) és a kisérő lovasok vámmentesek.[8]) — *Brassó* szabad itélkezését kereskedői ügyekben a hamis mértékek fölött a székely gróf ellenében királyi rendelet biztositja,[9]) Zsigmond pedig az erdélyi posztókereskedésben emeli ki őket.[10]) Stibor vajda erősiti meg azt az egyezséget is, melyet Brassó és a hét szék kötöttek a kölcsönös kereskedés ügyében.[11]) Fejlett kereskedelmét piaczai mutatják.[12]) — A gyűrű legészakibb részén hasonló arányokkal *Besztercze*

Szeben. Brassó. Besztercze.

[1]) 1388. u. ott 626. l.
[2]) 1351. 1367, 1373. 1390. és 1392. U. II. 84. 297—8. 639—40. és III. 46—7. l.
[3]) 1390. U. II. 640—1. l.
[4]) 1413. U. III. 572—4. l.
[5]) 1393. u. ott 53—4. l.
[6]) 1393. u. ott 61—2. l.
[7]) „Currus non onerati, qui in vulgari Thentonico leitwegen nunciantur."
[8]) 1397. U. III. 174. l. A városi eladóhelyekről v. ö. Seivert G.: Das älteste Hermanstädter Kirchenbuch. Archiv N. F. XI. 1873.
[9]) 1370. U. II. 348—9. l.
[10]) 1408. U. III. 470—1. l.
[11]) 1412. u. ott 552. l.
[12]) Forum equorum vagy equinum (Qu. I. 354. és II. 457. l.), piscium vagy piscarium (Qu. III. 93. l.) és vaccarum (Qu. II. 570. l.)

forgalma áll. Az északmoldvai kereskedelem jelentékeny részét ezen az úton bonyolitják le; innen vezet az út Krakkó és Danzig felé; ennek emelésére szolgált az a királyi rendelet, mely Nagy Lajos halála után a város vásárait mindenki előtt megnyitotta — Az egész erdélyi kereskedelem természete szilárd alakot öltött, mert Beszterczének Szebennel és Brassóval egy vonalba állitása nem csak királyi kegy, hanem egy hosszabb fejlődés szentesitése volt. Addig Kolozsvár kereskedelme közel egyértelmű volt az erdélyi kereskedelem fogalmával, a városgyűrű utolsó lánczszemének bekapcsolása után Kolozsvár jövője más irányba terelődött, a három határváros pedig a nagyobb és expansiv kereskedelmi élet bástyájává lett.

A nyugati kereskedelem szabadalmai.

Körülbelül az első Anjou uralkodásával záródott le a hosszú korszak, mely az erdélyi szászság belső életét biztos alapokra fektette. Nagy Lajos alatt a városok és falvak, birtokaikkal, iparukkal és belső forgalmukkal a müveltségnek és gazdagságnak, de a hatalomnak és befolyásnak is magas fokára emelkedtek. Ekkor lépnek közvetlen kapcsolatba távoli országokkal. A műveltebb nyugat felé a régi kereskedelem nagy útjait követték. A Duna mellett Bécs és Prága, az Adriai tenger felé Zára és Velencze azok a helyek, a hol a szebeni kereskedők Nagy Lajos szabadalomleve[1]) révén megjelennek. Ez utakat használták a budai kereskedők is. Még Nagy Lajos újból szabályozza e forgalmakat és a budai harminczadon kivül az összes vámokat elengedi.[2]) Hogy e kiváltság révén a nyugati forgalom jelentékeny arányban nőtt, kitünik az idézett oklevelek további megerősitéseiből,[3]) mint a győri ispánnak,[4]) az erdélyi vajdának[5]) és Vilmos osztrák herczegnek[6]) a

[1]) 1367. U. II. 297—8. l.

[2]) 1370. u. ott 337—9. l.

[3]) Az 1358. oklevelet megerősitette Zsigmond (1395. U. III. 125—6 l.); az 1370. oklevelet ugyanő két izben is (1391. és 1406. u. ott 4—5. és 388-90 l.)

[4]) 1373. U. II. 401. l.

[5]) 1402. U. III. 266—9. l.

[6]) 1401. és 1404. u. ott 262—3. és 329—30. l.

szebeni kereskedők számára adott kiváltságleveleiből; királyaink hatalma növekedésével a kereskedelem arányai is bővültek. Zsigmond császárrá választása után a kereskedelem szabadságát az egész német birodalomra kiterjeszti.[1]) Egyidejüleg nyilik meg az út Lengyelország felé,[2]) mig Németországból a XVI. századból csak Lamberg (Reuss) van képviselve a brassói behozatalban.[3]) Sokkal jelentékenyebb az a hatalmas posztóbehozatal, mely az erdélyi szász piaczot flandriai és német posztókkal elárasztotta. Nagyjában azonban az egész nyugati kereskedelem részint a távolság nagysága, részint a termelés hasonló arányai és szinvonala miatt speciális czikkekben merül ki.[4])

A keleti kereskedelem természete.

Épen ellentéte ennek az a viszony, melyben a szász városok az aldunai országokhoz állottak. A keleti kereskedelmet Besztercze, Szeben és Brassó hivatásszerűen és nagy sikerrel űzték. Az aránytalanság természete nem kis mértékben maga után vonta a szükségletek egyoldalú kielégitését. A városok élelmezése épen az oláh falvak közelsége és az oláhság foglalkozása következtében tetemesen könnyebb volt, mint az ország bármely vidékén. Viszont sehol sem volt oly közel a kiaknázatlan területek hasonló nagysága, mint a Kárpátok láncza körül. Havasalföld és Moldva mohón elnyeli a kések és ekék, a nyugati posztók és nyugati ruhák százezreit.[5]) A város lakomáin és az idegenek megvendégelésén azok a halak szerepelnek, melyek az aránytalan behozatal következtébon már alig képviselnek valami értéket De drágán kellett megfizetni az iparárút, melyet a népes czéhek a termelés fokozása

1) Kolozsvárnak 1404. (u. ott 323-5. l.) és Szebennek 1406. (u. ott 399—400. l.)

2) 1371. U. II. 369—70. l.

3) 1542. Qu. III. 194. l.

4) Meg kell itt emlitenünk — a miről királyi oklevelek nem tesznek emlitést, — hogy a belföldi (medgyesi Qu. III. 267. 280. l.), segesvári (u. ott 266-8. l), az enyedi és debreczeni városokat szászok is látogatták.

5) A moldvai vajda 1549. asztalt rendel. (Qu. III. 539. l.), a havas alföldi pedig iparosokat kér. (1533. Qu. II. 312. l.)

mellett mindig nagyobb tömegekben előállitottak. E termelés huszada vendégelte az átutazó nemeseket és a király követeit, látta el az erdélyi, moldvai és havasalföldi vajdák és a gyulafehérvári püspökség embereit. Ezek járultak még azon költségek fedezéséhez is, melyekkel erődöket emeltek és a zsoldosok százait eltartották.

E forgalom korán nyert királyi szabadalomlevelet. Nagy Lajos déli hadjárata már 1358. szabaddá tette a kereskedelmet Boza és Prahov, az Ilontha és Szereth folyók torkolata között.[1]) Utóbb e szabadalmakat az oláh vajdák országuk egész területére kiterjesztették[2]) és ezzel a kiaknázás minden akadályát elháritották. A kivitelt gátló főúr a rendi kiváltságba ütközik,[3]) sőt Brassón és Szebenen túl csak e városok polgára árusithatott. Már Nagy Lajos 1369. intézkedik arról, hogy a német és lengyel posztókereskedők posztójukat Brassón túl el ne adhassák[4]) s ezt 1395. Zsigmond is megerősiti.[5]) 1382. az idegen kereskedőket Szebenben tiltja el az árúsitástól[6]); 1384. Erzsébet királyné ezek áruit a királyi kamara számára foglalja le[7]) s a tilalmat 1395.[8]) és két évtized mulva újból megújitják.[9]) A moldvai és havasalföldi vámtarifát 1412. állitották fel.[10])

*

A forgalom természete.

II. A kereskedelmi élet nagy arányai mögött a polgári munka és a polgári kiváltság nagysága áll. Védővám és szabad kereskedelem nem voltak akkor elvileg vitatott

[1]) 1358. U. II. 152–3. l.
[2]) 1378. jan. 20. László havasalföldi vajda a brassói kereskedőknek (U. ott 306–7. l.), jun. 22. Nagy Lajos a moldvai kereskedőknek (u. ott 335 l.)
[3]) 1395. U. III. 142–3. l.
[4]) 1369. U. II. 336. l.
[5]) 1395. U. III. 126–7. l.
[6]) 1382. U. II. 555. l.
[7]) 1384. u ott 589–590. l.
[8]) 1395. U. III. 125–6. l.
[9]) 1412. u. ott 518–9. l.
[10]) U. ott 528–30. l.

kérdések, de az arányok eloszlása mutatja, hogy közös és egyoldalú érdekek akkor is szerepet vittek. Az értékeloszlás tételei kellőleg felvilágosithatnak bennünket az együttes árúforgalom arányairól, de csak az árueloszlás útjai vezetnek a kiváltságok és intézkedések hosszú sorához, melyek életbe lépésekor a másik fél véleményét soha sem kérték ki. Nem lesz fölösleges mélyebben hatolni e dolgok ismeretébe.

A tételek értékéből három, aránylag nem nagy város életének bámulatos eredményei állanak előttünk. Mert épen a kereskedelem az anyagi művelődés azon ága, melyben a parasztság részvétele nem nagy. A polgári sajátságok a szerint nőnek, a mint a pénz felé haladunk, a mire minden felváltható. Innen van, hogy a kereskedelmi élet kiváltságai és tilalmai oly nagy számmal vannak, innen a vámtervezetek részletekig való kidolgozása és igy érthető, hogy a három határváros 1503-diki együttes árúforgalma meghaladta a 8 millió koronát.[1]) Az árúeloszlás pedig egy iparilag fejlett országot állit elénk, a melynek gondozott útjai és Értékeloszlás.

[1]) *Általános értékelosztás.* Az első években csak az együttes árúérték (frt. és den.) van adva. *1500.* szebeni behozatal 10.096·80, kivitel 4,781·60, az együttes áruforgalom 144·440·20 (a természetben fizetett vámok eladási árával együtt), Brassói együttes forgalom 7,174·80. *1501.* Szeben és Beszterczе forgalma 11,996·60, Brassó 63,045·00. *1502.* Szeben 121,695·00, Brassó 68,243·60, Beszterczе 75,718 80 (vámmal együtt 96,297·80). *1503.* Szeben 127,022·00, Brassó 131,624·40, Beszterczе 70,800·00 (vámmal 97,852·00). *1504.* Szeben 95,126·20, Brassó 105,893·60, Beszterczе 62,400 10 (vámmal 101,783·20) *1505.* Szeben 89,939·80, *1505—6.* Beszterczе 24,660·60 (52,433·20), *1507—8.* Brassó 75,839·20. *1508. jul. 13. — nov. 15.* Brassó 20,389·20. Brassó forgalma: *1529. jul. 2. — 1530. jan. 25.* be 7,689·60, ki 2,383·00, együtt 10,072·60. *1530. jan. 30 — jul. 17.* be 11,214·40, ki 5,933·60, együtt 17,148·00. *1542. jan. 1. — decz. 24.* be 15,398 00, ki 17,116·80, együtt 32,514 80. *1543. jan. 1. — decz. 30.* be 22,539·12, ki 22,676·00, együtt 76,373·52. *1544.* vámból eladva 17.734.20. *1545. jan. 1. — decz. 27.* be 28,434·40 ki 14,731·60, együtt 52,106·00. *1546. fan. 1 — decz. 26,* be 25,052·30, ki 15,917·90, együtt 40 970·20. *1547. jan. 2 — decz. 25.* be 27,835·20, ki 19.681·60, együtt 47,516·80. *1545. jan. 1. — decz. 29.* be 4,822·80 *1550. jan. 6. — decz. 21.* be 29,840·10, ki 17,292·50, együtt 47,132·60.

nagy városai vannak, a hol a társadalom szervezetei a termelés nagyságát állandóan emelik. És egy másik országot, melynek ipara számba sem jöhet, útjai és városai nincsenek. Havasalföldi és moldvai polgárság nincs. A fejletlen ország olcsón átengedi marháját és halát; a füszerek és nyers anyagok egész tömege vándorol észak felé, mely iparárúit drágán adja vissza

Az európai kereskedelem történetében két nagy korszakot különböztetünk meg. Egészen addig az időig, a mikor a kontinens az angol gazdasági rendszert az egész vonalon elfogadta, egy régibb és fejletlenebb korszakban, a kereskedelem értéke a behozatal és kivitel különbségétől függött.[1]) Az előbbi kisebb volta nyereségre, az utóbbié arra mutatott, hogy az országot az anyagi fejletlenség egy erősebb és gazdagabb ország gyarmatává tette. Ebben az értelemben Magyarország kereskedelme soha sem állott oly magas szinvonalon, mint azon arány révén, mely az erdélyi részek és az Alduna országai között hosszú időn át megvolt. Hozzáteszem, hogy e városgyűrűnek északon (a felsőmagyarországi városok) és nyugaton (Pozsony) is volt folytatása, de egy nehezebb időben ez alapok fejlesztését és centrális szervezését elmulasztották. Az adatok összefoglalásaképen e viszonyok alapját a társadalmilag szervezett meg nem szakadó munka mellett abban találjuk, hogy a társadalom érdekei szoros kapcsolatban állottak azon közhatalmi tényezőkkel, melyek a város municipális életét és az ország centrális vezetését az önálló és érdekszerü intézkedésekben látták. Szeben, Brassó és Besztercze soha sem hozott határozotot, mely polgárai érdekét a legkisebb mértékben is sértette volna és királyaink homlokára nem egyszer az deritett fényt, hogy polgáraik munkáján a belső

[1]) Lecky: History of England in the eeghtinth Century. Némot kiadás. I. Lipcse 1879. 152. l.

béke és külső hatalom biztos alapra talált. Nagy Lajos neve még azon számok tömegébe is bevilágit, melyek a kereskedelem méreteit századok után, más viszonyok között és más kormányok idejében állitják elénk.

Árúeloszlás.

A forgalom anyagát[1]) illetőleg a *bányatermékek* közül szerepel a vas (I. 600 db. és Szebenből Brassóba 2 frt. értékben), réz (I. $^1/_2$ mm.), ólom (I. $5^3/_4$ mm.), ón (I. 1 zoem és 39 mm.) és higany (I. cubulus), valamint a timsó nagy arányú behozatala ($675^3/_4$ mm., 35 font, 4 frt.); a *mezőgazdasági termékek* közül a széna (I. 3 font); jóval nagyobb a *déli gyümölcs* behozatala. Czitrom ($76^1/_2$ lagena, 7 vas, 20 font és 3 frt.) és füge (1 zoem, 13 mm., 890 koszorú, 66 crinale és 8·80 frt.) a forgalom állandó tételei; gyakori a mazsolaszöllő (I. $97^1/_4$ mm, 23 font és 1·60 frt.); mint *gyümölcstermék* az olaj (I. 3 mm.) és a bor[2]) (I. $127^1/_2$ hordó és 10 hordó malvaticum). A *vetemények* közül a rizs (I. $8^1/_2$ font hiján $1{,}384^1/_2$ mm.; II. $419^1/_2$ mm.) érdemel emlitést, mig a *fűszerek* a forgalom jelentékeny részét képezik. Bors (I. $1{,}505^1/_2$ mm. és 813 font; II. $178^1/_4$ mm. és 178 font), szegfűbors (I. $12^1/_2$ mm. 311 font és 4 frt.), sáfrány (I. $45^1/_2$ mm. $1{,}565^1/_2$ font és 6 frt.; II. 12 mm. és 602 font), kömény (I. $12^1/_2$ mm. és 17 font; II. 57 mm. és 40 font), szerecsendió (I. 203 font), zsázsa (I. $^1/_2$ mm.), fahéj (I. 31 font) és gyömbér (I. $93^5/_{18}$ mm. és 584 font) a leggyakoriabbak; az együttes fűszerbehozatal Brassóba 1503. 1,377 mm. és 728 font. Csak egyszer fordul elő a *rózsa* kivitele (20 font). Mint *illatszer* a tömjén (I. 36 mm. és 139 font) képvisel nagyobb értéket;

1) A következő adatokban több év eredményeit foglaltam össze, melyekből a huszadszámadások rendelkezésemre állottak és pedig a szebeni forgalomról az 1500, a brassóiról az 1500, 1503, 1529—30., 1542—7, és 1549—50. évek adatai. Röviditési jelek: I. = behozatal, II. = kivitel.

2) 1366. Nagy Lajos a kolozsváriaknak a borvámot hordónkint 4 dénárban állapitja meg. (U. II. 268. l.)

jóval többet a nyers selyem behozatala (3,507 lyttra és 10 pecia), melynek 13 faját ismerjük a forgalomban, a gyapoté (I. $372^{5}/_{8}$ mm., 312 font és 6 zsák; II. $243^{5}/_{12}$ mm. és 180 font) és a kenderé (II. 16 mm.)

Az *élő állatokat* az egész környék és a Kelet, különösen Moldva szolgáltatja[1]) (Szarvasmarhából: ökör I. 19,081 db. és II. 5 db; tehén I. 11,676 db. és II. 5 db. Ló I. 45; sertés I. 11,378 db.) Erős transito-forgalomra kell következtetnünk.

Ilyen beszámitás alá esnek az *állattermékek* is, a gyapjú (I. $586^{1}/_{2}$ font és 4240 db.), a bőrök (I. $72^{1}/_{2}$ zoem, $1,246^{1}/_{2}$ font, 112,595 db. és 8 frt.; II. 5,755 db.), a szaru (I. 2 mm.) és a viasz (I. $297^{5}/_{8}$ mm., $18^{1}/_{2}$ bödön, 54 saccus, $674^{1}/_{2}$ font és 13·24 frt.; II. $1^{1}/_{2}$ mm.), a szalonna (I. 641 db.) és faggyú (I. másfél font hiján 18 mm.), valamint a *hal* és kaviár behozatala is (I. $689^{1}/_{2}$ zoem, $35,970^{1}/_{8}$ font, 8 therhe és 4 lagena); az 1500. Szebenbe (több mint 30 mm.) és 1503. Brassóba (több mint 20 mm.) hozott halat részben tovább szállitják nyugat felé.

Félgyarmatként szerepel a festék (I. 8 font hiján 6 mm., 8 lagena és 6 frt.) és a fonál (II. $113^{7}/_{12}$ mm. és $1,844^{2}/_{3}$ font).

Az *iparárúk* a kivitelnek közel egész körét kitöltik. Kisebb mennyiségben szerepel a sör (I. 2 font?), a czukor (I. 4 süveg és 2 frt.; II. 200 süveg), a papir (I. 2 bál[2]), az üveg (II. 2 frt.), a gomb (II. 20 font) és a török toll (I. 16 db.). A nagyipar termékei nagyobb értéket képviselnek. — A *fémiparból* szerepel a zabla (II. 20 db.), az eke, a lakat (I. 200 db.), a katlan, patkó, kasza (II. 98 db. és 39 frt.) és különösen a kés (I. $51^{1}/_{2}$ font, 2329 db. és

1) 1550. Török Gergelyt Moldvába küldik, hogy Brassó részére ökröket vásároljon. (Qu. III. 542. l.)

2) A brassói papirmalmot csak 1546. állitották fel.

425 köteg; II. 3.898,687 db.). — A *faiparból* a török targoncza (I. 4 db.), a festett ágydeszkák (I. 5 db.) és az asztal (II. 1 db.). — A *bőrárúk* forgalmában nagy szerepet visz a csizma (I. 388 pár, II. 4,344 pár), elsőrendü oláh iparczikk; előjön a topán (I. 431 pár) és bőrárú külön megnevezés nélkül (II. 3 frt.) Gyakori a kardhüvely (I. 40 db.), a török kantár (I. 4, és II. 1 db.) és a kantár általában (I. 350 db. és II. 620 db.), végre a török nyereg (I. 3 db.).

A kiviteli forgalomban a *szövőipar* termékei állnak első helyen.[1]) Ez az, a mi a régi ipart a gőzgép feltalálásáig jellemzi. A mezőgazdasági és házi eszközöket mindenütt helyileg állitják elő, míg a szoros értelemben vett házi szükséglettől eltekintve, a szövött árúk az egész nyugaton tömegekben kerülnek a világpiaczra. A vásznak és szövetek forgalma nagy (külön megnevezés nélkül I. 1 vég, 7,715 rőf, 150 loftern és 34 frt.), értékük egy-egy városban milliókat képvisel és ez arányok alig ingadoznak. Talán legnagyobb értéket a nyugati posztók képezik, melyek erős transito-forgalmat eredményeztek. Fajaik: az aacheni (I. 1 bál, II. 1 vég), bergamoi (II 1 vég), boroszlói (I. 35 bál, 268 vég és 58 frt.), brüggei (I. 3 bál, 65½ vég, II. 153 vég), iglaui (II. 136 vég), kölni (I. 1 vég, II. 101 vég), lauenburgi (I. 1 bál), lembergi (I. 11 bál), lundi (I. 23 vég és 101 rőf), maastrichti (I. 7 vég 5 rőf hiján; II. 377½ vég és 12 rőf), mechelni (I. 6¼ vég és 7 rőf; II. 225½ vég), nürnbergi (II. 2,453 vég), speyeri (II. 11 vég), veronai (II. 116½ vég), werti (II. 268 vég) és zwickaui (I. 29 vég) posztó. A többi fajok nagyobbára belföldiek, igy az abaposztó (I. 177½ vég és 10 rőf), a biborszövet (I. 64½ vég), a gránátposztó (I. 16 rőf); a gyapjúszövetből talán a legtöbbet hoztak be (113,344 vég); az isztár (I. 1,211 vég), a karazsia (I. 19 bál, 76 vég és

[1]) Nagy Lajos szabadalma Brassónak a posztókereskedés körül. (U. II. 336. l.)

13 rőf), az oculay (I. 1 bál és 97 vég), a szammet (I. 1 vég és 6 rőf), a szürke posztó (I. 3 vég és II. 17 vég) a testszinü posztó (I. 4 bál), a teveszőrposztó (I. 777 vég és II. 120 vég), a tevfles (I. 15 vég), a. westrelytz (I. 2 vég) és a zygler (I. 3 bál); a vászon (I. 790 vég és II. 180 vég), a lenszövet (I. 71 vég), a selyemsövetek közül az atlasz (I. 128 vég), a kamuka (I. 792½ vég és 2 rőf), a mohár (II. 660 vég), a ponszo (II. 580 vég), a sciamito[1]) (I. 40 vég) és a tafota (I. 168 vég és 198½ rőf), végül a bársonyszövetek közül a damaszt (I. 4068 vég és II. 42,750 vég) és a tulajdonképeni bársony (I. 13 vég).

A *szövött árú* forgalma sem áll az előbbié mögött. A ruhanemüek közül gyakori a fejkendő (I. 1, 174 db. és 1 frt., II. 37,834 db. és 40 font) a zsebkendő (I. 3,905 db. és II. 4100 db.), a mellkendő (I. 200 db.) és egyéb kendőfajok (I. 5 db., II. 640 db. 110 font), a fátyol (I. 8 frt.) és az ágyhuzat (I. 32 db. és 2 frt., II. 21 db. – A felső ruhák közül különösen a keletiek és a magyar, a dolmány (I. 42 db.), a kabát (I. 13 drb), a köpeny (I. 2,482 db.), a kantár (I. 37 db.) és a haczuka (I. 2 db.). Gyakoribb az öv (II. 1,385 db. és 11 frt., II. 38,978 db.) Egyebek: a kardfüggő (I. 80 db.), a tarisznya (II. 440 db.), a sátor (I. 679 db. és II. 628 db.), a szőnyeg (I. 888 db. és 4 frt.), végül a kalap (I. 1,945 db. és II. 30 frt.).

A forgalom útjai.

I. Belforgalom.

Ha azok után a kiváltságlevelek után, melyeket királyaink hosszu és fényes korszakokban a szász városoknak adtak, az életbe lépünk és a forgalom közepébe képzeljük magunkat, különösnek fogjuk találni, hogy e forgalmat a helyi elárusitáson kivül[2]) nem a szászság vezette.[3])

[1]) Isztamit; nem estamfort? V. ö. Pirenne Henry: Geschichte Belgiens. I. Gotha 1899. 299. l.

[2]) 1523. Qu. I. 497. l.

[3]) Az adatok hiánya akadályoz Beszterczе forgalmának beható ismertetésében. A tört szám a kereskedők és a forgalmi esetek viszonyát jelenti; pl. I. ¾ – behozott 3 kereskedő 4 esetben.

Szebenben 1500. a helybeli kereskedők, legalább a kicsinyben lebonyolitott forgalomban, valamennyien oláhok. A helybeliek aránya $^4/_8$ 4,200 frt., azaz 50·06%. A szász falvakból $^2/_2$ magyar 26 frttal (0·39%), $^3/_3$ szász 34 frttal (0·41%) és $^2/_2$ oláh 44·80 frttal (0·53%). A Székelyföldről $^1/_1$ oláh 23·20 frttal (0·27%. A szebeni szász kereskedők hatalmas testülete más, nagyobb szabásu forgalomra vállalkozott. Királyaink kiváltságlevelei nagyrészt a nyugati forgalomra vonatkoznak, e számok csak azt mutatják, hogy Szeben honnan táplálkozott és egy nagyobb forgalom anyagát honnan szedte össze. E mellett Szeben politikai központ s épen a németországi forgalom aránya is a határok, ott a Hansa-városok, Flandriában Brügge, itt Beszterczе és Brassó felé emelkedik, Szeben nyilt völgyben fekszik és nincs elszigetelve, de az Al-Duna felé más, kedvezőbb utak vannak, mint az, mely Szeben alatt a Duna és a Kárpátok által bezárt területre vezet. A város fölött elterülő vidék a maga erejéből táplálkozik és fölös termékeit nem a szegényebb délre, hanem a gazdagabb északra és nyugatra viszi. Ez a másik oka annak, hogy az oláh árúk és az oláh kereskedők oly könnyen utat találnak Szeben és innen van az, hogy a szebeni összes forgalom aránya nemzetiségek szerint a magyarnál 0·39, a szásznál 0·41 és az oláhnál 99·27%. Szeben belföldi forgalmában csak Resinar, Szászsebes, Szászváros, Zernyest, Zágon és Höltvény szerepelnek. 1. Szeben.

Brassó forgalma[1]) sokkal intenzivebb, a mit első sorban fekvésének köszönhet. Vidékek és nemzetiségek itt bizonyos egyensúlyban állanak, mert a városnak centrális fekvése van. Jelentékeny szerepük van a forgalomban a magyaroknak, szászok alkotják a legnagyobb czégeket, a piaczot oláh kereskedők uralják. 1530. a helybeli keres- 2. Brassó.

[1]) 1503., 1530. és 1542 évek.

kedők közül magyar $^{32}/_{50}$ 720 frttal (8·77%), szász $^{36}/_{50}$ 1,148·20 frttal (13.99%), oláh $^{106}/_{239}$ 3,784·40 frttal (46·12%), görög $^{6}/_{11}$ 456·80 frttal (5·56%) és örmény $^{2}/_{2}$, a kik természetben fizettek. A szászföldről magyar $^{1}/_{1}$ 2 frttal (0·02%) és szász $^{1}/_{1}$ 16 frttal (0·2%); Havasalföldről magyar $^{2}/_{2}$ 11·20 frttal (0·13%), szász $^{1}/_{1}$ 8 frttal (0·22%), oláh $^{52}/_{60}$ 1,434·80 frttal (17·48%) és görög $^{2}/_{2}$ 93·60 frttal (1·14%); Moldvából magyar $^{1}/_{1}$ 20 frttal (0·27%) és oláh $^{12}/_{12}$ 498·20 frttal (6·07%). – A vidéki forgalomban első helyen áll természetesen a Bárczaság. Kelet felé a Tömös és Tatrang folyók között van Bácsfalu (1542–3. 1545.), Csernátfalu (1542.), Hosszúfalu (1530., 1543., 1545.) és Türkös (1529., 1542.) magyar népe; e vonaltól északra Tömös-Olt sikján Szász-Hermány (1542–3., 1545.); északon az Olt nyugati partján Botfalu (1542., 1545.) és Höltvény (1500.); nyugaton a Barcza-Vidombák vidékén Keresztényfalva (1529–30., 1542–3., 1545.), Rozsnyó (1503., 1542–3., 1545.) és Szentpéter (1543.). E vonalon nyúlik be a Barcza mentén a forgalom a fogarasi havasok felé Zernyest (1500., 1503.), Tohan (1543., 1545.), Sárkány (1545.) és Fogaras (1543., 1545.) forgalmával; távolabb áll Szeben (1503.), míg a magyar vidékekről Nagy-Enyed (1545.) és Kolozsvár (1543., 1545.) vesznek részt. A közelség és könnyü érintkezés tette lehetővé, hogy a székelység és első sorban Háromszék a belforgalom nagy részét maga bonyolitsa le. A forgalom mindenütt a folyók mentén halad a magyar vidékek felé. Az Olt nagy fordulójától lefelé Árapatak (1542–3.), Hidvég és Bölön (1543., 1545.) válnak ki, még felfelé hosszú közökkel sorakoznak: Aldoboly (1542–3., 1545.), Kökös (1542–3), Illyefalva (1542–3., 1545), Szotyor (1543., 1545.), Kilyén (1542.), Angyalos (1543.), Sepsi-Szent-György (1542–3.), Árkos (1543.) és Kálnok (1542.) A mellékfolyók mellett az első vonalban Bodola (1545.), Bikkfalva

A Bárczaság.

Fogaras vidéke.

Egyéb helyek.

Háromszék.

(1529., 1542—3., 1545.), Uzon (1542.), Léczfalva (1545.), Dálnok, Márkosfalva, Szent-Katolna (1542–3, 1545.), Kézdivásárhely (1545.) és Osdola (1542—3., 1545.); a másikban Kászon mellett északra Kézdi-Szentlélek (1552.); a harmadikban Fel-Torja (1529.) és ettől nyugatra Futásfalva (1543.), míg egészen délre Zágon (1500.) forgalma áll és ezen túl Bodzafalué (ma Bodza-Váma; 1545.) — A többi székely vidékről Csík (1503.) és Marosvásárhely (1542—3.) emlithetők.

Egyéb helyek.

II. Külforgalom.

Németország.

A nyugati forgalomban részletes adatunk csak Lambergből van (Reuss fejedelemség, Thüringia).[1])

A romániai forgalom természete.

Különös érdekkel bir az a más természetü forgalom, mely az erdélyi részekről kelet felé irányult. *Havasalföld, Moldva* és *Törökország* iparilag fejletlen területü nyugati kulturnéppel érintkeznek itt s koránt sem szabad hinnünk, hogy csak a szászság vette ki részét a kapcsolat fentartásában, melyben a szomszédos államok állottak, mert első sorban a magyarság fedezte és irányította azt. Feltünően csekély a magyarok száma, a kik a külső forgalomban maguk is részt vettek, de az egész kereskedelmet Nagy Lajos szabaditotta fel legnagyobb akadályai alól. Egészen napjainkig nem változott e forgalom természete. Művelt és műveletlen vidékek első sorban a kulturális kapcsolat terén nem nélkülözik az alárendeltség jellegét és a vajdaságok élete sokban attól függött, hogy az erdélyi városélet virágzik-e vagy alapjában fenyegetve van. Széchenyi terve, melylyel a keleti kereskedelmet a Duna középső vonalától akarta irányitani, a régi kapcsolatnak gazdasági és nemzeti újjászervezésében állott. A kapcsolat magyar jellegére mutat, hogy a romániai város fogalmát a magyar elnevezéshez kötötték. Nem szabad azonban általános következtetést vonnunk a mai állapotokra. A százados kapcsolat,

1) 1542. Qu. III. 194. l.

melyet Széchenyi felkarolt, ma nincs meg. Mert a vezető polgárság a Kárpátokon innen helyi körökre tört s a régi fényt önmagától nem képes visszahozni. A Kárpátok másik oldalán pedig városok alakultak és polgárság, melynek életével semmi kapcsolatunk nincsen. A régi kapcsolat ott a hódolás, itt az uralom jellegét viselte s e kapcsolat fölött létrejött egy másik kapcsolat, melynek szint és tartalmat a nyugati román népek adnak és román nemzeti műveltség és román állami erő a keleten vezető szerepre jutott. Az északi vasúthálózat lehetővé tette Romániának, hogy fejlődő iparát két tenger között felvirágoztassa. E fejlődés a problémák egész sorát felszinre hozta s a gazdasági felbuzdulásban alig tudnék szebb példára mutatni a romániai védővámnál.

1. Havasalföld. *Havasalföld* a Kárpátok és a Duna között nyugatról keletre tágul. Folyói medre is hosszabb-rövidebb észak-déli irány után keletre hajlik. Ez az irány jellemzi az egész havasalföldi kereskedelmet. Innen van az, hogy nyugati részében a forgalom aránya fogy. Curtea d'Argesu és Cimpulungul nagy forgalma pedig azt mutatja, hogy a nagy folyók mellett, a keletről jövő nyers árúk és a nyugatról jövő iparárúk nagy országútjain feküdtek. A forgalom általános viszonyairól az alábbi adatok adnak felvilágositást.[1])

Forgalmi arányok. *1500.* Szebenbe $^{146}/_{185}$ 24,454·70 frttal, be és ki $^{55}/_{157}$ 2,315·35 frttal, ki $^{55}/_{60}$ 2,409·24 frttal, együtt $^{256}/_{402}$ 29,179·29 frttal, a mi az egész szebeni forgalomban 50%. A brassói forgalomban *1503.* be $^{90}/_{105}$ 92,143·12 frttal, be és ki $^{36}/_{46}$ 11,811·48 frttal, ki $^{105}/_{119}$ 12,112·50 frttal,

1) Nagy segitségemre volt a helyneveknél az a kitünő munka, mely az egész országot kerületek, városok és helységek szerint kimeritően tárgyalja. (Marele Dictionar stb.) s csak ennek segélyével sikerült helyrehoznom legalább részben azt a sok hibát, mely a szász városok számadáskönyveinek kiadásában előfordul.

együtt $^{231}/_{260}$ 115,067·10 frttal. *1530.* be $^{80}/_{108}$ 1,297·84 frttal, be és ki $^{19}/_{25}$, ki $^{150}/_{233}$ 2,753 frttal, együtt $^{249}/_{366}$ 4,050 84 frttal. *1542.* be $^{70}/_{87}$ 3,440 frttal, be és ki $^{18}/_{78}$, ki $^{311}/_{572}$ 10,810·70 frttal. együtt $^{399}/_{737}$ 14,250·70 frttal.

Forgalmi körök.

Könnyebb áttekintés végett, de inkább azért, mert igy épitettem fel magamnak azt a forgalmi hálózatot, mely Havasalföldön megvolt, a vajdaságot három nagy területre osztottam. E területek Szeben és Brassó külön és közös érdekköreit adják.

a) Szeben érdekköre.

1. *Szeben* kizárólagos érdekköre a vajdaság nyugati nagyobb felére támaszkodik. Az első rész az Olt, a Duna és a Kárpátok által körülhatárolt terület. — A forgalom fővonala az Olt, mely a Vöröstoronyi szoroson át, Havasalföldet Szebennel köti össze. A balparti Oltu kerületből két helység vesz részt a forgalomban, Borviesti és Spin. Az Olt és a Kárpátok között csak Corjiu kerület van képviselve Corsorul, Musetesci és Stroesti községekkel. — A második rész Szeben és Brassó közös érdekkörébe esik, de csak a szebeni forgalommal kapcsolatos helységekből áll. Délen a Duna mellett Teleorman kerületből csak Serioastea (és nem Seroesci) szerepel. A középső Argesu kerületből emlitve van Corbeni, Martesti és Topologul. A Kárpátok lejtőjén Muscel kerületből szintén három: Barbatesci, Domnesti és Nuesoara. — A harmadik rész Brassó kizárólagos érdekkörében két kerülettel van képviselve: Buzau kerületből Bratoviesci, Griblesci, Kinen és Manastirea, Rimnicul-Sarat kerületből pedig Salatrucu Mare.[1])

b) A közös érdekkör.

2. Jóval fontosabb az a terület, melyen Szeben és Brassó együttes forgalmát szemlélhetjük. A két város külön forgalma inkább helységekre szoritkozik, az a rész azonban, mely az Olttól keletre az Argesu és Dimbovita mentén elterül, régi történelmi hely; a folyók mellett a

1) Hét helységnevet közelebbről nem tudtam meghatározni.

fejedelmek székhelyei épültek s ezek emléke összeszövődik azon városcsoport gyors fejlődésével, mely a Kárpátok szelidebb lejtőjén a királyság korában lett nagygyá. A vasúti fővonal ma is azon az úton épült, mely Brassót Havasalfölddel a Tömösi-szoroson át összeköti, de hovatovább érezhető lesz egy modern állam centrális ereje, mely Bukarestből e városokat egyenkint magához fűzi. Cimpulungulnak és Pitestinek külön vasútja van, az északi vonal pedig Ploestin át a moldva –berlini fővonalat kapcsolja be és vezeti a főváros felé. Nyugaton az Olt-mellék, keleten a Szereth nyugati partvidéke kapcsolódik e forgalomhoz. Ott Muscel kerületben Poenari (1500., 1530., 1542—3.), az Olt mellékfolyója, a Topolog mellett és Slatina, Prahova kerületben az Olt balpartján (1500., 1530., 1542—3., 1545., 1503. ki 845 frt. Brassóból). A Rimnicul-Sarat a hasonló nevü kerületben, szintén jelentékeny forgalommal. Ősrégi város,[1]) 1899. 13 ezer lakossal. Régi neve Rimnik (1500. $^{41}/_{88}$ 3,105·85 frttal, 1503., 1530., 1542—3.). A forgalom nagyobb része a középső részre esik. Északon Curtea-de-Arges,[2]) ma egészen jelentéktelen mezőváros Arges kerületben, a Vöröstoronyi-szorostól délkeletre, a Kárpátok déli lejtőjén, az Argesu folyó mellett.[3]) A bukaresti vasut végállomása és egy időben fejedelmi székhely. Ma a forgalom súlypontja inkább keletre, a fővonal felé, és délre, a sikságra költözött. Árúforgalma különösen Szebennel volt élénk (1500. $^{66}/_{182}$. 24,155·64 frttal; 1503. 1529 30., 1542—3., 1545.). Cimpolungul[4]) mezőváros és Muscel kerület székhelye a Kárpátok déli lejtőjén, egykor szintén fejedelmi székhely, mindig nagy forgalommal (1500.

1) M. D. V. 244—5. l.
2) M. D. III. 24. l.
3) Egykor virágzó püspöksége a magyar egyházhoz tartozott. V. ö. Karácsonyi János dr.: Az argyasi (argesi, ardsisi) püspökség Katholikus Szemle XIX. 1905. 557—62. l. és Pallas Nagy Lexikona II. 83—84. l.
4) M D. II. 483—93. l.

$^{58}/_{98}$ 1,919·80 frttal, 1503. $^{9}/_{9}$ nagykereskedő 73, 189·96 frttal és $^{32}/_{42}$ 75,469·76 frttal; 1529—30. 1542—5.). Pitesti[1]) az Argesu partján (1500., 1503., 1529—30., 1542—5.). Tirgovistea[2]) város Dimbovita kerületben a hasonló nevü folyó mellett, ma kerületi, 1383-tól sokáig fejedelmi székhely (1500., 1503. nagyban $^{11}/_{11}$ 5,090·24 frttal és kicsinyben $^{33}/_{33}$ 8,548·30 frttal; 1529—30., 1542—5.). Bucuresti, ma Románia fővárosa a Dimbovita mellett, már a XIV. században fejedelmi székhely, az Argesu és Dimbovita folyamvidék egész kereskedelmének forgalmi központja (1500., 1503., $^{9}/_{9}$ 3,468·46 frttal; 1529—30., 1542—3., 1545.).

c) Brassó érdekköre.

A nyugati csoport.

3. A harmadik terület azon helyeket foglalja magában, melyeken csak Brassó kapcsolatát tudjuk kimutatni s itt ismét vissza kell térnünk a szebeni érdekkör legnyugatibb részéhez, melyet az Olt, a Duna és a Kárpátok határolnak. Brassó forgalma oly kiterjedtnek látszik, hogy e kevésbé forgalmas területen is 16 helységgel tartott fenn kapcsolatot. Az alsó-Olt középső folyása mellett, a magyar határ és Slatina között Vilcea kerületből Armasesti (és nem Armesci; 1543.) és Bladeni (1543.) ismertek; Oltu kerületet képviseli Buska (1543.), Cornatelu (1542—3. 1545.) és Mircesti (1503); Romanatit, és itt az Olt jobb partja és a Duna által befogott szögletre lépünk, Arsita (1542.) és Arcesci (1529. 1542—3. 1545.), a Duna mellett nyugat felé haladva, Doljiu-t Garlicze Dunasziget (1542) és Potelul (1542); a legnagyobb kerületet, Mehedentit, amely Orsovánál végződik, Bodeni (1542—3), Bresti (1543.) és Brovest (1530.) közvetlenül a Kárpátok alatt Corjiu (Gorj) kerület fekszik és helységei közül Iliesti (1543), Schella (1542—3), Stefanesti (1545.) és Targu-Jiu (1545.), a kerület mai székhelye, ismeretesek. — Talán legmozgalmasabb volt az élet

1) M. D. IV. 735—6. l. 2) M. D. V. 610—2. l.

a középső vidéken, melyen a két város együttes forgalma is a legnagyobb volt. Kiterjed e forgalom a Duna vonaláig, de minél inkább közeledünk a magyar határ felé, annál intenzivebb. A legdélibb kerületek, Teleorman Bobotestivel (1543.) és Voivodestivel (1503.) és a Vlasca-terület Beyoresttel (1545.) is képviselve vannak, de Dimbovita, Arges, Muscel és különösen Prahova sokkal inkább vezetnek, mint Erdélyben a Bárczaság és a Szászföld. Arges kerületet 10 helység képviseli: Albanesti (1503. I. 1,224·20 frt. II. 88 frt.), Bogdan (1543.), Cerbul (1545.), Garcea (1545.), Hintesti-Zmeura (1542.), Nanasesti (1545.), Nemtesti (1529. 1542—5.), Pruntul-Comenei (1543.), Slatioara (1542.) és Toplita (1545.). Muscelből 12 helység ismeretes: Albesti (1529.), Berevoesti (1542. 1545.), Bogatesti (1543—3. 1545.), Ciurea (1542.), Godeni (1542—3.), Leotesti (1545.), Leresti (1542. 1545.), Mataul (1543.), Muscel[1]) (1530. 1545.), Rucarul (1503. 1542—3. 1545.), Rusesti (1543.) és Suslanesti (1503. 1543.). Dimbovita kerületből: Boteni (1545.), Branesti (1543. 1545.), Brosteni (1529.), Capriora (1543.), Gaesci (1543. 1545.), Ghinesti (1543. 1545.) és Marcesti (1543.) A közeli Prahova kerületből 25 helység kapcsolata ismeretes: Brebul (1543.), Cimpina (1503. 1530. 1543. 1545.), Ciocenii (1545.), Cisla (1542.), Cocorasti-Mislii (1542. 1545.), Comarnicul (1542—3. 1545.), Filipesti (1530. 1542.)) Floresti (1503. 1530. 1543. 1545.), Gherghita[2]) ma egészen jelentéktelen helység Ploescitől délre, akkor a brassó-bukaresti kereskedelem nagy emporiuma (1503. $^{17}/_{17}$ 6,992·02 frttal; 1529—30. 1542. $^{47}/_{88}$ 1,898·80 frttal, 1543—5.), Ghitoara (1545.), Homoric (1542—3. 1545.), Lilesti (1545.), Margineni-Manastire (1543. 1545.), Mocesti (1545.), Ploesti[3]) (1545.), ma sokkal jelentősebb, Plopeni (1545.), Podenii (1542.), Prahova kerület[4]) maga (1543. 1545.), Scaeni

[1]) M. D. IV. 429—37. l.
[2]) M. D. III. 508—9. l.
[3]) M. D. IV 764—9. l.
[4]) M. D. V. 68—77. l.

(1543.), Slanicul (1542—3. 1545.), Teisani (1529—30. 1542—3. 1545.), Teleajenul (1503. 1529—30. 1542—3. 1545.), Tesila (1545.), Tirgsorul-Vechiu[1]) (1503. $^{27}/_{30}$ 15, 130·50 frttal; 1529. 1530. $^{56}/_{83}$ 1,062·80 frttal, 1542. $^{42}/_{76}$), Urlati (1545.) és Valenii (1529. 1442—3.) — A harmadik rész a vajdaság keleti részét Dobrudsa és Moldva határainál foglalja össze. Prahovával határos Buzau kerület, 7 községgel: Boldesci (1503.), Buzaul[2]) a hasonló nevü folyó mellett a kerület székhelye, a bukarest-moldvai és bukarest-brailai-galaczi vasút keresztezésénél igen kedvező fekvéssel (1503. $^{46}/_{67}$ 4,780·50 frttal; 1529—30. 1542. $^{24}/_{90}$ 1,769·60 frttal), Caloeneasca (1543.), Gorganesti (1529.), Istritza (1543.), Kukulesti (1545.) és Pogoanele (1543. 1545.) Ramnicu Sarat kerületből ismeretes Calugaresci erdővidék (1542.), Braila kerületből pedig Lepadatu Dunasziget (1545.) és a kerület székhelye, Braila[3]) (1503. $^{11}/_{13}$ 781·20 frttal; 1529 30. 1542—4.)

A moldvai forgalom.

A *moldvai* kereskedelem főhelyei már nem annyira távolság, mint földrajzi fekvés szerint helyezkednek el a nagy folyók és a nagy országútak mellett. E városok ma jelentékeny központjai annak az útnak, mely Bukarestet és Bukaresttel a Balkánt és a Keletet Berlinnel és a Nyugattal Magyarország megkerülésével összeköti. Akkor és ma egyaránt az elkerülés lehetősége adott e vidéknek fontosságot. A lengyel-török háborúkban a magyar határt nem lépték át, holott a háborúk súlypontja sokkal inkább nyugatra esett, mint Brassó és Besztercze hosszúsági vonala. Románia hosszan nyúlik fel észak felé. Folyói és útai is ebben az irányban feküsznek, városai pedig a szerint fejlődtek, a mint ezektől közel vagy távol voltak. Akkor és még igen sokáig, a franczia forradalom idején és rész-

1) U. ott 613—5. l.
2) M. D. II. 119—24. l.
3) M. D. I. 616—22. l.

ben 1878-ban is, csak hadi czélokra használták ki e kedvező fekvésü területet; Románia mai gazdasági élete és különösen az általa felállitott nagy ipari álmok nyerik ma itt legerősebb támaszukat. E vidék erős kereskedelme mélyen az új-kor elején gyökerezik, sajnos, hogy a beszterczei forgalomra részletes adataink nincsenek. Brassóval 1503. I. $^{32}/_{33}$ 1,788·20 frttal, II. $^{42}/_{53}$ 3,628·60 frttal, I. és II. 141 frttal, együtt $^{75}/_{87}$ 5,557·80 frttal. 1530. I. $^{5}/_{5}$ 138·40 frttal, II. $^{31}/_{37}$ 589·80 frttal, I. és II. $^{7}/_{13}$ 263·20 frttal, együtt $^{43}/_{55}$ 991·40 frttal. 1542. I. $^{13}/_{15}$ 361·40 frttal, II. $^{34}/_{35}$ 1,080 frttal, I. és II. $^{2}/_{4}$ 106·40 frttal, együtt $^{49}/_{64}$ 3,782·20 frttal.

Moldvából további megnevezés nélkül $^{25}/_{27}$ 1,644·00 frttal. — Moldva forgalmát két részre osztottam, a mint a régi moldvai fejedelemség ma is két területen, Romániában és Bukovinában és egy harmadikon, melyet forgalmunkban csak Reni képvisel, Besszarabia területén oszlik meg.

Románaii Moldva.

Romániai Moldva, a Szereth és Pruth folyók mentén fejt ki nagy forgalmat. A Szerethnek a Dunába ömlésénél van Galati,[1] ma élénk tengeri kereskedelemmel. A Szereth jobb partján Putna kerületből Anghelesci (1542.), Tecuciu kerületből Bonesti (1503., 1530., 1542--3.) és Nicoresti (1545.). E kerületben ömlik a Szerethbe a Berlad vize, melynek vonalán több forgalmi központ fekszik, Tutova kerületben Barlad (1503. $^{16}/_{17}$ 1,006·20 frttal, 1529 30., 1542—3), Lalesti (1543.) és Latesti (1545.). Vasluiu kerületben pedig Vasluiul[2]) (1530. $^{7}/_{10}$ 192·80 frttal, 1542—3. 1545.). A Szereth vonalára visszatérve Bacau kerületből Bacau (1503., 1530., 1543., 1545.), Floci[3]) (1503. $^{10}/_{12}$ 956·60 frttal, 1529—30., 1542—5.), Moinesti (1542 3., 1545.) és Tisesti (1545.) forgalmát ismerjük.

1) M D. II. 455—65 l.
2) M. D. V. 723—4. l.
3) M. D. III. 389—90. l.

Ettől északra Roman kerületből a székhelyet Romant,[1]) egy ősi moldvai várost, mely a Moldava és Szereth összefolyásánál ma is nagy szerepre van hivatva. A Moldava mentén felfelé halagva Neamtul kerületből szintén a székhelyet, mai nevén Manastirea-Neamtult (1545.) találjuk.[2]) A Szereth felső folyása mellett, közel az osztrák határhoz két területet találunk, Botosanit, Brebuestivel (1530.) és Dorohoiut Boldisorral (1530.). A Pruth mellett csak Jasi kerület van képviselve Comarna-de-Jos (1543.) és Cotnari (1545.) helységekkel és a fejedelemség régi székvárosával, Jászvásárral.[3])

Bukovinai Moldva.

Bukovinai Moldva forgalma is jelentékeny, bár csak 4 község van képviselve: Putna (1503. $^{4}|_{4}$ 291·60 frttal, 1543. 1245.), Rusi (1529. 1543.), Suceava (1503. $^{13}/_{13}$ 4,215·54 frttal, 1529—30, 1542, 1545.) és Tatarusi (1503. $^{7}/_{7}$ 382 80 frttal, 1529. 1530· $^{7}/_{10}$ 170·40 frttal. 1542.)

Törökország.

A *törökországi* forgalomról csak egy adatunk van Brassó és Nikápoly között (1529.)[4])

*

A természetes huszad.

A városi szabadalmak tették lehetővé, hogy a természetben lefizetett huszadárúk el nem adott részét a vidéken árusithassák; igy jelennek meg Szeben kereskedői Medgyes és Nagy-Enyed vásárain; az 1503. eladott brassói árúk értéke 1,003·20 frt volt.[5]) Ugyanigy értékesitik a város által beszerzett dolgok fölöslegét is.

Kereskedők védelme.

Sajátságos az az érzékenység, melylyel a város kereskedői érdekét oly hirtelen magáévá teszi. Amint a mező-

1) M. D. V. 264—7. l.

2) M. D. IV. 470—2 l.

3) U. ott 25—7. l.

4) A többi, mintegy 130 helység közelebbi meghatározása egyéb adatok hiányában nem volt lehető.

5) Qu. II. 174. l.

gazdaság legalsóbb foku termelésétől az anyagi művelődés magasabb és általánosabb körei felé haladunk, az érzékenység egyenes arányu növekedése kisér bennünket, a mi a pénzügyben éri el tetőpontját. A mezőgazdaság még magán viseli a falusi élet csendes, elvonult jellegét; az ipar a folytonos termelésben az emberi egyesülés erős szervezeteit állitja elénk; a gazdasági életnek az az ága, mely e kettőt a közlekedési eszközök segélyével mozgásba hozza, a kereskedelem már a soha nem pihenés jellegével bir. A város gondos szemmel kiséri kereskedő polgárait. Brassó lovaslegényét Segesvárig és Medgyesig eléjök küldi, mikor az ottani vásárokról visszatérnek.[1]) Oly esetek is ismeretesek előttünk, melyekben épen a kereskedelmi szabadság korlátozása miatt szász városok állanak szemben egymással.

Medgyes és Brassó viszálya

Mikor a medgyesiek a brassói kereskedőket a vásártól eltiltották, a brassói tanács az ügyet azonnal magáévá tette,[2]) küldöttei a vajdánál elégtételt sürgettek és a város csakhamar abban a helyzetben volt, hogy királyi levelet mutathatott fel, mely az Erdélyben kereskedést a brassóiaknak megengedi.[3]) Még két évvel utóbb is illő jutalommal gondoskodnak azokról, akik a vajda rendeletét a medgyesiek ellen kinyerték.[4]) Máskor a vásárra menők előtt városi lovasok siettek a vajda levelével, hogy az elárusitás engedélye megvan[5]); egy esetben az adóhátralék miatt elrendelt hivatalos árúlefoglalás nem volt foganatositható,[6]) egyesek hatalmaskodása pedig a legzavarosabb viszonyok között is orvoslásra talált.[7])

Üzleti értesültség

Az üzleti élet alapja a jó értesültség. Ezért a városok állandó kémszolgálatot tartanak a dunai országokban,[8])

[1]) 1545. Qu. III. 266—7. l.
[2]) 1535. és 1545. Qu. II. 423. 426. és III. 280. l.
[3]) 1536. Qu. II. 458—9. l.
[4]) 1538. u. ott 550—1. l.
[5]) 1533. u. ott 305—6. l.
[6]) 1529. Qu. II. 617. l
[7]) 1386. U. II. 604—5. l. — 1494 R. I. 165. l. — 1532. Qu. II. 262. l.
[8]) 1522. Qu. I. 412. l.

zavarosabb időben Buda felé is. Az első jelentésre Havasalföldre küldenek, hogy miért van elzárva az út[1]) és a küldetést egy héten belül megismétlik.[2])

Nem ritkák a kereskedelmi megbizások és közvetítések nem csak hivatalos[3]) hanem magán[4]) esetekben is. Megbizások és közvetítések.

Ennek a méreteiben annyira kiterjedt forgalomnak a városi hatóság, tehát maga a polgárság volt az őre. Már Nagy Lajos ahhoz kötötte szabadságait, hogy a használt mértékek igazak legyenek,[5]) Mária királynő pedig a visszaélés másik fajának, a csempészetnek akarta útját állani a tiltott árúk elkobzásával.[6]) Ez ellenőrzések jogán az egész kereskedelem jellege városi volt. A nagy czégek önállóan és testületileg[7]) a városi ügyek vezetésében állandóan részt vettek. Kereskedők gyakran küldettek az országgyülésre és a király elé a város képviseletében; nem egyszer kereskedők vezették azon küldöttségeket is, melyek a dunai vajdaságokban városukra kedvező szerződéseket kötöttek. A szerep, melyet a polgárság ezen osztálya betöltött, a vérkeringéshez hasonlóan a városi élet minden zugát átjárta és a helyi érdekekhez mérten majd a mezőgazdaság, majd az ipar, itt a dolgozó polgárság, ott a termelő és élelmező parasztság szolgálatába szegődött és egy adott pillanatban a kereskedő osztály állott azon egyoldalú rendszabályok mögött is, melyek a városi tanácsülésekből az idegeneket sujtották. Mikor a szabadság jegyében dolgozott, a szelid rendszabályoknak egész sorát alkotta meg. Koránt sem értették azonban e szabadságot akként, a mint azt királyi kiváltságlevél, vagy korunk irányeszméi érteni szokták. Az 1495. királyi rendelet, mely Brassót a havasalföldi kereskedőknek adott árusitási szabadságról értesiti,[8]) bizonyára

A kereskedő állása.

Kedvezmények és megtorlások.

1) 1545. jul. 18. Qu. III. 268. l.
2) Jul. 24. u. ott.
3) 1507. 1521. Qu. I. 183. és 329. l.
4) 1520. u. ott 258—9. és 266. l.
5) 1369—70. U. II. 336. és 348—9. l.
6) 1383. u. ott 573. l.
7) „Societas magna" Brassóban 1503.
8) R. I. 186. l.

nem tett kellemes hatást. Sokkal szűkebb értelműek azok a városi határozatok, melyek az engedékenység jegyében születtek. Igy Besztercze tanácsa 1412. elrendeli, hogy a családi használatra kivitt posztó után nem kell vámot fizetni,[1]) de csak az állandó szükségnek sikerült teljesen lerontani a szabad kereskedelem korlátait. Az 1534. rossz termés után Brassó megbizottja a városi pópával a havasalföldi vajdához siet, hogy minél több gabonát hozzanak be.[2]) Ezzel szemben a tilalom merevsége élénk ellentét, mert itt az anyagiakban élő polgárság az anyagiak védelmére vonul fel. A verseny elleni szervezkedés elébe tétetik a királyi rendeletnek is. A havasalföldi kereskedők beözönlésekor senkinek sem jutott eszébe az 1495. királyi kiváltséglevél; a medgyesi vásárról az ott levő brassói kereskedők körülményesen értesitik a város biráját, miként árulják az oláhok portékáikat[3]) s nem kételkedhetünk, hogy megtorló intézkedés következett. Ellenben az 1522. takarmányhiány idején a város az egész környéken őriztette a gabonakészletet s a bárczasági falvak lakosságát állandó felügyelet és zaklatás alatt tartotta.

A huszad. Rendes városi vám a behozott és kivitt árúktól adott huszad (vigesima), melynek fejében a kincstárba bizonyos, megegyezés szerint változó összeget szolgáltatnak be,[4]) részletekben is.[5]) A huszad beszedésénél alkalmazott hivatalnok a huszadszedő (vigesimator), a kit a város tart el, a kivel lehetőleg jó viszonyt akar fentartani és gyakran megvendégeli.[6]) Részletes kimutatást vezet, a huszadlajstromot. A városi huszadhivatal külön vámtelepet is állit fel, mint Brassó a törcsvári uradalomban a szomszédos havasalföldi forgalom lebonyolitására, e dependentia élén azonban csak

[1]) U. III 528. l.
[2]) 1535. Qu. II. 396. l.
[3]) U. ott 458—9. l.
[4]) 1532. a kanczellárnak fizetnek. (Qu. II. 242. l.), 1533. az erdélyi kamaraispánnak (u. ott 303. l.)
[5]) 1515. Qu. I. 186. l.
[6]) 1520. u. ott 271, és 273. l.

szolga állott.[1]) Viszont idegen vámhelyeken a város maga is vámot fizet, de ez alól a királyi kegy nem egyszer felmenti. — 1379. Drág Miklós a maga birtokán vámot szedett a kolozsvári kereskedőktől, mire Nagy Lajos felállitja azokat a vámtételeket, melyeket a kolozsvári kereskedőknek fizètniök kell.[2])

Visszaélések a vámszedésnél

A huszad állandó értéke mellett a vámpolitika egyoldalú eszközzé soha sem lett. Nem mintha e vámok az önkényes és szabadabb irányok befolyásától mentek lettek volna. A támadó és megtorló intézkedések akkor is gyakoriak és nagy részt a kiviteli tilalom és a behozatali cikkek külön megvámolása[3]) körül csoportositvák.

Egyoldalú vám-intézkedések.

Jövedelmező voltuknál fogva e vámok hatalmaskodásokra adnak okot. 1530. hasonló jövedelem szerzése végett a moldvai vajda Prázsmáron vámházat akar felállitani,[4]) a mi természetesen kisérlet marad.

Megkisérlem itt az árúforgalom tarifáját brassói adatok alapján összeállitani.[5])

Vámtételek.

A külforgalom külön vámtételeit részint királyi kiváltságlevelek és rendeletek, részint a vajdától megerősitett városi határozatok és szerződések határozzák meg. Nyu-

[1]) U. ott 86. l.

[2]) U. II. 308—9. l.

[3]) 1387. U. II. 615—6. l.

[4]) 1530. Qu. II. 188. és 190. l.

[5]) I. *súlyokban* 1 mm.: *8 den.* (ólom 1545. 1547. és ón 1543.), *8—16 den.* (faggyú 1543. 1545—6.), *12 den.* (ólomércz 1547.), — 2. font: *4 den.* (gyapjú 1542—3. 1545—7. 1550.), *8 den.* (ceta és csuka 1542—3. 1545—7. 1550; félszegúszó 1543; csukaikra 1543; csukaikra 1543; bőr 1542—3. 1545—7. 1550.), *12 den.* (ponty 1542—3. 1345—7 1550; pontyikra 1543.), *16 den.* (viza 1542-3. 1545-7. 1550; hering 1545-6; vizaikra 1543. 1545. 1547. és széna 1547.). — II. darabszámra: *1 den.* (cutes de panno 1545), *1—2 den.* (1543. 1545. 1547—50.), *2 den.* (25 db. kis szűcsbőr 1545. 1543.), *4 den.* (sertésbőr 1542—3. 1545—7. 1550; szalonna 1543. 1545—7. 1550). *8 den.* (tehén 1542—3. 1545—7. 1550.), *10 den.* (ökör u akkor), *16 den.* (vadkancza 1543.), *18 den.* (vadcsődör 1545.), *20—30 den.* (boroszlói szövet 1543. 1545.), *25 den.* (egyszerű isztamit 1547.), *30 den.* (zwickaui posztó 1543.).

gaton ez intézkedések a forgalom eltérő természete miatt hiányoznak.

Talán a távolság nagy volta miatt királyi rendelet szabályozza a szebeni kereskedők bécsi és csehországi vámjait,[1]) a keleti részen ellenben az egész kereskedelmet a szászság maga intézi. Már az 1368-ban kötött kereskedelmi szerződések a kölcsönös forgalom szabadságát Havasalföld és Moldva piaczain kellőképen biztositották.[2]) Jóval fontosabb azonban az 1412-ki nagy tarifareform, melynek munkálatai a moldvai piaczot illetőleg Beszterczében, a havasalföldi forgalomról pedig Brassóban folytak, az előbbi május 21., ez szeptember 27. Stibor erdélyi vajda szentesitése alá került. E tarifa részletesen kiterjeszkedik a nyers termények, állatok és szövetek forgalmára, de a kezdet nehézségei mellett épen az általános pénzügyi átalakulás korában jött létre és hamar javitásra szorult. Egy század mulva a vámtételek már egységes mértékben és pénzen nyugosznak és jelentékenyen emelkedtek. Feltehetőleg felsőbb meghagyásra és lehető legjobb szakértők bizatnak meg a belföldi kereskedelem érdekében azzal, hogy az általuk lebonyolitott forgalomról tarifarevisio végett jelentést tegyenek. Szeben elesik e megbizástól. Nem mintha Szeben kereskedő osztálya akár befolyás és gazdagság, akár üzleti kiterjedtség dolgában egyéb városok mögött maradt volna, hanem az intézkedés egyenesen arra mutat, hogy a revisiot a kormány komoly megfontolás tárgyává tette és a helyi vélemények alapján a legapróbb részletekig el akar menni. Igy ülnek össze Brassó és Beszterce polgárai a tarifatervezet megvitatására. A tanácsosok között is vannak kereskedők, a kik nap-nap mellett érte-

A keleti tarifareform.

[1]) 1370. U. II. 338. l.

[2]) Jan. 20. Havasalföld, jun. 22. Moldva nyílik meg (u. ott 306—7. és 315. l.).

sülnek a forgalom természetéről és maguk is átélik a nehézségeket, melyekkel keleti piaczokon az erdélyi kereskedőnek meg kellett küzdenie. A tételek magas foka mutatja, hogy az egész javaslat az erdélyi kereskedelem védelmét tartja szem előtt.[1])

[1]) E jegyzetben ducatus mindig a havasalföldi tarifa tételeinél fordul elő, a moldvainál garas és denár. *Fűszer* után a havasalföldi tarifa harminczadot szed, a moldvai pedig 1 bál (lapis = 25 font) bors és gyömbér után fél frtot. Egy hordó *bor* után 6 duc. A *szarvasmarha* vámja 3 duc. és 2 den., a behozott nyergeletlen *lóé* 4 den. és 6 duc, a kocsiba fogott lóé 1 duc., a lovas emberé szintén. A *sertésé* 2 duc., vagy 1—28 drbig 1 den., 28—30 db. után 1 db.; 1 *juh* 1 den., 28—30 db. után 1 db, *ürü* 1 duc., 1 font *faggyú* 4 den., 1 font gyapjú 4 den.; a *bőrök* közül csak a szarvasbőr esik vám alá, darabonkint 1 duc.; 1 edény *méz* 12 duc.; 1 mm. viasz 12 duc. A moldvai tarifánál 30 drb., a havasalföldinél 1 kocsi *hal* után adnak 1 halat; 1 vég *gyapot* 2 den. A *posztók* közül végenkint: kölni 12 duc. és fél frt, lengyel 6 duc. és 11 den., ipri 32 garas és 2 „ducatus cum 4 ducatis,“ franczia 20 cum 4 ducatis és lobeini (Lewlensis) 24 garas és 18 duc.

V. FEJEZET.

A pénzügy.

1. Pénzügy és pénzgazdálkodás A polgár és a pénz. Királyaink pénzügyi politikája és a városok. — 2 A pénzérték. Agio és hamis pénz. Pénzváltás. Városi fizetések és napidíjak. Kölcsönforgalom és fizetési megbizások. Pénzkezelés. — 3. A helyi befektetések fedezése. A procuratori költségvetés tételei; építkezések, fizetések, városi védelem. A villicusi költségvetés jellege. A városi adó kivetése, beszedése és nemei. Királyi és helyi adók. A villicusi költségvetés fedezete. A huszadjövedelem. Pénzügyi számadások.

Pénzügy és pénzgazdálkodás.

AZ anyagi művelődés utolsó fokán állunk. Mind az a szám, érték és fogalom, a melyet polgári kéz teremtett, a minden anyagi egységében, a pénzben áll előttünk. Gazdagság, fény és hatalom van e fogalomhoz kötve. Felhalmozása és befektetése azon utakat mutatja meg nekünk, melyeken polgári izlés és polgári akarat a maga nagy czéljait felállitotta.

A pénz társadalma sajátos társadalom.

A polgár és a pénz.

A hűbérúr, de a hűbériségtől kevésbé befolyásolt társadalomban is az uralkodó és főúr ingatlannal kötelezi le azt, a kinek szolgálatára szüksége van. A hűbéri társadalom alapja a lekötelezettség, és addig él igazán a rendszer, a mig azt őszintén megtartják. A város nem kötelez le senkit. Megfizeti a maga emberét és végeredményben megfizeti az államot és megfizeti a királyt, mert a polgári társadalom alapja az anyagi kiegyenlités és addig él igazán a rendszer, a mig az lehetővé lesz. Mindent, még a politikai előnyöket is pénzzel értékeli. Ha reprezentálni akar, igazán csak aranyával és drágaságaival teszi azt,

egészen addig az utolsó mozzanatig, hogy megválasztásakor a plébános is pénzt dobál a nép közé.[1]) Innen az ideges reszketés, mikor fizetett kémei hirül hozzák, hogy török csapatok közelednek és mikor Erdélynek az idegennek hódolás és önmaga között kellett választania. 1534. Gritti tábort ütött Brassó mellett. A rendek első kötelessége a fegyverrekelés, de Brassónak a békére szüksége van, s mert az ellenállással nem biztositható, egyelőre semmit sem tesz ; alig két hét alatt 4000-nél több kenyeret, közel félezer baromfit és ötödfélszáz akó bort küld a táborba, a két vezérnek elnézés végett 6 ezüst kupát, melyek értéke 469·56 frt, ma közel tizezer korona. A támadás második fázisa a székely ellenállás. Az első hirre aug. 17. városi lovas siet megnézni, csakugyan felkelnek-e ?[2]) Másnap már az egész Bárczaság együtt van és Szent Istvánnap éjszakáján a brassói tanácscsal együtt megbeszélik a felkelés ügyét. Éjnek idején újból két lovas indul a Székelyföldre.[3]) Csak most küldenek a segesvári szászokhoz, hogy az ottani tanács tervez-e felkelést,[4]) Medgyesre, hogy az ott tartózkodó 3 brassói polgárt hazahivják, mert általános felkelés lesz és Havasalföldre, mert a vajda betörési tervéről is hallottak.[5]) A város a behordott gabonát megőrleti[6]) és szinte napok alatt talpra áll a szászok kontingense ágyúkkal együtt. Műszaki szervezés és pénz, ez a kettő uralja már a városi hadjáratot. A pénz is fejezi be a harczot. A prázsmári biró a brassói tanács elé jön, mert elesett a fia és fájdalomdijat kap, a zászlótartó pedig borravalót;[7]) a tordai országgyülésre követség indul, a melyre 3 hét alatt közel 3 ezer koronát költenek. Erdély békéje fel volt dúlva, de a városé nem. Ez a viszony a polgárság és a pénz között.

[1]) 1536. Qu. II 441. l.
[2]) U. ott 364. l.
[3]) U. ott 364—5 l.
[4]) U. ott 365. l.
[5]) U. ott 369. l.
[6]) U. ott 366. l.
[7]) U. ott 373. l.

Királyaink pénzügyi politikája.

Ha a nemzeti párt tartósan és igazán erőre jut, erősebb támaszt a szász városoknál alig talál, de siettek ezek az első alkalmat megragadni, ha Ferdinánd előtt hódolatukat bemutathatták, mert Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás alatt a korona fényét és erejét igazán érezték és értékelni tudták és azt szemmel láthatólag, a Habsburg-ház volt hivatva betölteni. Közjogi vitákban alig vett részt a város, mert maga is vitákat folytatott, melyek a gazdagság és hatalom magas fokára emelték. A tanácsban voltak iparosok és kereskedők, szőllők és szántóföldek tulajdonosai és gazdag magánemberek, de a pénzügy volt vitáik vörös fonala. E városok alakulása oly időre esik, melyben a municipalismus már fontos tényező volt és a nyugati polgárosodás a terménygazdaságot pénzgazdasággá alakitotta. Nagy Lajos jóslélekkel vezette az erdélyi polgárságot az olasz piaczok felé; Zsigmond a német kapcsolatot emelte fel, Mátyás mind a kettőt s itt is nyugati minták után bontakozik ki azon elsőrendü kulturművelet, amely a városi élet minden részében vezetni fog, a pénzgazdaság. Csak a viharok, melyek az ország fölött szakadatlanul és folyton növekvő erővel átvonultak, okozták, hogy e fejlődés csonka maradt. A nagy királyok után nem volt uralkodói akarat, mely a nemzeti polgárság eszméjével csak rövid ideig is, együtt érzett volna és az egész Nyugat, amely a maga mintájára épité Szeben utczáit és vezette a beszterczei tanácsot, nemzeti polgárságaival és azokon felépült nemzeti birodalmaival egyre távolodott. — Honterus reformjában e polgárság utoljára érez együtt a nyugati nagy polgársággal, de először gondolkodik és tesz a magyarság nélkül. Két ellenérték áll előttünk e korszak határain: a városok a nemzeti királyság alatt és azután. Amott a virágzás, mikor a gazdálkodás eszközei még kezdetlegesek voltak: itt a bénaság, mikor a finomabb és a kecsegtető pénzgazdaság már vezetni készült.

E sorok néhány évet mutatnak be az átalakulás idejéből és híven akarják rajzolni a fényt, mely még megmaradt s az árnyékot, melyet a jövő előre vetett.

*

Nincs hívebb tükre az állam és nemzet életének, mint maga a *pénz*. Helytelen azt hinnünk, hogy a városra alig állhat ez, mert a pénz a központi hatalomé. De a Jagellók alatt a királyság ereje megszünt s utánok a háromfelé szakadás következett. Bármennyire állandó is a szászság magas szinvonala, ez adatok idején a züllés már ott lebegett a meg-megszakadó polgári munka fölött. Nagy Lajosnak pénz kellett és erejét adta érte; nevéhez füződik a czéhreform, a romániai piacz megszerzése és a kereskedők védelme nyugat felé. Mátyás abszolut törekvései mellett is a polgárságra támaszkodott, mint XI. Lajos franczia és Ferdinánd spanyol király. A Jagellóknak ellenben pénz kell és semmit sem adnak érte,[1] az ellenkirályoknak is pénz kell és semmit sem tehetnek érte. A polgárság már önmagát tagadja meg, mert a végzett munkát rossz pénzzel fizeti, tehát kiegyenlités nincsen. A patriciusok pompában élnek és arany kupából isznak, de arany és napi érték hova-tovább távolodnak egymástól és nem igen van hűbb képe a Jagello-gazdálkodásnak, mint az agio[2] következő adatai: 1507. és 1512. 100 frtért 110 frt,[3] 1518. 112.[4] 1522. és 1530. 114.[5] 1532. 128.[6] és 1540. már 140.[7]

A pénzérték.

Agio és hamis pénz.

1) 1524. Brassó a király levélbeli meghagyására 20,000 frt. királyi adóból 4,920 frtot fizetett ki idegeneknek.

2) Pecunia addititia, auffgab, auffgelt, superadditio asparorum. (Qu. I. 183. és 197. l.).

3) U. ott. In moneta flor. 20 facit asperis flor. 22.

4) U. ott 221. l.

5) U. ott 533. l. és II. 200. l.

6) U. ott 528. l.

7) U. ott 691. l.

Mikor az adót beszedik, hemzseg a hamis pénztől.[1]) A város maga sem tudja, mit tegyen. Hol visszaadja,[2]) hol a biró veszi át és a megfelelő összeget maga teszi le,[3]) vagy megbizást kap annak átolvasztására[4]); máskor a tanács maga hivja el a város vegyészét, hogy olvassza ki és hozza vissza – a rezet.[5])

Helyenkint előfordul még, hogy súlylyal mérik a pénzt, de inkább a mérés maga,[6]) mint a súlyra emlékeztető nevek. A forint és vele a tizes pénzrendszer már korán használatba jött s a márka csak abban a szertartásos számadási tételben fordul elő, melyet a lezárás előtt, karácsony után szoktak bevezetni, hogy a villicus márkája 4 frtot ér. Különben az egész pénzkezelés egységes, akkor modernnek nevezhető alapon nyugszik.[7])

Pénzváltás. A pénz érvényben tartása maga után vonja a *beváltást*. A »magyar pénzre« váltás,[8]) a mint a források nevezik, átlag 10%-os kamarai haszon levonása mellett[9]) Budán[10]) történt. Hogy a havasalföldi kereskedők a magyar pénzből

1) Moneta adulterina (1526. Qu. I. 637. l.) mala et adulterina (1514. u. ott 202. l.), mala (1534. Qu. II. 332 l.), asperus malus (1536. u. ott 433. l.), ignitus (1520. Qu. I. 272. l.), pecunia eiectitia seu adulterina (1533. Qu. II. 297. l.).

2) U. ott.

3) 1526. Qu. I. 637. l.

4) 1536. Qu. 433. l.

5) 1534. U. ott 332. l.

6) 1509. és 1520. Qu. I. 190. és 267. l.

7) Márka = 2 arany frt = 4 frt; 1 frt = 50 asperus = 100 denár; 1 ferto = 1/4 frt = 25 den. (R. I. 1. és 16. l.); 1 márka = 80 grossus (U. II. 89. l.) = 400 denár (u. ott 482. l.). Egyéb fajok: moneta antiqua (1550. Qu. III. 545. l.), vetus (1546. u. ott 347. l.), pecunia vetus (u. ott 540. 542. l.), moneta alba (u. ott 565. l.). denarius novus (1468. R. I. 20. l.); in auro, in golt, aranypénz (1505. 1546. (Qu. I. 177. és III. 347. l.), rézpénz, am Kopffer (Qu. I. 177. l.).

8) Moneta Hungara, hungrisch moncz, ungrisch monicz, Ungrisch muncz 1503. 1506. és 1510. Qu. I. 174. 180. és 192. l.), pecunia minuta Hungaricalis (1520. u. ott 293. l.) Concambiare, czerungk (Zehrung u. ott 187. l.), permutatio (R. I. 162. l.)

9) Aufgelt (Qu. I. 177. l.); beváltott összeg 1503. 632 garas (u. ott 174–5. l.), 1505. 351 frt. (U. ott 177. l.), 1507. 730 frt. (u. ott 183. l.), 1516. 550 frt. (u. ott 176. l.) 1534. 200 arany frt (Qu. II. 363. l.).

10) 1505. Qu. I. 177. l. és R. I. 162. l

is nagyobb készlettel rendelkezzenek, beváltás végett a szász városokba jönnek.[1])

10% rossz pénz[2]) és 10% kamarai haszon a pénzgazdaság állandó veszedelme. Brassó 1525. 4,305·80 frt. adót fizetett a Bárczasággal együtt; ebből 947·28 frt hamis és a király külön jövedelme, a mi napjainkban egyetlen városnál 20 ezer korona veszteség.

A kiegyenlités elvéből következik, hogy az állandó szolgálatnak megfelelően a jutalmazás is állandó legyen. A *rendszeres fizetést*, annak a szolgálat természete szerint való eloszlását és a fizetési rangsort a város alkotta meg. Uralkodók és főurak az állandó jutalmazást a birtoktól elválasztani nem tudták s az egész önkényes maradt. Ezzel ellentétben a városi rangsorban mindenkinek megvan a maga helye s az önkényes változtatás mindig kivételes. A polgári demokráczia bárminő értelmezésénél sem szabad felednünk, hogy a szolgálat és társadalmi állás szerint e helyen is az egyenlőtlenség uralkodik. Az egyenlőség elvét nem a fokozatokban iparkodnak elérni, hanem az által, hogy e fokozatok az emberi foglalkozások legkülönbözőbb nemeit összefoglalják. A káplán és a halastó őre, a deszkavágó és a városi hivatalnok, a tanitó és kürtös egyszerre jelennek meg fizetésükért, szembeszökő példát adva arra, hogy az anyagi világ az egész életet az anyagi egység alapján akarja berendezni. Brassóban a fizetés legmagasabb fokozatát (évi 50—41 frt.) az orvos, az iskolamesterek és a város jegyzője foglalja el;[3]) a II. fokozatban (40-31 frt.) áll a műszaki védelem vezetője, az ágyúmester;[4]) a

Fizetések.

[1]) 1503. Qu. I. 175. l. egy cimpolungi ember Brassóban 200 garast új dénárokra vált egy brassói polgár jótállása mellett.

[2]) 1533. 728 frt hivatalos pénzből Brassóban 85·76 frt., azaz 11·78% volt a hamis pénz (Qu. II. 297. l.)

[3]) 50 frt. physicus, 50 és 48 baccalaureus scholasticus (1521. 1524.); 40: organista (1520—50.) és notarius (1520.)

[4]) 1523.; 28. (1523—4.) 20. (1520-2.) és 16. (1522—3.).

III-ban (30—21 frt.) a tanitó[1]) és a kapuk őrei;[2]) a IV-ben (21—10 frt.) a városi védelem egyéb vezetői, a balistarius,[3]) a politor armorum,[4]) a trombitás,[5]) végre az V-ben (10 frt.-ig), csak a tolmácsként segédkezni szokott pópa tétele áll.[6]) Szükséghez képest alkalmazták és fizették az iparosokat. E rangsor azt mutatja, hogy a polgárságot két eszme tartja kötve, a munka szabadságának védelme a hadiszempontok előnyomulása által és a kulturális szinvonal emelése a tanférfiak állandó alkalmazása által; a fizetés egyértelmű azzal, hogy a katona és tanitó minden vágyával a városhoz van kötve, mely szolgálatait jutalmazza, de mulasztásait is bünteti, mert az egyoldalú eljárás a kiegyenlitést megakasztja.[7]) — A fizetést negyedévenkint (angaria), a kapuőrök pedig szombaton kapják. A fizetési előleg nem ismeretlen[8]) és van rá eset, hogy a procuratorok később fizetnek, mert kifogyott a pénzük.[9]) Más esetekben a fizetés közvetve, sőt kétszeres közvetitéssel történik. Pl. a procuratortól fizetett iparos szivességet tesz a városnak, de a speciális esetek a villicus ügy körébe tartoznak; ekkor a jutalmazás átutalványozással történik.[10]) Nem ritka a fizetés természetben kiutalása sem.

Jutalom és borravaló.

Az állandó javadalmazás mellett mindig nagy szerepet vitt a *jutalom* és *borravaló.* A várostól kiküldött polgárok illetéket kapnak, naponta átlag 25 denárt[11]) a városi alkalmazottak 8,[12]) a szolgák 4,[13]) a szakács 3[14]) denárt. A biró, ha a kiküldöttek között van, semmit sem kap, hanem az

1) 24 frt. (1520—3.).
2) 23·92 frt. (1520—50).
3) 20 frt. (1520—2. 1524.).
4) U. annyi (1520.)
5) 1522. 16 frt, 6 köböl buza s egy ruha. (Qu. I. 477. l.)
6) 6 frt (1520.)
7) 1522—3. a brassói procuratorok visszaveszik a fizetést a hanyag kapuőröktől, (Qu. I. 375—6. 479. l.); fizetés megvonása 1532 (Qu. II. 243. l.).
8) 1524. u. ott 571. 581. l.
9) 1523. u. ott 403—4. l.
10) 1520. u. ott 234. l.
11) 1549. Qu. III. 539. l.
12) 1530. 1549. Qu. II. 250., III. 556. l.
13) 1550. u. ott 568. l.
14) U. ott 562. l.

Istentől várja a jutalmat.[1]) 1550. a kifizetett napidíjak értéke Brassóban 3 ezer korona körül forog. A hűséges szolgálatot és a városi munkák felügyeletét[2]) is jutalmazzák.

A pénzforgalommal lépést tart a *kölcsönforgalom.* Magánosok egymás között, magánosok a városnak és viszont, a város polgárainak és alkalmazottjainak és a városok egymásnak: e mozgás maga érdekessé és szövevényessé teszi a városéletet. Nem szabad hinnünk, hogy e számok ridegek és unalmasak, mert az értékek hullámzása élő közösségekkel és élő emberekkel kapcsolatos. A magán embertől, a ki a polgári szervezetek minden biztositása mellett idegen pénzre szorul, a legnagyobb élő közösségig, a mi a városban elképzelhető, a városig, a melynek hirtelen pénzzavara sokszor több világot vet a korra mint sok esemény. Első sorban a biró siet a szükséges összeget fedezni,[3]) azután a vagyonosabb polgárok sietnek a közösség támogatására.[4]) A dependentiák pénzkezelése több kivánni valót hagyott maga után. A törcsvári uradalom vezetősége bizonyos időben mindig megjelent kisebb kölcsönökért,[5]) de a visszafizetést aránytalanul lassan kezdi meg.[6]) Az odaadó polgárság visszakapta ez áldozatokat a szegények és árvák felsegitésében és azokban a kölcsönökben, melyeket a tanács igen sokszor az utolsó kapuőrnek is szivesen adott.[7]) A tartozásoknak külön számadáskönyvük volt, a registrum debitorum.[8]) A kölcsönhatáridő esetről-esetre változik.

Kölcsönforgalom.

Gyakoriak a *fizetési megbizások is* úgy a magánosok, mint a város részéről, aránylag nagy összegekben.[9])

Fizetési megbizások.

[1]) U. ott 568. l.
[2]) 1530. Qu. II. 239. l.
[3]) Brassóban 1536. 764, 1539. 400 frttal (Qu. II. 433. és 604. l.)
[4]) 1530. nyolczan összeadnak 223·20 frtot (u. ott 236. l.)
[5]) 1520—1. Qu. I. 258—9. 371. l.
[6]) 1532. Qu. II. 237. l.
[7]) 1520. Qu. I. 227—8. l.
[8]) U. ott több van közölve.
[9]) 1523—6. Brassóban 8 üzletet bonyolitottak igy le 5 ezer korona átlagos érték mellett (u. ott 478. 546. 564. 594. és 638 l.).

Pénzkezelés.

A *technikai kezelést* illetőleg a város a pénzt szekrényben (ladula) tartotta, mig az elszállitás zacskókban (saccus, sacculus) történt.

*

A városi pénzügyek egységes vezetését a gyors fejlődés egyre nehezebbé tette s megosztásában annak külső természete lett irányadóvá. A belső életre vonatkozó intézkedéseket, a fizetéseket, a közmunkák és a helyi védelem vezetését a procuratorokra bizták, mig a külső kapcsolatok fentartása, főleg az adó és reprezentálás a villicus jogkörébe tartozott.

A közmunkák köre.

A közmunkák terén első sorban a város alaki felépitése és terjeszkedése jön számitásba. A magánépitkezéstől eltekintve a város anyagi[1]) és szellemi,[2]) társadalmi[3]) és kormányzati[4]) szükségleteket egyaránt ki akar elégiteni s e munka arányait a költségvetés kellőleg elénk állitja.[5]) A folytonos tervezés[6]) és javitások az épitőiparosok nagy számát ide kötik s az egész épitkezésben a kőművesek és ácsok viszik a vezető szerepet.

A procuratori költségvetés.

A pénzügyek kettéválasztásából következtethetjük, hogy az épitkezésben az autonom rendelkezés különös kifejezését látták s a külső kapcsolatok természetét sok esetben a belső fejlődés szabta meg. Ezen a réven foglalhatjuk össze a *procuratori költségvetést. Procurator* a számadások leg-

1) Utcza- és hidjavitások, malmok és gabonaraktárak (Brassó 1547.) épitése.

2) Templom- és iskolajavitások és könyvtár épitése. (Brassó 1547. 465·69 frt.)

3) Kórház (1547.) lupanar (1520. Qu. I. 227. l.) és fürdőépités, csatornamunkák és vizvezeték.

4) Falak, bástyák, kapuk és középületek.

5) Brassóban 1534.833 frt., 1547. 1.283·72 frt. és 1548. 1,072·24 frt.

6) A város felmérése (1521. Qu. I. 339. l.).

régibb adatától kezdve minden városban kettő van, a kiket évről-évre választanak, de a megbizás idejét különös kedvvel soha sem korlátozták.[1]) Költségvetésük fedezetét a birótól és a polgárságtól,[2]) a városnegyedek adójából,[3]) kölcsönökből[4]) és eladások útján[5]) nyerik, hogy a mérleg lehetőleg többletet mutasson, a mi az átszámitás nehézségét okozza. Három nagy tételcsoportot látunk e számadásokban. Legfontosabb a *középitkezés;* ezeń nyugszik minden és ennek révén kerül ide az egyes épületekhez kötött állások (kapuőr, városi tanitó) *fizetése,* valamint az egész felépités *védelmi* költségei, bár a hadügyi kiadások nagyobb és politikai jellegű része a villicus hatásköréhez tartozott. Zsoldosok fogadása és élelmezése, csapatok felállitása és expeditiók szervezése a törökök, a lázadó székelyek, vagy a betörő oláhok ellen, a csapatok felülvizsgálása és egy kiterjedt kémrendszer fentartása a város határain kivül és különösen a vajdaságok felé, ezek a villicus-budget tételei. De az általa fizetett őrszolgálatok mindig csak időlegesek és ad hoc megbizások, mert a helyi rendelkezés a procurator joga. A fizetéseket, katonai épitkezéseket és állandó katonai szükségleteket (gyakorlatok költségeit) »a biró és a polgárság megbizásából«[6]) a procuratorok fedezik. Brassóban három kapuőr van alkalmazva heti 1·38 frttal. Fizetésük szombaton[7]) és mindig az első helyen történik; egyszer csak őket fizették ki, mert a procuratoroknak nem volt több pénzük a heti szükségletek fedezésére.[8])

Építkezések.

Fizetések.

Védelem.

[1]) 1520—6. Brassóban 14 esetben 10 procurator szerepelt, 1 évig 7, 2 évig 2 és 3 évig 1.

[2]) Qu. I. 226. l. 1520.

[3]) U. ott.

[4]) U. ott.

[5]) U. ott 227. és 400. l.

[6]) Qu. I. 242. l.

[7]) U. ott 403. l.

[8]) U. ott 404. l. — 1523. e csoportok aránya Brassóban: őrök 71·76 frt., fegyvergyakorlatok 7 frt, fegyverszükséglet 55·90 frt. és iparszükséglet 75 frt. 1550. a zsold és begyakorlás költségei 291·01 frt., a katonai épitkezéseké 72·98 frt., fegyver és ellátás 369·59 frt.

A procuratori költségvetés, vagy a mi ezzel egyenértékű, a helyi befektetés egy másik költségvetés kereteitől függ, a mely a várost egyetemlegesen kifelé a szászságban és az államban képviseli.[1])

E szerint a város kétféle katonaságot ismer, a védőt melyet saját polgárai alkotnak, a melynek a városon kivül összeköttetése nincs, és a támadót, melyet királyi parancsra állít és a központi kormány rendelkezésére bocsát. Ez utóbbi az egyik kapcsolat város és állam között; a másik a központi kormányzat városi vonatkozásai, a harmadik a városi expansiót támogató eljárások a kereskedelmi szabadalmak révén. E három kormányzati csoport alkotja a *villicus* egyetemesebb és fontosabb jogkörét. A katonai kiadások a XV. század közepétől az első helyen állanak, 1526. után a városi gazdálkodást már alapjában fenyegetik. A nemesség hanyatlásával a királylyal fennállott kapocs szoros szövetséggé alakul s a királyi védelem ellenértéke az *állandó adó.*

A villicusi költségvetés.

Természetes adó.

A terménygazdálkodás idejében az adót természetben

[1]) Procuratori költségvetés Brassóban 1520—6. *I. Bevételek:* 1. a várostól felvett pénz 3,385·38 frt., (1506-26 23,407·35 frt.), 2. malmok illetéke 38·50 frt. (1506—26. 1,748·58 frt és 2,338 köböl buza, 3. városnegyedek illetéke 2,247·41 frt. (1506—26. 1.198·72 frt), 4. eladásból 2,452·60 frt. 5. kölcsön és megtérült összegek 628·46 frt. 6 házadó 57·34 frt. 7. tizedek 312·34 frt, 8. visszavett fizetés 6·72 frt. 9. maradékok 10·32 frt. 10. bor illetéke 210·74 frt. (1506—26. 2,861·98 frt., 1527—40. 1,515·94 frt.). 11. őrzési dij 5·94 frt. Egyéb évekből: méhsör illetéke (14·99 frt. 1506—26.), sörilleték (1506—26. 882·06 frt.; 1527—40. 133·19 frt.) és az eladott halak ára (1536—40. 205,12 frt.). — *II. Kiadások:* 1547—50: középületek épitése 976·74 frt., falak és tornyok 198·93 frt., kapuk 141·18 frt., malmok 311·73 frt., fürdők 571·11 frt. és csatornák 314·20 frt; kutak és vizvezetékek 644·08 frt, utczák gondozása 24·56 frt., épitő anyag 518·80 frt. és szerszám 115·77 frt.; fizetés és borravaló 2,156·55 frt, katonai kiadás 559·92 frt *III. Együtt:* 1545—50· pénzügyi években procuratori bevétel 17,181·80 frt., kiadás 16,779·60 frt., a többlet 402·20 frt., az egész forgalomnak csak 1·18%-a.

fizették;[1]) még 1533-ból is van adatunk, hogy a királyi adót sáfrányban kell befizetni.[2])

Adókivetés. Az adót királyi rendelet[3]) vagy országgyülés határozza meg, a vidékre a város és a vidék tanácsa veti ki, Törcsvár tartozékaira a két várnagy.[4]) A kivetés házak[5]) és telkek szerint történik. Az 1541. máj. 11-diki brassói házbecslés szerint ott 247 ház és 73 udvar, telek és kert volt összesen 23,018 frt, ma közel félmillió korona értékben.[6]) A házakra kivetett adó nagyság szerint változik.[7]) Az adókivetés érdekében többször rendelnek el népszámlálást,[8]) rendesen királyi rendeletre. A város és a falvak egyenlő házcsoportokra oszlottak s az egység neve domus numeralis, a kivetés mindig e szerint történik. Az átlagos kivetési öszszeg 2—20 frt, de néha jóval nagyobb.[9]) Az adószedők királyi megbizottak,[10]) a kikkel a város lehetőleg jó viszonyban áll,[11]) bár az erőszakoskodások és összeütközések sem ritkák.[12]) Az adószedők területek szerint oszlottak meg; külön voltak a hét székben, Brassóban és Beszterczén és igy esett meg, hogy Medgyesen brassói embereket fizetésre kényszeritettek az ottani adószedők.[13]) 1533. Brassó a törcsi uradalomra kivetett adóval hátralékban maradt; aug. 5. Sykesd János Brassóba érkezik, de küldetésének alig volt eredménye, mert okt. elején Enyeden több brassói kereskedőt letartóztattak. Glesan János adószedő, a ki ápr. jött

Adószedés.

[1]) Igy Szeben vidéke 1494. R. I. és Brassó 1522. Qu. I. 521. l.

[2]) Qu. II. 298–9. l. Brassó és a Bárczaság 900 frt. értékü sáfrányt fizet.

[3]) 1468. R. I. 163 l. 1353. Nagy Lajos Brassó adóját 150 ezüst márkában állapitja meg. (U. II. 95. l.).

[4]) 1510. Qu. I. 145. l.

[5]) Census domus (1521. u. ott 339. l.).

[6]) Qu. III. 127—132. l.

[7]) 1 frttól 18 frtig. (Qu. I. 546. és 637. l.).

[8]) 1520. 1533. (u. ott 263. és II. 303. 305. 447. és 452. l.).

[9]) 50 (1518.), 80 (1494.) és 200 frt. (1495.).

[10]) 1521. Qu. I. 336. „dicatores d. domini waywodae.“

[11]) 1353. U. II. 95 l. 1520. 1550. Qu. I. 277. 280. és III. 552. l.

[12]) 1495. R. I. 209. l.

[13]) 1533. Qu. II. 303. l.

Brassóba,[1]) de azóta Fejéregyházára ment, szabadon bocsátja őket,[2]) valószinűleg az adó lefizetése után, mert a tanács okt. 25. már a vajdához és Dobó Ferenczhez küld és a nyugtákat kéri.[3]) -- A beszedett összeget a városok zacskókban[4]) Szebenbe szállitják,[5]) mert a királyi adó kivetése a szászokra mindig egyetemlegesen történik.[6])

Adónemek. Adónemek szerint van királyi és helyi adó. A királyi adót (texa regia) az egész szászságra (super universitatem omnium Saxonum) vetik ki. A Jagellók alatt mindig 10 ezer frt. körül forog,[7]) holott a viszontszolgálat már alig értékelhető. A kivetett összeget Szebenben városok és vidékek szerint elosztják.[8]) Most a városok tanácsa és a környék képviselői osztják fel, igy Brassó és a Bárczaság együttes gyülése a rájuk eső összeget a város és a »tartomány« között. Ezek ismét felosztják városnegyedek és falvak szerint; azután a domus numeralisra eső egységet állapitják meg[9]) és igy kerül az adó az egyes polgárokra.[10]) — A brassói városnegyedek adója 1508—25. volt: Corpus Christi negyed 18,781·53 frt., Katherina 14,880·21 frt., Portica 17,553·30 frt. és Petrus 11,004·69 frt., együtt 62,218·73 frt., mai értékben több mint egy millió korona, mig a Brassóra esett királyi adó 1506 19. (1510. kivételével) 27,445·50 frt. volt, a Brassóban 1527—34. beszedett adó 29,712·52 frt., 1541—50 pedig 43,106·62 frt.

Külön beszámitás alá esnek: a Szent Márton-napi

1) U. ott 306. l.

2) U. ott 320. l.

3) U. ott 321. — Egyéb adóhátralék 1496. R. I. 212. l.

4) 1520. Qu. I 270. l.

5) U. ott 270. és 272. l.

6) 1496. 32,000 frt. erdélyi adóból a szászokra esik 16,000 (50%), Szebenre és a szebeni „tartományra" 7,649 frt. (nem egészen 25%).

7) 1506. 10,000; 1507. 14,000; 1508. 10,000; 1511. 16,000; 1514. 20,000; 1515. 25,000; 1516. 14,000; 1517. 20,000.

8) R. I. 201. és 204. l.

9) Impositio domorum numeralium (1520. Qu. I. 264. l.).

10) Az elemi csapásokra és inségre mindig tekintettel vannak (1522. u. ott 433. l.).

adó,[1]) a mely Brassóban évi 192·50 frt. és a különféle helyi, nagyobbára fogyasztási adók, a melyeket a procuratorok kezeltek. E fogyasztási adók a sör, méhsör, malom és bor illetékei.[2])

Meg van a census asperorum, melyből 1528. a brassói városnegyedekre 144 50 frtot vetettek ki.[3])

A villicusi költségvetés fedezete.

A villicus költségvetése aránylag leghívebb képét adja a város vagyoni helyzetének, mert a huszadhivatal és a procuratorok pénzszükségleteit is innen fedezik. A villicus a város gazdasági vezetője; adó, huszad, a többi pénzügyi hivatalok egész kezelése az ő kezében fut össze. Gazdaságilag ő képviseli a várost a kormánynyal, a királylyal, a nemesekkel és az egész szászsággal szemben, míg a biró jogköre inkább közjogi és igazságügyi természetű. A Jagelló gazdálkodás egyre érezhetőbb lesz; az adó nő és évrőlévre nagyobb lesz a kölcsön, melylyel a város, a biró és magánosok a villicust kisegitik. 1536. 300 frt. e kölcsön, 1537. 650, 1538. már 800 frt. Csak igy volt elkerülhető a hiány.[4]) 1541—50. (az 1543—4. évek kivételével) a villicus kiadása volt 89,918·53 frt., bevétele 98,610·72 frt., a többlet 8,692·19 frt., azaz 4·6%.

A vámjövedelem.

A városi háztartás harmadik bevételi forrása a *huszadjövedelem*, a mely az előbbi hivatalok kiadásait fedezni tudta. 1502—5. a szebeni huszadhivatalok bevétele volt 17,661·57 frt., kiadása 17,621·99 frt., a többlet 39·58 frt. (0·1%); ugyanakkor Beszterczében a bevétel 17,418·33 frt., a kiadás 16,471·40 frt., a többlet 946·93 frt. (2·8%).[5])

[1]) R. I. 172. l.

[2]) Megvan az ősi dézma (1503. Qu. I. 89. l.) és az ötvened (1494. R. I. 185—6. l.).

[3]) Qu. II. 53—4. l.

[4]) A brassói villicus kiadásai 1540: kiküldetések és vendéglátás 189·28 frt., ajándékok 1,769·96 frt., tüzifa 4·87 frt., kölcsönök, segélyek és borravalók 687·90 frt, zsold 2,006·80 frt., kölcsönök visszafizetése 1,190·90 frt, a brassói és bárczasági gyülés költségei 9·80 frt., befizetett adó 3,444·83 frt., munkabér 253·74 frt. és kiutalványozott fizetés 267·80 frt.

[5]) R. I. 310. 317—8. l.

Brassóban 1504. a pénzben befizetett huszad volt 1,726·46 frt., az eladott árúkból befolyt összeg 3,568·22 frt., a pecsétdij 398·32 frt., együtt 5,294·68 frt., a kiadás 459·32 frt., a többlet 4,835·36 frt., azaz 84%.[1]) Mivel a város a huszad megváltásáért a királynak meghatározott összeget fizetett, a többletet a többi költség fedezésére forditották s ez az oka annak, hogy a villicusok és procuratorok számadásai a legrosszabb pénzügyi években is állandó többletet mutatnak, s ez tette lehetővé, hogy a határvárosok a vám és forgalom révén oly magasan kiemelkedtek a többi fölött.

Az egész pénzügyi kezelést gondosság és aprólékosság jellemzi. Ennek köszönhetjük a városélet legfontosabb forrásait, a számadáskönyveket.[2])

Pénzügyi számadások.

[1]) 1503. a brassói huszadnál: vásárjövedelem 31·18 frt., pecsétjövedelem 450·52 frt., épületkiadás 201·65 frt., lótartás 93·66 frt., vásárköltség 7·91 frt., szolgaköltség 124·96 frt.

[2]) 1522. Qu. I. 335. l.

VI. FEJEZET.

Az anyagi művelődés eredményei.

1. A fejlődés szabadságából kifolyó eredmények. Gazdagság és vagyonosodás. Közművelődés. Társadalmi viszonyok. Ethikai vonatkozások. Az iparos. Vidéki munkások. A városi munkásosztály és a létminimum. — 2. A fejlődés hatalmi vonatkozásai. A nemzeti polgárság lehetősége és hiánya.

ALIG egy század alatt épültek fel az erdélyi szász városok. A szabadalmak, melyekkel királyaink felruházták, őket is kivették a hatalom befolyása alól. A környékbeli nemest soha sem látta fegyverrel jönni falai közé, csak mint menekültet.[1]) A szabadalmak jelezték az anyagi erők felhalmozását is, mely a vidéki ember előtt alig volt ismert. A gazdagság
Város és falu nagy ellentét volt. Itt a gazdagság a birtokhoz volt kötve, melyhez magános udvarház tartozott, ott már az idegenszerű, de tömör épitkezés is az ingó vagyon nagyobb méreteit sejteté. Embercsoportok jöttek Török- és Németországból, melyek államiratokat és flandriai szőnyeget hoztak. A Balkán valamennyi népe találkozott Brassó utczáin és a tömegek hullámzása oly értékforgalmat eredményezett, hogy a tanács asztalán nem egyszer milliók fölött rendelkeztek. A sváb és északnémet városok közel épültek egymás mellett, Erdélyben nagyobb ereje volt a polgári szervezetnek, mert kevés centrumot alkotott. Területek fölött uralkodott gazdasági ereje révén és területek

1) 1520. Qu. I. 257. l.

vagyonát falai között kamatoztatta le. Románia egész termelésének huszadát ők szedték be vámhelyeiken és senki sem vitatta, hogy e terület iparszükségletét csak nekik van joguk fedezni.

A gazdagság nyilatkozik meg a fogadásokban is, melyekben a város vendégeit részesítette[1]) s évszázadokon át állandó rovatot vezettek a király és küldöttei ellátásáról. 1530. Majláth vajda megvendégelése közel másfélezer koronába került, 1537. a királyhoz küldött brassói követség költsége több volt 15 ezer koronánál,[2]) a város politikai költségei mindig nagy tételeket képviseltek.[3]) E kapcsolatok magukkal hozták az állandó szállást[4]) és a külső képviselet állandó szervezését.[5])

Vagyonosodás.

A városi fejlődés ereje a szabadság erejével születik, mert a város nem az állam, hanem a társadalom terméke. Soha sem mondják királyaink szabadalmai, hogy megalapítjuk Szeben és Besztercze városokat, csak védik és fejlesztik azt, a mi polgáraiké. Ha leszámitjuk a polgár adóját, még mindig megmarad neki a forgalom jelentékeny része, mely az egyéni vagyonosodást elősegitette. Nem királyi adomány növelte ezt, sőt sokáig vitatták, hogy a polgár birhat-e donatioval és megszüntették a nemesitett polgárok befolyását. A nemest az állam emeli, a város független emberek szövetkezése, melyben állami elem nincs, melynek állami kapcsolata csak akkor születik meg, mikor a város politikai jogokat nyer. Innen a vagyonosodás ereje a város-

[1]) 1494. Szeben hivatalos érintkezéseiben 10,734 db. kenyeret fogyasztott el. (R. I).

[2]) Qu. II. 513. l.

[3]) 1521. Brassónak 7,086·65 frt. külső kiadása volt, ebből 6,448·17 esett az államra, 466·53 frt. a Bárczaságra, 151·35 frt az oláh vajdaságokra.

[4]) Domus hospitii, quod Xenodochium nominant, diversorium (1527. Qu. II. 33. l.), élén áll a hospes (1524. Qu. I. 258. 275. és 535. l.).

[5]) Szebenben volt brassói ház, melynek adóját és javitásait Brassó fizette (u. ott 257. és 286. l.).

ban, az ellentét nagysága város és vidék, a gyűlölet polgár és nemes között; innen a természetellenes gátak építése is, melyek a nyugati országokban csak osztályokra, nálunk fajokra is törték a nemzetet.

Az anyagi jóléttel kapcsolatos a szellemi művelődés emelkedő szinvonala. Szász városok állitják az első állandó iskolát, fizetik először állandóan a tanitókat. A demokratikus városi szervezet egyre több polgárt von a kormányzatba és egyre nagyobb követelményeket állít az új nemzedékek elé. Az irástudás nem egyéni előny, hanem közérdek. A szász humanismus és Honterus működése európai jelentőségű kulturmozzanat, mely az oláh vajdaságokban is messze kiható eredményekkel dicsekedett. Köz-művelődés.

Kihatott a jólét emelkedése a béke és közerkölcsiség emelésére is. A gazdasági fejlődés első és alapfeltétele a béke, innen a szigor, melyet bűneseteknél alkalmazni szoktak, a válogatott büntetések, melyekről falusi embernek fogalma sem volt, innen az erkölcsi betegek intézményeinek és kórházainak a városon kivül épitése. Közerkölcs.

A városban három osztályt találunk. Természeténél fogva leginkább megfelelő, ha a munka nemét a munkás életviszonyaival kapcsolatban tüntetjük fel. Az első a czéhbeli iparos, a kinek létét a közösség biztositja, a második azok osztálya, a kik a városon kivül élnek, de a polgársággal szerződéses viszonyban állanak, végre a harmadik a városban élő bérmunkás, a kinek mindene attól az összegtől függ, a melyért magát árúba bocsátja. Társadalmi osztályok.

A czéhet nem független emberek alkotják; egy nagy érdekszövetkezet ez, mely nagy kötelezettséget nagy joggal köt össze, mely a független egyén nagy befektetését nagy osztalékkal viszonozza. A czéh az exclusiv polgári szervezetnek, a középkori városnak még inkább exclusiv terméke, mely kezdettől arra törekedett, hogy hatalmi alapon szervezze a szabad polgárságot. Város és czéh csak azért A czéhek polgársága.

elválaszthatatlan fogalmak, mert együtt születtek. A fejlődés más útakon indul. A függetlenné lett városban kialakul a czéhek függetlenségi harcza, a független város és független czéh új harczot kezdenek a hatalomért. A város a hatalmat a harmonikus államéletben látta, a czéh felül akart emelkedni az államon. Az olasz és franczia czéhforradalmat e törekvés hozta létre; még Angolország sem menekült meg annak szenvedélyes hittörésétől; a flandriai kommunismus a két Arteveldet e szervezetekből dobta felszínre, csak Magyarország állami ereje akadályozta meg, hogy az állami békét a városi czéhek megzavarják. Csak itt elégedett meg a czéh a tanácsbeli szerepléssel, a kiküldetésekkel és a munkafelügyelettel.[1]) A czéhbeli iparos existentiája fényesen biztositva volt; az apró ipartermékek árai is elég magasak, a városnak tett szolgálat mindig hálás szivességre talál.[2])

A város szántóföldjeit a környék népe műveli, a melynek léte otthon is biztositva van. Napi bére[3]) elég magas, de gyakoribb az átlagos fizetés[4]) és a borravaló.[5]) A fuvaros sem mindig városi ember; az épületanyagot és a gazdasági termékeket falusiak hordják be, a kik otthon is gazdaságot visznek és állandóan felfogadva állandó bért húznak. A szeméthordásnál egy talyiga napibére 14 den.,[6]) a lóé 6 den.,[7]) tehát 8 denár marad a talyiga tulajdonosának. — A czigány emberemlékezet óta kivételes helyet foglalt el. Sem fajilag, sem területileg, társadalmi szempontból annál kevésbé hasonlitható össze a polgárral; alantasabb munkát végez és állandó szolgálatok megalakitják a városi czigánytelepet. De a czigány nem városi ember, s hiva-

A vidékiek

A czigány.

1) 1524. 1527. 1530. Qu. I. 581., II. 67. és 250. 1 1530. 24 heti felügyeletért 12 frtot kap (u. ott 239. l.).

2) 1520. Qu. I. 247. és 283. l.

3) 13 (1545—6. Qu. III. 272. és 349. l.) és 16 den. (1546. u. ott 351. l.)

4) pl. 3 hold gabona bevetése 1 frt. (1526. Qu. II. 16. l.), 21 köböl buza cséplése 52 den. (1536. u. ott 440. l.).

5) 1546. Qu. III. 340. l.

6) 1537. Qu. II. 500—1. l.

7) 1530. u. ott 193. l

talos eljárásban sem ő, hanem vajdája jelenik meg a város előtt. Munkájáért nem fizetést, hanem ajándékot, csizmát, borravalót, vajdája szőnyeget kap, ő meg adót fizet.[1]) Kóbor kutyák pusztitása, kinzás és kivégzés azok a mozzanatok, a hol hivatásszerüen előlép.

Más helye van a város keretében a *bérmunkásnak*.[2]) Nem illik ő abba a szigorúan körülhatárolt osztályba, mely minden jogot maga élvezett. Nagy mértékben meg van a kihasználás rendi szempontból a város fölött, de nagyobb mértékben meg van ez azon, időről-időre felfogadott emberkeveréknél, mely a város utczáit polgárok és szolgák felügyelete alatt rendben tartotta. E névtelen emberek keze épité azokat az erős falakat, melyek a polgári munkát századokon át sikerrel védelmezték, az útakat, melyeken polgári kéz műve gazdagságot és pompát hozott cserébe, a melyből csak ezeknek nem jutott. Nevüket a kifizetett bér pótolta. A számadásokban is úgy beszélnek róluk, hogy ennyi denárnak ennyi ember felel meg egy napra s mikor a város zsoldosaiként az ellenség ellen vonultak, akkor is úgy vezették be őket, hogy ennyi embernek ennyi napra ennyi bér jár a szolgálatért. — A számbeli legnagyobb arányok talán 1536. a brassói sánczmunkálatoknál fordulnak elő, 6 nap alatt 1,178 munkanappal,[3]) 1537. 610,[4]) 1550. 908 munkás szerepel. Bérmunkás.

Foglalkozási körök: a piaczok lemosása,[5]) utczaseprés, sár[6])- és szeméthordás,[7]) jégvágás,[8]) házak lebontása,[9]) mészégetés[10]) és téglák számolása.[11])

1) 1522. Qu. I 105. és 116. l.

2) Nevei: operarius (1528. Qu. II. 67. l.), operarius vulgo goeldner (1536. u. ott 434. l.), auriquestor (u. ott 439. l.), mercenarii (u. ott 440. és III, 542, 551, l.), dietarius (1520. Qu. I. 235. l.) és operarius diurnus (1530. Qu. II. 239. l.).

3) 1536. Qu. II. 440. l.

4) U ott 500. l.

5) 1520–1. 1532. 1550. Qu. I. 280. 334. II. 200. és III. 551. l

6) 1542. u. ott 162. l.

7) U. ott 157. 159–160. l.

8) 1545. u. ott 258. l.

9) 1532. Qu. II. 240. l.

10) U. ott.

11) 6,400 db. tégla megolvasása 12 den. (1524. Qu. I. 549. l.), összerakása 32 den.

Átlagos napi bérükben 8 denár a maximális,[1] 6½ a minimális.[2] Fel kell tennünk, hogy a városokban ez volt mértéke a létminimumnak. Állandó kereslet mellett az évi munkabér 29·20 frt. s ha ezek mellé az élelem és ruhanemű értékét állitjuk,[3] alig találunk arányt a kettő között. Szervezetük hiányában nincs meg az iparosnak adott védelem sem; a segitség, melyet a várostól kap, könyörület számba megy és baleseteknél fordul elő.[4] Ellenben adott esetben a törvény teljes szigorát alkalmazták ellene.[5] Hogy egy év folyamán a város mennyire vette igénybe a munkásokat, arra nézve az 1550. számadások adnak példát. Ekkor Brassó 908 munkásnak 126·50 frtot fizetett; egy munkásra esik 13·9 denár, azaz két munkanap. Arányaiban e bér épen nyolczadrésze annak, melyet a közmunkáknál alkalmazott iparosok kapnak. Ha biztositásképen sört is kapott,[6] az soha sem történt súlyosabb ellenszolgálat feltétele nélkül.

Létminimum.

*

Ha a művelődési mozzanatok során, melyek tárgyalásunkban felmerültek, végig tekintünk, ha a polgár napi élete után az egész polgárság életét vesszük szemügyre, előttünk áll egy utolsó, általános kérdés: mi volt e polgárság a birodalomnak? Mikor a szászok beköltöztek, őserdők

Hatalmi vonatkozások

1) 1536. Qu. II. 434. l.

2) 1532. u. ott 240. l.

3) Egy köböl buza átlag 40 den., egy tábla szalonna 50, egy fertály hús 90 den; a napibérrel egy fej káposzta, egy csirke, egy hering és a legolcsóbb borból egy pint volt egyenértékü. A szürke posztó végje 2 frt., egy 1·40 frt., egy haczuka 30 den.

4) Brassóban 1536. egy szegény asszonynak, kinek fia a városi sánczmunkáknál lábát törte, 1 frtot adnak. (Qu. II. 432. l.) és ugyanannyit egy másik munkásnak is u ott 439. l.)

5) 1538. egy munkást, a ki a hermányi kőmüveseket megsebezte, lefejezték (u. ott 564. l.).

6) 1520. Qu. I. 235. l.

fedték a déli Kárpátokat, a völgyvidék népe lassan szivárgott fel a folyók mellett. A szászok kiirtották a vadont, kiválasztották a közlekedés csomópontjait. Egyetlen uralkodó pontot meg nem szálltak, de az uralkodó pont mögött siettek felhalmozni a polgári erő termékeit. Szász csapatok soha sem szállottak alá a déli lejtőkön, hogy elfoglalják az oláh vajdák kastélyait; a ki Beszterczéből Bukovina, Szebenből a Duna felé akar menni, még át kell mennie a hegyláncz középvonalán. Az erdélyi szász városélet intensiv politikai eredménye az, hogy a délkeleti felföldön a polgárosodásnak szilárd alapot vetettek és elősegitették a birodalom erejét. Az extensiv eredmények innen csak közvetve mérlegelhetők. Ha a XVI. század elején Brassó utczáin állunk, más és más viselet tünt volna szemünkbe; a tanácsházban láttunk volna idegen embert, a ki a biró nyelvén nem tud, de tolmácsot hoznak és az idegennel kész az érintkezés.[1]) Ha felütjük a villicus számadásait, látni fogjuk, hogy a városból nap nap mellett polgárok indulnak távoli országok felé; ha elővesszük a huszadlajstromok egyikét, melyek a tanács levéltárában állottak, úgy véljük, a város nagy mélyedésben feküdt, hová a környék folyói mind összefolytak. Most hagyjuk el a tért és térjünk az időhöz. Királyaink első századában a Balkánt a bizanczi császárság foglalta el s erős terjeszkedési vágyába ütközött a budai politika. A birodalmi gondolat ezért bontakozik ki Dalmáczia felé. Azután Bizancz gyengülésével kelet felé halad. A szerbiai harczok érlelik meg Gézában egy nagy étape-alkotás gondolatát és behivja a szászokat. Tehát az Árpádok már számitottak arra, hogy a birodalmi eszmét az egész balkáni vonalon előre viszik. Károly Róbert alatt olvassuk Erdélyben e szót: város, de ugyanekkor olvassuk, hogy az első Anjou király alászállott a Dunatorkolat felé. Nagy Lajos alatt Dalmácziától

[1]) Oláh tolmács volt a városi pópa; bolgár tolmácsról 1530. Qu. II. 207. l.

Beszarábiáig egy nagy gondolat ereje tör előre és a keleti terjeszkedés alapja: az erdélyi szász polgárság. Ha tovább megyünk, meglátjuk negativumát: a szászok virágzása nélkül hóditani nem lehet. Hunyadi János keleti és Mátyás nyugati sikerei, a nemzeti és a kontinentális politika ellentétesek. Már nincs király, a ki a keleti határokat emelje, mindent nyugatra visznek és vissza nem hoznak semmit. Ferdinánd fehér ruhás spanyol gyalogjaiban innen üdvözölték először az új királyi erőt, de az még nem vette át az elődök hagyományait.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Aachen 32.
Aacheni posztó 33. 55.
abaposztó 55.
ácsmesterség 13. 28—9.
aczélipar 24.
adó, adószedés, adószedő 84—7.
Adriai tenger 48.
agio 77—8.
agyag 12.
agyagipar 28—9.
ágydeszkák 55., — huzat 56., — terítő 33.
ágyú 27., — mester 27. 79.
Albanesti 64.
Albesti 64.
Aldoboly 58.
Al-Duna 33. 43. 57.
aldunai országok 49. 52.
állattenyésztés 18—20. 54., — bárány 18. 22., — baromfi 18., — borjú 18., — hal 19—20. 54. 73, — juh 18. 73., — kecske 18., — ló 18. 54. 73., — — arabs 18., — méh 19., — ökör 54. 71., — sertés 18—9. 22. 54. 73., — szarvasmarha 18—9. 54. 73., — tehén 54. 71., — ürü 18. 73.
Állattermékek 18—9. 54., — bőr 18. 54. 71., — — sertés 71., — — szarvas 73., — faggyú 54. 71., — gyapjú 54. 71., — hús 19., — kaviár 54., — méz 19. 22. 73., — sajt 18., — szalonna 18. 54. 71., — szaru 54., — tej 18., — tojás 18., — vaj 18., — viasz 19. 54. 73., — zsir 18.
allodium 20.
Andreanum 4. 12. 45.
angevin korszak 4.
Anghelesci 66.
Anglia 4. 52. 93.
angol kalap 34.
Angyalos 58.
Anjouk 4—5. 7. 28. 36. 48. 95.
Antwerpen XIV., — i posztó XIV.
arabs ló 18.
aragon rendiség 3., — városok 4. 45.
arany 11.
Aranybulla 4.
Árapatak 58.
Arcesci 63.
Arcufex 21.
Arges 62. 64.
Argesu 61—3.
Árkos 58.
Armasesti 63.
Árpádok 4—5. 35. 95.
Arsita 63.
Artevelde 92.
asperus 78., — ignitus 78., — malus 78.
asztal 55., — asztalosság 29.
atlasz 56.
aufgelt l. agio
Aurifaber 21. 25.
auriquestor l. munkásügy.
Bacau 66.
Bács 46.
Bácsfalu 58.
bádog 24.
balistarius 80.
Balkán 5. 65. 89. 95.
bányatermékek 11—2. 53., — arany

11, — ezüst 11., — higany 53., — kén 12., — ólom 12. 53. 71., — ón 12. 53., — réz 11—2. 53., — vas 12. 53.
baraczk 15.
bárány 18. 22.
Barbatesci 61.
Barcza 58.
Barczaság 13—4. 17. 19—20. 39. 41. 58. 64. 70. 75. 85. 90.
Barlad 66.
baromfi 18.
bársony 33. 56.
Basel 8.
Bécs 48.
III. Béla 3.
Berevoesti 64.
Bergamo 33.
bergamoi posztó 55.
Berlad 66.
Berlin 65.
bórmunkás 93—4.
Besszarábia 66. 95.
Besztercze 1. 6. 11. 16. 19. 32. 37. 45—8. 51—2. 56—7. 65. 70. 72. 85. 87. 90. 95.
Beyorest 64
biborszövet 33. 55.
biga l. talyiga
Bikkfalva 58—9.
birtokpolitika 20—2.
Bizancz 95.
Bladeni 63.
Bobotesti 64.
Bodeni 63.
Bodola 58.
Bodzafalu 59.
bogasia l. gyapjúszövet
Bogatesti 64.
Bogdan 64.
Boldesti 65.
Boldissor 67.
bolgár kereskedők 58., — tolmács 95.
Bonczida 46.
Bonesti 67.
bor 15—7. 36. 53. 73. 84.
Borbála királyné 47.
borjú 18.
Boroszló 32.
boroszlói posztó 55. 71.
borotva 24.
borravaló 80.
bors 15. 53. 73.
borsó 15
Borviesti 61.
Boteni 64.
Botfalu 58.
Botosani 67.
Boza 50.
Bölön 58.
bőr 18. 54. 71.
bőripar 31. 38. 55., — csizma 55., — kantár 55., — kardhüvely 55, — nyereg 55., — topán 55.
Braila 65.
Branesti 64.
Brassó 7. 11. és köv. ll
brassói piacz 47., — vászon 32.
Bratoviesci 61.
Brebuesti 67.
Brebul 64.
Bresti 63.
Brosteni 64.
Brovest 63.
Bruges, Brügge 3. 57.
brüggei posztó 55.
bubo 26.
Buda 4. 15. 43. 45—8. 69.
Bukarest 43. 62—5.
Bukovina 66. 95.
Buska 63.
buza 13—4. 84.
Buzau 31. 65.
Buzaul 65.
Caloeneasca 65.
Calugaresci 65.
canthnarius, canthnaro 9.
Capriora 64.
Cedonia 1.
céhek 1. 7. 36—8. 90—1.
céhbástyák 37., — liga 38., — reform 7. 36—7., — viszályok 39.
census asperorum 87.
centenarium 9.
Cerbul 64.
ceta 71.

cigányok 13. 22. 28. 31. 92—3.
Cimpina 64.
Cimpulungul 60. 62. 79.
Ciocenii 64.
Cisla 64.
citrom 15. 53.
Ciurea 64.
civitas 6. 20., — civitatenses 6.
Cocorasti — Mislii 64.
Comarna — de — Jos 67.
Comarnicul 64.
comitatus 2.
Corbeni 61.
Corjiu 61. 63.
Cornatelu 63.
Corpus Christi brassói városrész 86.
Corsorul 61.
Cotnari 67.
Crecy 5—6.
crinale 53.
cseftye szövet 33.
Csehország 32.
cseresznye 15.
Csernátfalu 58.
csésze 24.
csetneki fegyver 27.
Csík 59.
csizma 31. 55.
csuka 71., — ikra 71.
cubitus 9.
cubulus 9. 53., — Gallinus 9., — lapideus 9.
cukor 54.
currus commeatus 42. — provincialis 42., — — medius 42., — — minor 42., — Thar 42., — victualium 42.
Curtea d' Argesu 60. 62.
cutes de panno 71.
Dacia 1.
Dalmáczia 95.
Dálnok 59.
damaszt 33. 56.
Danzig 48.
dárda 27.
Debreczen 49.
Deés 4. 6. 12. 47.
deésaknai németek 4. 12. 45, — sómunkások 12.
déli gyümölcs 15. 33.
denar 73. 78.
dietarius l. munkásügy.
Dimbovita 61. 63—4.
diversorium 90.
dob 28.
Dobó Ferencz 86.
Dobrudsa 75.
Doljiu 63.
dolmány 56.
Domnesti 61.
domus numéralis 85–6.
Dorohoiu 67.
Drág Miklós 71.
drágakőmetsző 26.
ducatus 73.
Duna 48. 57. 59—61. 63—4. 95.
eczet 31., — ipar 31.
edény 24.
Eisenwurzel 23.
eke 54.
élelmezés 19.
II. Endre 4., — III. 12.
Enyed l. Nagy-Enyed.
építkezés 83., — építőipar 28., — épületfa 13., — kő 12.
equus clitellarius 41., — currifer 41, — dextrarius 41., — leyd 41., — manualis 41., — onerarius 41., — provincialis 41., — rhedalis 41.
Erdély 47. 64. 89.
erdélyi vajda 48. 50. 68.
erdőgazdaság 12—3., — őr 13., — termék 13.
Erzsébet királyné 50.
estamfort 56.
északnémet városok 89.
esztergályosság 29.
Esztergom 4.
ezüst 11.
faggyú 54. 71. 73.
fahéj 53.
faipar 29. 55., — ágydeszkák 55, — asztal 29. 55., — hordó 29., — kocsi 29.
faltörő kos 27.
farkas 17.
fátyol 56.

fazekas 36.
fegyveripar 26. és köv. ll., — csetneki puska 27., egyszerü — 27., — horgas — 27., kézi — 27, kis — 27., Merscher — 27., prágai — 27., Stray — 27., szakállas — 27.
fehér bőr cserzői 36.
Fejéregyháza 86.
fejkendő 56.
feketehalmi erdő 42.
Fekete tenger 46.
félgyártmány 54., — festék 54., — — fonál 54.
Felső-Ausztria 23., — Duna 46.
felsőmagyarországi városok 52.
félszegúszó 71.
Feltorja 59.
fémek 11—2., nemes — 11., nem — 11—2., nem — — 12.
fémipar 23—8. 54—5., — borotva 24, — bubo 26., — csésze 24., — edény 24., — eke 54., — fegyver 26. és köv. ll., — fibula 26., — gyertyatartó 24., — harang 24., — kanál 26, — kanna 24., — kard 28., — kasza 54., — katlan 54., — kés 24. 54—5., — könyvkapocs 26., — kupa 25—6., — lakat 54.. — óra 24—5., — patkó 24. 54., — serleg 26., — sótartó 26., — tányér 24., — üst 24., — zabla 54.
I. Ferdinánd 76—7. 95.
ferto 78.
festék 54.
festő 28.
fibula 26.
Filipesti 64.
fizetés 79—80. 83.
Flandria 47. 52.
flandria communismus 92., — posztó 32. 49., — városok 3—4.
Floci 66.
Floresti 64.
Fogaras 13—4. 39. 43. 58.
fonál 54.
forum equinum 47., — piscium 47., — vaccarum 47
franczia céhforradalom 92., — posztó 73.
Földközi tenger 46.
földművelés 10—22.
földtermékek 12. 28., — agyag 12, — homok 12., — kősó 12., — köves 12., — mész 12.
Földvár 43.
Funifex 21.
Futásfalva 59.
fuvardíj 43.
füge 53.
fűrészmalom 30.
fűszerek 15. 53. 73., — bors 15. 53 73., — fahéj 53., — gyömbér 15 53. 73., — kömény 15. 53. — sáfrány 15. 53., — szegfűbors 15. 53., — szerecsendió 53.
gabona 13. 22., — őr 14.
Gaesci 64.
Galati (Galacz) 65.
Garcea 64.
Garlicze 63.
gau 2.
gazdagság 89—90.
germánság 2. 27.
II. Géza 95.
Gherghita 64.
Ghinesti 64.
Ghitoara 64.
Glesan János 85.
Goblinus erd. püspök 36.
Godeni 64.
goeldner l. munkásügy.
Geldschmied 25.
golyó 27.
gomb 54.
Gorganesti 65.
Gorj 63.
görög kereskedők 58.
Grácz 24.
gránát szövet 33. 55.
Griblesci 61.
Gritti 18. 75.
grossus 78.
gyapjú 54. 71, — szövet 33. 55., — szövő 36.
gyarmatárúk 15.
gyertyatartó 24.
gyömbér 15. 53. 73.
győri ispán 48.

gyümölcs 15., — baraczk 15., — déli 15. 53., — — czitrom 15. 53., — — füge 53., — — mazsolaszöllő 53., — cseresznye 15., — szilva 15.
gyümölcstermék 15—7. 53., — bor 15—7. 53. 73., — eczet 15., — malvaticum 53., — olaj 15. 17. 53., — páliuka 15., — sör 15.
haczuka 56.
hajózás 42.
hal 19—20. 73, 84., — csuka 71., — félszegúszó 71., hering 71., — ponty 71., — viza 71.
halastó 19.
halgazdaság 19—20.
halikra 54., csuka — 71, ponty — 71., viza — 71.
Hamburg 24.
Hansa-városok 4. 57.
harang 24.
Háromszék 58—9.
hatalmi vonatkozások 94—6.
Havasalföld 14. 16—8. 24. 26. 43. 47. 49—50. 52. 58—65. 69. 70 72. 75.
VII. Henrik császár 8.
hentesség 19. 31. 36—7.
hering 71.
Hermány l. Szász-Hermány
hidak 42—3.
Hidvég 58.
higany 53.
Hintesti-Zmeura 64.
Holstein 3.
homok 12.
Homoric 64.
Honterus 29. 76.
hordókészités 29.
horgas puska 27.
hospes 90., — hospites 20.
Hosszúfalu 58.
Höltvény 57—8.
Hunyadi János 8. 95., — Mátyás 8. 76—7. 95.
hús 19.
huszad 22. 70—3. 87—8.
huszáros kalap 34.
Jagellók 8. 77.
Jasi (Jászvásár) 67
Iglau 32.
iglaui posztó 55.
ijkészitők 36.
Iliesti 63.
illatszer 53.
Illyefalva 58.
Ilontha 50.
ipar 23—40. 54—6., — ácsmesterség 28—9. aczél — 24., agyag — 28., asztalos — 29., bőr — 31. 55., cukor — 54., eczet — 31, épitő — 28., esztergályos — 29., fa — 29. 55., fazekas — 36., fegyver — 26—8., fém — 23—8. 54—5., gyapjúszövő — 36., hentes — 31. 37., íjkészitő — 36., kalap — 34. 56., kard — 36., késes 36. — kesztyüs 36., kocsigyártó 36., — kovács 36. — kőműves 28. — könyvkötés 29., — nyomtatás 29., kötélverő 34. 36., lakatos 24—5. 30. 36., legyező — 31., malom — 29—30, ón — 24., óra — 24—5., ötvös — 25—6., pálinkafőzés 31., pántkészitő 36., papirgyártás 29. 54., pék 36., pintér 36., posztónyiró 34., réz — 24., sör — 31. 54, sütő — 30—1., szabó 34. 36—7., szövő — 32—4. 55—6., takács 33—4. 36., tégla — 28—9., timár 30—1., ütösök 36., üveg — 28. 54., varga 31. 36, vas — 24.
iparososztály 39—40. 91—2.
iskolamester 79.
Istritza 65.
V. István 12.
isztamit posztó 33., — egyszeré 71.
isztár posztó 33. 55.
italkészités 31.
IV. Iván czár 32.
jegyző 79.
juh 18. 73.
jutalom 80.
kabát 56.
kaftán 56.
kalap 34. 56., angol — 34., barna — 34, bőr — 34., huszáros — 34., kék — 34., magyar — 34., nyest-

szőr 34., polgár — 34., pozsonyi — 34., szürke — 34, török — 34., vörös — 34., zöld — 34.
Kálmán király 3.
Kálnok 58.
Kálnoky Péter 39.
kályha 29.
kamuka 33. 56.
kanál 26.
kanna 24.
kantár 55.
káposzta 15.
kapuőr 80.
karazsi posztó 33. 55.
kard 28., — függő 56., — hüvely 55., — készitő 36.
Karolingok 2. 4.
Károly Róbert 5—6. 36. 95.
Kárpátok 47. 49. 57. 60—3. 95.
Kassa 28.
kasza 54., — kaszáló 14.
Kászon 59.
Katalin brassói városrész 86.
katlan 54.
kaviár 54.
kecske 18.
Kelet-Európa 46.
kén 12.
kendő 56.
kenyér 29—30.
Kercz 21.
kereskedelem 44—73.
kereskedő, — bolgár 58., görög 58, magyar 57. és köv., oláh 57. és köv., örmény 58., szász 57. és köv.
Keresztényujfalu 13. 17. 28 58.
kés 24. 54—5, gráczi — 24, hamburgi — 24., nürnbergi — 24., — késes 24. 36.
Kézdi-Szentlélek 59., — Vásárhely 59.
Keztyű 31., — keztyűs 36.
kilenczed 16.
Kilyén 58.
Kinen 61.
kocsi 42—3., — ipar 29. 36.
kolosi németek 4. 12. 45
Kolozsvár 1. 5. 18—9. 38. 46—9. 53. 58.
Konstantinápoly 43.
konyhatermékek 15.
kovács 24. 36.
kőipar 28., — só 12., kövecs 12, kőműves 28.
Kököș 58.
kölcsönforgalom 81.
köles 15.
Köln 8.
kölni posztó 55. 73.
kömény 15. 53.
könyvkapocs 26., — kötés 29., — nyomtatás 29.
köpeny 56.
kötélipar 34., — verő 36.
Közép tenger l. Földközi tenger.
közerkölcs 90.
közlekedésügy 41—3.
közművelődés 90.
kupa 25—6.
Krakkó 48.
Kukulesti 65.
ladula 82.
lafetta 27. 29
lagena 53—4.
I. Lajos király 5. 7. 13. 15. 18—9. 28. 33. 36—7. 45—6. 48. 50. 53. 55. 59. 69. 71. 76. 85. 95.
XI. Lajos franczia király 77.
lakat 54., — lakatos 24—5. 30. 36.
Lalesti 66.
Lamberg 49. 59.
Lanczkron 36.
László havasalföldi vajda 50.
laterator 28.
Latesti 66.
lauenburgi posztó 55.
Léczfalu 59.
legyező ipar 31.
Lemberg 32.
lembergi posztó 55., hosszú — XIV.
Lengyelország 32. 49. 65.
lengyel posztó 73.
lenszövet 56.
Leotesti 64.
Lepadatu 65.
Leresti 64.
létminimum 94.
libera villa 4.

libra 9.
ligatura 9.
Lilesti 64.
liszt 30.
ló 18. 41. 54. 73., — felszerelés 31.
lobeini posztó 73.
loftern 55.
lombardiai városok 5. 38..
London 4.
loto 9.
lőfegyver 26—8., — por 27—8. l.
lucrum camerae 78—9.
Lund 32.
lundi posztó 55.
Lübeck 3.
lyttra 9. 53.
maastrichti posztó 55.
Magna Charta 4.
magyar kalap 34., — kereskedők 57. és köv. l.
malom 22. 29—30. 84., fűrész — 30., száraz — 30., vizi — 30.
malvaticum 53.
Manastirea 61., — Neamtul 67.
marca 9. 11. 78.
márciusi sör 31.
Marcesci 64.
Margineni-Manastire 64.
Márkosfalva 59.
Marosvásárhely 59.
Martesti 61.
Martinuzzi 18.
masa 9.
massa 9.
Mataul 64.
Mayláth István 39. 90.
mazsolaszöllő 53.
mechelni posztó 55.
Medgyes 6. 43. 46. 49. 67—8. 75. 85.
medve 17.
Mehedinti 63.
méhészet 19.
mellkendő 56.
Mensator 21.
mercenarius l. munkásügy
Merscher puska 27.
mértékek 8—9, — bál 54. 73, — bödön 54., — canthnarius és canthnaro 9., — centenarium 9, — crinale 53., — cubitus 9., — cubulus 9. 53., — — Gallinus 9., — — lapideus 9. — lagena 53-4., — lapis 73., — libra 9, — ligatura 9., loftern 55., — loto 9., — lyttra 9. 53, marca 9. 11., — masa 9., — massa 9., — modius 9, — nehézség 9, — octava 9., — octoale 9., — pecia 9. 53., — pisetum 9., — pondus 9. 53. és köv., — quartale 9., — quinto 9, — rizma 29., — saccus 53—4., — süveg 54., talentum 9., — therhe 9. 54., — ulna 9., — vas 9. 53., — zoem 53—4.
mész 12.
méz 19. 22. 73., — mézes bor 31.
mezőgazdaság 10—22.
Miklós erd. vajda 7.
Mikó János 39.
Mircesti 62.
Mocesti 64.
modius 9.
mohár szövet 33. 56.
Moinesti 67.
Moldava 67.
Moldva 24—5. 42—3. 47—9. 50. 52. 54. 58—9. 65—7. 71—2.
moneta adulterina 78., — alba 78., — antiqua 78., — Hungara 78., — mala 78., — vetus 78.
munkabér 93.
munkásügy 91—4., — céhbeli iparos 91—2., — vidéki munkás 92, — cigány 92., — bérmunkás 92—3., — létminimum 93.
Muscel 61—2. 64.
Muscelesci 61
Nagy-Enyed 47. 49. 58. 67. 85.
Nanasesti 64.
Neamtul 67.
nehézség 9.
német lovagrend 37., — posztók 49., — városok 1. 19.
Németország 1. 4. 32. 49. 89.
Nemtesti 64.
Nicoresti 66.
Nikápoly 67.

normau korszak 2—3.
Nuesoara 61.
Nürnberg 8. 24. 32.
nürnbergi posztó 33. 55.
nyereg 55.
nyil 27.
octava 9.
octoale 9
oculay posztó 56.
Offenbánya 6.
Ojtozi szoros 42.
Oláhország l. Havasalföld.
oláh tolmács 95., — vajdaságok 7. 42. 50. 90.
olaj 15. 17. 53.
olasz céhforradalom 92, — posztó 33.
ólom 12. 53. 71., — ércz 71.
Olt 58. 61—3.
Oltu 61. 63.
ón 12. 53., — ipar 24., — müves 24.
operarius l. munkásügy.
óraipar 24—5.
Orsova 63.
Osdola 59.
ökör 54. 71.
örmény kereskedők 58.
ötvened 18.
ötvösség 11. 25—6.
öv 56.
pajzs 27.
pálinkafőzés 15. 31.
pallos 28.
pántkészitő 36.
papirgyártás 29. 54.
pásztor 18.
patkó 24. 54
pecia 9. 53.
pecsétjövedelem 88.
pecunia adulterina 78., — eiectitia 78.
pék 30—1. 36.
Petrus brassói városrész 86.
pénz 74-88, hamis — 78, — váltás 78-9. l. asperus, denarius, ducatus, moneta és pecunia, arany — 78., réz — 78.
piacz 47.
pintér 36.
pisetum 9.
Pitesti 62—3.
Plantagenetek 4.
Ploesti 62. 64.
Plopeni 64.
Podenii 64.
Poenari 62.
Pogoanele 65.
pohár 26.
polgárkalap 34.
politor armorum 80.
pondus 9.
ponszó szövet 56.
ponty 71, — ikra 71.
pópa 80. 95.
Portica, brassói városrész 86.
posztó 32—4. 55—6., aacheni — 33. 55., aba — 55., antwerpeni — XIV., bergamoi — 55., boroszlói — 55. 71., brüggei — 55., flandriai — 32. 49., francia — 73., iglaui — 55., kölni — 55. 73., lauenburgi — 55., lembergi — 55., — — hosszú XIV, — lobeini — 73., lundi — 55., maastrichti — 55., mecheln — 55., nürnbergi — 33. 55., speyeri — 55., szürke — 33. 56, testszinü — 56., teveszőr — 56., veronai — 55., werti — 55, westrelytz — 56., zwickaui — 55. 71, zygler — 56. — nyíró 33.
Potelul 63.
Pozsony 52.
pozsonyi kalap 34.
Prága 48.
prágai puska 27.
Prahov 49.
Prahova 62. 64—5.
Prázsmár 39. 71. 75.
procurator 28. 43. 80. 82—4.
Pruntul-Comenei 64.
Pruth 66—7.
Putna 67.
quartale 9.
quinto 9.
Rajnavidék 1—2. 45.
reformatio 25. 29.
registrum debitorum 81.
Reni 66.
Resinar 57.
Reuss 49. 59.

réz 11—2. 53., — ipar 24.
Rimnicul-Sarat 61—2. 65.
Rimnik 62.
rizma 29.
rizs 15. 53.
Róma és a városok 1—2.
római collegiumok 1.
Roman 67.
Romanati 63.
Románia 59—67. 89.
rózsa 53., — viz 15.
Rozsnyó 58.
Rucarul 64.
Rusesti 64.
Rusi 67.
sacculus 82.
saccus 54. 82.
sáfrány 15. 53.
sáj posztó 33.
sajt 18.
Salatrucu Mare 61.
salétrom 27.
Sárkány 58.
Sartor 21.
sátor 56.
Scaeni 64.
Scharffenek János 36.
Schella 63.
sciamito 33. 56.
Segesvár 24. 46. 49. 68.
selyem 33. 53.
Sepsiszentgyörgy 58.
sertés 18—9. 22. 54. 73., — bőr 71.
Serioastea 61.
serleg 26.
Siena 8.
scarlát szövet 33.
Slanicul 65.
Slatina 62—3.
Slatioara 64.
só 12., — tartó 26.
sólyom 17—8.
sör 15. 31. 54. 94., márcziusi — 31.
Speyer 19.
speyeri posztó 55.
Spin 61.
Stefanesti 63.
Stibor erd. vajda 19. 47. 72.
Strassburg 8.
stray puska 27.
Stroesti 61.
suba 31.
Suceava 67.
Suslanesti 64.
sütőipar 30—1.
sváb városok 89.
Sykesd János 85.
szabó 34. 36—7.
szakállas puska 27.
szalonna 18. 54. 71.
szammet 56.
szaru 54.
szarvasbőr 73.
szarvasmarha 18—9. 54. 73.
Szászföld 64., — Hermány 43. 58., — sebes 5—6. 46. 57., — város 16. 46. 57.
szatmári vendégek 4.
Szeben 1. 4—7. 11—2. 15. 19. 21. 25. 29. 31—2. 36. 42—3. 46—9. 50—4. 57—8. 60—3. 72. 76. 86. 90. 95.
Széchenyi István gr. 59—60.
szegfűbors 15. 53.
Székelyföld 17. 43. 57. 75., — gróf 13. 47.
széki németek 4. 12. 45.
szén 13.
széna 53. 76., — termelés 14—5.
Szent György-lovagrend 6.
Szentkatolna 59.
Szent Márton-napi adó 86—7.
Szentpéter 58.
Szepesség 43.
Szerbia 95
szerecsendió 53.
Szereth 50. 62. 66—7.
szíjgyártó 31.
szilva 15.
szivacs 15.
szolnoki ispán 4., — só 12.
Szotyor 58.
szőnyeg 33—4. 56.
szövetek 55—6., — atlasz 56., — bársony 33. 56., — bibor 33. 55, — cseftye 33., — damaszt 33. 56,. —

gránát 33. 55., — gyapjú 33. 55., — isztamit 33., — — egyszerű 71., — isztár 33. 55., — kamuka ?3. 56., — karazsi 33. 55., — len 56, — mohár 33. 56., — oculay 56., — ponszó 56., — sáj 33., — selyem 33. 53., — szammet 56., — tafota 33. 56., — tevfles 56.
szövőipar 32—4. 55—6. — posztó u. ott, — szőnyeg 33—4. 56.—szövet 55—6., — vászon 32. 55—6.
szövött árúk 33—4., — ágyhuzat 56., — dolmány 56., — fátyol 56., — haczuka 56., — kabát 56., — kaftán 56., — kendő 56, — fej — 56., mell — 56., — zseb — 56., — köpeny 56., — öv 56., — tarisznya 56.
szürke posztó 33. 56.
tafota 33. 56.
takács 33—4. 36.
talentum 9.
talyiga 43.
tanító 80.
tányér 24.
Targu — Jiu 63.
tarisznya 56.
társadalmi eredmények 81—96.
Tatarusi 67.
Tatrang 58.
Tatrus 43.
Tecuciu 67.
téglaipar 28—9.
tehén 54. 71.
Teisani 65.
Teleajenul 65.
Teleorman 61. 64.
tej 18.
termények 13—5., — buza 13—4., — gabona 13., — széna 14—5., 71., — gazdaság 13—5., — hiány 14.
Tesila 65.
testszinű posztó 56.
teveszőr posztó 56.
tevfles posztó 56.
therhe 9. 54.
Thüringia 59.
timár 30—1. 36.
timsó 53.
Tirgovistea 63.
Tirgsorul-Vechiu 65.
Tisesti 66.
tizedek 16. 22.
Tohan 58.
tojás 18.
tolmács, oláh 95., — bolgár 95
topán 55.
Toplita 64.
Topolog 62.
Topologul 61.
Torda 4. 45. 75.
Toroczkó 4. 11. 23. 45.
tömjén 53.
Tömös 58., — i szoros 62.
Törcsvár 21—2. 70. 81. 85.
Török Gergely 54.
török kalap 34., — kantár 55., — nyereg 55., — targoncza 55., toll 54
Törökország 43. 59. 89.
trombitás 80.
Tutova 66.
Türkös 58.
tüzérség 27.
tűzifa 13. 87.
Ujfalu l. Keresztényujlalu.
ulna 9.
Urlati 65.
utak 42.
Uzon 59.
ürü 18. 73.
üst 24., — készítő 24. 36.
üvegipar 28. 54.
vadak 17—8., — farkas 17., — medve 17., — sólyom 17—8.
vagyonosodás 90—1.
vaj 18.
Valenii 65.
Valoisk 4.
Várad 27. 43.
varga 31. 36. 38.
vám 22. 70—3.
városok eredete 1—2.
vas (mérték) 9. 53.
vas (fém) 12. 53., — ipar 24.
vásár 67., — jog 45., — jövedelem 88.
Vasluiu 66.
Vasluiul 66.

vászon 32. 55—6., brassói — 32.
Velence 48.
Verona 33.
veronai posztó 55.
vetemények 15. 53. — borsó 15., — káposzta 15., — köles 15., — rizs 15. 53.. — zöldség 15.
viasz 19. 36. 54. 73.
vidéki munkások 92.
Vidombák 58.
vigesima 70., — tor 70.
villa 20., libera — 4.
villicus 43. 78. 80. 83—7.
Vilmos osztrák herczeg 48.
viza 71., — ikra 71.
vizszabályozás 17.
Vlasca 64.
Voivodesti 64.
Vöröstoronyi szoros 61—2.
werti posztó 55.
Wesselényiek 17.
westrelytz 56.
Ypres (Ypern) 3.
Zab 13.
zabla 54.
Zágon 57. 59.
Zára 48.
zászló 28.
závár 27.
Zernyest 57—8.
zoem 53—4.
zöldség 15.
zsázsa 53.
zsebkendő 56., — óra 25.
zsemle 31.
Zsigmond király 7—8. 16. 19. 46—50. 76.
zsir 18.
zwickani posztó 55. 71.
zygler posztó 56.

